

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

Виходить 6 разів на рік

Заснований у січні 2010 р.

Журнал визнано МОН України

як фахове видання з юридичних наук

категорії «Б»

2021

№4(117)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор, ректор КНТЕУ

Заступник головного редактора

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор,
перший проректор з науково-педагогічної роботи КНТЕУ

Відповідальний секретар

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана Володимирівна, д. е. н., професор,
проректор з наукової роботи КНТЕУ

Члени редакційної колегії (за галузями наук)

з економічних наук:

БСЛОСТЄЧНИК Григорій, д. е. н., професор, ректор Академії економічної освіти Молдови (Молдова).
ВОЛОСОВИЧ Світлана Василівна, д. е. н., професор, професор кафедри фінансів КНТЕУ (Україна).
ГАЙДУКЕВИЧ Агнешка, д. е. н., професор кафедри міжнародної торгівлі Краківського економічного університету (Польща).

ГОНЕТ Войцех, д. е. н., доцент Університету природничо-гуманітарних наук у Седльце (Польща).

ГОСПОДАРОВИЧ Анджей, д. е. н., професор Вроцлавського економічного університету (Польща).

ДОБЯ Мечислав, д. е. н., професор Краківського університету економіки (Польща).

ДУТНІЦЬ Ганна Володимирівна, д. е. н., професор, завідувач кафедри світової економіки КНТЕУ (Україна).

КАЛЮЖНА Наталія Геннадівна, д. е. н., професор кафедри світової економіки КНТЕУ (Україна).

КВАЧ Ярослав Петрович, д. е. н., професор, директор Одеського торговельно-економічного інституту КНТЕУ (Україна).

КОРЖ Марина Володимирівна, д. е. н., професор, професор кафедри світової економіки КНТЕУ (Україна).

ЛАЩЕ Наталя, д. е. н., професор Ризького технічного університету (Латвія).

МЕЛЬНИК Тетяна Миколаївна, д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту КНТЕУ (Україна).

МОТОРИН Руслан Миколайович, д. е. н., професор, професор кафедри статистики та економетрії КНТЕУ (Україна).

ФЕДУН Ігор Леонідович, д. е. н., професор кафедри світової економіки КНТЕУ (Україна).

ШЛОСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор Жешувського університету (Польща).

з юридичних наук:

ВАЩЕНКО Юлія Вячеславівна, д. ю. н., доцент, професор кафедри адміністративного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна).

ГУРЖІЙ Тарас Олександрович, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права КНТЕУ (Україна).

ГУРЖІЙ Анна Валеріївна, к. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права КНТЕУ (Україна).

КАВКА Інга, д. ю. н., професор Інституту права, адміністрації та економіки Краківського педагогічного університету (Польща).

КАЛЮЖНИЙ Ростислав Андрійович, д. ю. н., професор, заступник декана юридичного факультету Національного авіаційного університету (Україна).

КОПИЛЕНКО Олександр Любимович, д. ю. н., професор, народний депутат України дев'ятого скликання (Україна).

КУЗЬМЕНКО Оксана Володимирівна, д. ю. н., професор, заступник директора інституту з наукової роботи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Україна).

ЛАНДЕ Роберт, професор права Балтиморського університету (США).

МАЗАРАКІ Наталія Анатоліївна, д. ю. н., професор, завідувач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права КНТЕУ (Україна).

МОНТЕЙРО ФЕРНАНДЕС Антоніо, д. ю. н., професор Нового університету Лісабону (Португалія).

ОЛІЙНИК Олег Вікторович, д. ю. н., с. н. с., професор кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу КНТЕУ (Україна).

ОНДРОВА Драгомира, д. ю. н., завідувач кафедри державної політики і теорії державного управління, факультет державного управління, Університет Павла Йозефа Шафарика у Кошиці (Словаччина).

ОСИКА Сергій Григорович, к. ю. н., професор кафедри світової економіки КНТЕУ (Україна).

ПРИМАК Володимир Дмитрович, д. ю. н., професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права КНТЕУ (Україна).

ПУСТОВІТ Юлія Юрївна, к. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права КНТЕУ (Україна).

СОБАКАРЬ Андрій Олександрович, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (Україна).

ХМЕЛКО Ірина, д. ф. н., доцент, Університет Теннессі в Чаттануга, штат Теннессі (США).

ЯКУШЕВИЧ Адам, д. ю. н., доцент Інституту права, адміністрування та менеджменту Університету Казимира Великого в Бидгощі (Польща).

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

**КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Завідувач редакції

І. В. Кривицька

Редактори: Е. Ю. Кириченко,

М. В. Дубко

Художньо-технічний редактор

Л. В. Чорнокозинська

Підписано до друку 06.09.2021.

Тираж 200 пр. Зам. 372.

Адреса редакції, видавця,
виготовлювача:

вул. Чигоріна, 57, м. Київ,

Україна, 01042

Телефон редакції: 529-50-24

E-mail: zt@knute.edu.ua

Свідоцтво

про державну реєстрацію

серія КВ № 22092-11992ПР

від 16.05.2016

Індекс журналу в Каталозі видань

України на 2021 рік – 09641

Надруковано на обладнанні КНТЕУ

Свідоцтво суб'єкта видавничої

справи серія ДК № 4620

від 03.10.2013

Видається за рекомендацією

Вченої ради КНТЕУ

(протокол засідання № 2

від 31.08.2021)

Статті проходять рецензування.

Передрук і переклади матеріалів,

опублікованих у журналі,

дозволяються лише зі згоди

автора та редакції

Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (Index Copernicus); реферативній базі даних «Україніка наукова», а також у пошуковій системі Академії Google (Google Scholar)

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2021

З М І С Т

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ГОНЧАРОВА Ю., УДОВЕНКО М.	Регулювання діяльності транснаціональних корпорацій: еволюція пріоритетів	4
ТИЩЕНКО Ю.	Угоди Світової організації торгівлі: способи тлумачення	17
МИХАЙЛОВСЬКИЙ В.	Міжнародний правовий механізм забезпечення прав людини	26
БОРИСОВ Є.	Правова регламентація діяльності військово-морських сил: світовий досвід	36
КОРТУКОВА Т.	Захист прав українських трудових мігрантів у Європі	48
ПОГОРЕЦЬКА Х.	Протиріччя тлумачення міжнародних арбітражних угод	58

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

ГОНЧАРЕНКО О.	Етичні кодекси поведінки суб'єктів цифрової економіки: правовий аспект	72
СОНЮК О.	Понятійно-категоріальний апарат безпекознавства	85
ЧВАЛЮК А., БАБІН Б.	Принципи перехідного правосуддя	96
ДУБІНА О.	Відповідальність неповнолітніх як об'єкт адміністративно-правових досліджень	107

ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

ВЕСЕЛОВ М., ЄПРИНЦЕВ П.	Етичні норми у діяльності суб'єктів публічної служби	120
БОНДАРЕНКО Н.	Політичні права жінок у суспільстві гендерної рівності	132

C O N T E N T

INTERNATIONAL LAW

HONCHAROVA Yu. UDOVENKO M.	Regulating the activities of transnational corporations: evolution of priorities	4
TYSHCHENKO Yu.	WTO agreements: ways of interpretation	17
MYKHAILOVSKYI V.	International legal mechanism for ensuring human rights	26
BORYSOV Ie.	Legal regulation of naval forces activity: world experience	36
KORTUKOVA T.	Protection of the rights of Ukrainian labor migrants in Europe	48
POGORETSKA Kh.	Contradictions in the interpretation of international arbitration agreements	58

CIVIL LAW

HONCHARENKO O.	Ethical codes of conduct for the digital economy entities: the legal aspect	72
SONIUK O.	Conceptual and categorical apparatus of security science	85
CHVALYUK A., BABIN B.	Principles of transitional justice	96
DUBINA O.	Scientific view on the problems of administrative responsibility of minors in Ukraine	107

PUBLIC LAW

VESELOV M., YEPRYNTSEV P.	Ethical norms in the activities of public service entities	120
BONDARENKO N.	Women's political rights in a society of gender equality	132

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 339.92 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)01](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)01)

JEL Classification: K13, K23, K33

ГОНЧАРОВА Юлія

E-mail: y.goncharova@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0003-4679-3715

к. ю. н., доцент, декан факультету міжнародної торгівлі та права Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

УДОВЕНКО Максим

E-mail: M.Udoenko.FMTP.293.20.m@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5505-9881

бакалавр міжнародного права Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ: ЕВОЛЮЦІЯ ПРІОРИТЕТІВ

Проаналізовано генезу формування міжнародно-правових норм щодо діяльності транснаціональних корпорацій, виокремлено пріоритети міжнародної спільноти на певних історичних періодах. Спрогнозовано ключові завдання щодо регулювання діяльності транснаціональних корпорацій.

Ключові слова: транснаціональна корпорація, права людини, Організація Об'єднаних Націй, корпоративна відповідальність.

Постановка проблеми. Забезпечення корпоративної відповідальності транснаціональних корпорацій (ТНК), обмеження їх впливу на суверенітет держав, світову економіку та міжнародні відносини перебувають у центрі уваги міжнародної спільноти впродовж останніх 60 років. Водночас фокус уваги постійно змінюється від суто економічних аспектів до проблематики захисту прав людини, гендерної рівності та використання штучного інтелекту, участі ТНК у досягненні цілей сталого розвитку. Це є наслідком стабільно значного впливу ТНК на соціально-економічну, політичну, фінансову та екологічну ситуацію у приймаючих державах, удосконалення схем мінімізації бази оподаткування, уникнення юридичної відповідальності тощо. Неспроможність національного

© Гончарова Ю., Удовенко М., 2021

законодавства впливати на ТНК з метою недопущення негативних наслідків їхньої діяльності на державні інтереси не піддається сумніву, саме тому увага міжнародної спільноти концентрується на формуванні міжнародно-правових важелів впливу, які були б адекватні актуальним викликам з боку ТНК. Також правовий статус ТНК у міжнародному праві став окремою темою наукових дискусій, які серед іншого стосувалися впливу ТНК на суверенітет держав [1]. Диджиталізація, глобалізація та сучасні імперативи формування глобальних ланцюгів вартості актуалізують тематику взаємовідносин міжнародної спільноти та ТНК, що зі свого боку потребує ретроспективного аналізу, виокремлення та обґрунтування окремих етапів формування таких відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичні дослідження з проблематики діяльності ТНК регулярно з'являються в науковій періодичній літературі, публікуються окремими виданнями. Зокрема еволюції міжнародного права у сфері регулювання ТНК присвячено праці Е. Лім [2] та Дж. Бейр [3], комплексне дослідження правового статусу ТНК у міжнародному праві провели Я. Вутерс та А.-Л. Чане [4].

Серед вітчизняних науковців тематику ТНК вивчала Н. Погорецька [5], яка 2013 року аналізувала вже неактуальну Конвенцію СНД про транснаціональні корпорації. Водночас особливої уваги заслуговує коментар до Керівних принципів щодо бізнесу та прав людини за загальною редакцією О. Уварової [6].

Цікавою є й праця Т. Морана, в якій розглянуто результати діяльності Комісії ООН з транснаціональних корпорацій та Центру ООН з транснаціональних корпорацій (*UNCTC*) [7].

Також зауважимо, що комплексного аналізу еволюції міжнародно-правового регулювання ТНК через призму пріоритетів міжнародної спільноти не зроблено, що обґрунтовує актуальність нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати генезу взаємовідносин ТНК та міжнародної спільноти через призму пріоритетів міжнародної спільноти на певних історичних етапах.

Матеріали та методи. Нормативною базою дослідження стали документи ООН, рішення Міжнародного суду ООН. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання.

Результати дослідження. У наукових джерелах, документах міжнародних організацій зустрічається використання *термінів* «транснаціональна корпорація», «мультинаціональне підприємство», «мультинаціональна корпорація», «глобальна корпорація», «група мультинаціональних компаній», що ускладнює визначення об'єкта міжнародно-правового регулювання та характеризує певні відмінності в підходах до розуміння підприємств, які здійснюють свою діяльність у більш як двох державах.

ООН наразі у своїй діяльності застосовує термін «транснаціональні корпорації», яким ми й оперуватимемо у нашому дослідженні. Однею з перших наукових дефініцій терміну ТНК вважають визначення К. Шміттхоффа, опубліковане у 1971 р., зокрема «комбінація компаній

різних національних юрисдикцій, пов'язаних участю в акціонерному капіталі, управлінським контролем чи договорами, які становлять господарюючу одиницю»¹ [8]. Це визначення не втратило актуальності впродовж 50 років та містить ключові ознаки ТНК.

Проект Кодексу поведінки ТНК [9] характеризує транснаціональну корпорацію як «підприємство державної, приватної або змішаної форми власності, що включає суб'єкти у двох або більше країнах, незалежно від правової форми та сфер діяльності цих суб'єктів, яке діє в рамках системи прийняття рішень, дозволяючи узгоджену політику та спільну стратегію через один або кілька центрів прийняття рішень, в яких суб'єкти господарювання пов'язані між собою власністю чи іншим способом, що один або декілька з них можуть мати можливість значного впливу на діяльність інших, зокрема, при обміні знаннями, ресурсами та розподілі відповідальності».

Згодом підхід до формулювання дефініції ТНК у документах ООН став лаконічнішим: «Господарюючий суб'єкт, що діє в більш ніж одній країні, або сукупність господарюючих суб'єктів, що діють у двох або більше країнах – незалежно від їх правової форми, незалежно від країни реєстрації чи країни, де проводиться діяльність, індивідуальна чи колективна» [10].

Юридично обов'язковий інструмент міжнародного права прав людини з регулювання діяльності транснаціональних корпорацій та інших бізнес-утворень, оприлюднений у 2018 р., оперує поняттям «бізнес-активність транснаціонального характеру» – будь-яку спрямовану на отримання прибутку економічну діяльність, у тому числі, але не тільки, виробничу або комерційну діяльність, що здійснює фізична або юридична особа, а також діяльність, яка проводиться за допомогою електронних засобів, що містить дії, осіб чи вплив двох або більше національних юрисдикцій [6].

Варто зауважити, що первинним терміном, який використовувався ООН, є саме «мультинаціональна корпорація» – підприємства, що володіють і контролюють виробничі потужності чи надання послуг поза межами держави базування» [11]. Перехід до застосування терміну «транснаціональна корпорація» пояснюється бажанням підкреслити транскордонну діяльність відповідної корпорації та виокремити її від «багатонаціональної корпорації», що перебуває у власності та під контролем суб'єктів господарювання декількох держав [4].

Водночас використання терміну «мультинаціональна корпорація» є характерним для документів Міжнародної організації праці, Організації економічного співробітництва та розвитку, водночас остання оперує також терміном «група мультинаціональних компаній», тобто компанії, що розташовані у різних економіках, під контролем чи впливом одного власника, де б він не був розташований [13].

ЮНКТАД регулярно представляє свій «індекс транснаціональності», який розраховується як середнє арифметичне з таких трьох

¹ Усі цитати з іншомовних джерел наведено в перекладі авторів статті.

коефіцієнтів: «іноземні активи до загальної суми активів, іноземні продажі до загального обсягу продажів та іноземна зайнятість до загальної зайнятості». Тож вирішальні фактори вбачаються в розташуванні активів, продажів і зайнятості. Крім того, можна додати ще й національність ради директорів та акціонерів, орієнтацію на світові ринки та включення в наднаціональний статут [14].

Дослідники проблематики ТНК погоджуються з тим, що відмінності між змістом понять «мультинаціональна корпорація» і «транснаціональна корпорація» не є принциповими та не є предметом ані наукових, ані прикладних дискусій [14], й пропонують зосередитися на характеристиках і впливі ТНК, їхніх відмінностях від «внутрішніх» корпорацій та пошуку ефективних важелів регуляторного впливу.

Невідповідність інструментів міжнародного права реальному впливу транснаціональних корпорацій визнана Міжнародним судом ООН ще у 1970 р. у рішенні щодо справи *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited* [13]. Зокрема суд вказав, що, «беручи до уваги важливі події останнього півстоліття, зростання іноземних інвестицій та розширення міжнародної діяльності корпорацій, зокрема холдингових компаній, які часто є багатонаціональними, та враховуючи характер зростання інтересів держави, на перший погляд може здатися дивним, що еволюція права не пішла далі і що жодні загальновизнані норми в цьому питанні не викристалізувались на міжнародній площині».

Невпинний розвиток і збільшення обсягів ТНК, усвідомлення *загроз*, яку вони являли для держав, що розвиваються, викликали значну стурбованість міжнародної наукової спільноти протягом другої половини ХХ ст., оскільки цей новий тип корпорацій вважався здатним підірвати суверенітет держав.

Як влучно зазначили автори дослідження «Соціологічний інституціоналізм та світове суспільство», міжнародна наукова спільнота намагається пояснити дифузію глобальних інституцій між країнами, попри відсутність глобального регуляторного гегемона та в умовах різного внутрішнього контексту [15].

Своєю чергою Я. Вутерс та А.-Л. Чане зосереджують увагу на нездатності національного законодавства адекватно реагувати на виклики, які ставлять ТНК і виокремлюють *тенденції творення міжнародно-правових норм*, що стосуються ТНК: по-перше, міжнародна спільнота, визнаючи корисні наслідки міжнародного бізнесу, доклала зусиль, щоб забезпечити компаніям стабільне середовище, надавши їм права відповідно до міжнародних інвестицій і міжнародного законодавства про права людини. По-друге, реагуючи на неодноразові повідомлення про причетність ТНК до порушень прав людини, серйозних збитків навколишньому середовищу та злочинів, низка ініціатив спрямована на притягнення компаній до відповідальності за міжнародним правом прав людини, охорони навколишнього середовища та міжнародним кримінальним правом [4].

Також ці автори зауважують, що ТНК можуть безпосередньо впливати на права людини в суспільствах, де вони працюють, наприклад, працевлаштовуючи дітей, використовуючи примусову працю або території корінних народів без їхньої згоди, застосовуючи дискримінаційну політику підбору кадрів, чи завдаючи шкоди навколишньому середовищу й тим загрожуючи життю та здоров'ю людей. ТНК також можуть побічно заподіяти шкоду, якщо створюють для державних органів стимули порушувати права людини в комерційних цілях або якщо підтримують режими, що порушують права людини, забезпечуючи інфраструктуру, фінансові засоби або міжнародний авторитет [4]. Усі зазначені аспекти актуалізують потребу у виробленні норм міжнародного права щодо ТНК.

Нормотворча діяльність груп держав і міжнародних організацій щодо ТНК з перемінною активністю триває вже близько 60 років, показуючи зміни пріоритетів, появу нових викликів і позицію найвпливовіших держав світу. Тож у цьому дослідженні спробуємо виокремити та обґрунтувати окремі етапи.

Перший етап. Період 1960–1970 рр. відзначився актуалізацією проблематики ТНК у міжнародних і внутрішньодержавних відносинах, намаганнями держав, що розвиваються, спонукати міжнародну спільноту, насамперед Організацію Об'єднаних Націй, до вироблення міжнародно-правових інструментів зі стримання ТНК, регулювання порядку здійснення іноземних інвестицій. Офіційним стартом діяльності ООН щодо ТНК можна вважати 1972 р., коли Економічна та Соціальна Рада ООН звернулися з резолюцією до Генерального секретаря ООН щодо створення «групи вибраних осіб... для вивчення ролі та впливу мультинаціональних корпорацій на процеси розвитку держав, насамперед тих, що розвиваються, а також на ускладнення міжнародних відносин...».

Держави, що розвиваються, зокрема група держав G77, вбачали розв'язування проблеми нездатності національного законодавства та слабкості владного апарату для утримання діяльності ТНК у національних інтересах шляхом залученням впливу ООН. Так, у 1974 р. ухвалено Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку [16], яка закликала до «регулювання та нагляду за діяльністю транснаціональних корпорацій шляхом вжиття заходів в інтересах національних економік країн, де такі транснаціональні корпорації діють на основі повного суверенітету цих країн». Програма дій щодо встановлення Нового світового економічного порядку (частина V «Регулювання та контроль над діяльністю транснаціональних корпорацій») передбачала необхідність створення, прийняття та імплементації міжнародного кодексу поведінки транснаціональних компаній з метою:

- запобігання втручанню у внутрішні справи держав, у яких вони здійснюють свою діяльність і попередження їхньої співпраці з расистськими режимами та колоніальними адміністраціями;

- регулювання їхньої діяльності у приймаючих державах задля викоринення обмежувальних ділових практик і погодження з національними планами розвитку держав, що розвиваються;
- регулювання виведення прибутків транснаціональних корпорацій тощо [17].

Також у 1974 р. утворено Центр ООН з питань транснаціональних корпорацій (*The United Nations Centre on Transnational Corporations*). Тоді й почалася робота щодо узгодження тексту та юридичного статусу Кодексу поведінки ТНК, що проявило діаметрально протилежні погляди розвинутих держав і держав, що розвиваються, на проблематику транснаціональних компаній. Зауважимо, що у 1992 р. Генеральний секретар ООН визнав, що консенсус щодо Кодексу поведінки ТНК є неможливим, і діяльність ООН щодо транснаціональних компаній передано до сфери відання ЮНКТАД.

Е. Лім відзначає, що цей період характеризувався протистоянням інтересів саме держав, що розвиваються, та розвинених держав щодо регулювання діяльності ТНК, до того ж подальші періоди характеризувалися залученням до процесу обговорень та прийняття міжнародно-правових норм неурядових міжнародних організацій, безпосередньо транснаціональних корпорацій, органів ООН [2].

Другий етап. Період 1970–1990 рр. характеризувався зниженням активності міжнародної спільноти щодо регулювання діяльності ТНК та актуалізацією питань впливу ТНК на екологічну ситуацію у приймаючих державах. Урешті-решт міжнародні та внутрішні події послабили коаліцію країн, що розвиваються. Швидке зростання цін на нафту та світова рецесія наприкінці 70-х років призвели до втрати актуальності участі у міжнародній політиці. Зокрема боргова криза в Латинській Америці, що розпочалася у Мексиці в 1982 р., привернула увагу урядів до внутрішніх проблем, як-от реструктуризація комерційних банківських позик та інші дефляційні заходи. Країни, що розвиваються, також стали сприйнятливішими до іноземних інвестицій та більше не розглядали Новий міжнародний економічний порядок як практичний засіб досягнення економічного розвитку [2].

Водночас ООН більш опікувалася питаннями охорони довкілля, зокрема у доповіді Брундленда (1987 р.) наголошено на впливі транснаціональних корпорацій на навколишнє природне середовище та безпосередньому зв'язку діяльності ТНК щодо досягнення цілей сталого розвитку [18]. У тексті доповіді зауважується, що ТНК відіграють важливу роль як власники або партнери у спільних підприємствах, та як постачальники технологій у гірничодобувній і виробничій галузях у багатьох країнах, що розвиваються, особливо в екологічно чутливих областях, зокрема виробництво нафти, хімікатів, металів, паперу та автомобілів. Вони також домінують у світовій торгівлі багатьма сировинними товарами. На великі промислові підприємства, а саме ТНК, покладається особлива відповідальність. Вони є джерелом дефіцитних технічних навичок і повинні прийняти найвищі практичні стандарти

безпеки та охорони здоров'я та взяти на себе відповідальність за безпечне проектування заводів і технологічних процесів, а також за навчання персоналу. ТНК також мають запровадити аудит навколишнього середовища та безпеки своїх заводів, відповідно до стандартів інших дочірніх підприємств, а не тільки згідно з вимогами до місцевих компаній, які можуть бути менш жорсткими.

Третій етап. Глобальний договір ООН (2000 р.) та зміщення фокусу уваги до соціальної відповідальності ТНК. Відображаючи загальні глобальні зміни уваги як до питань корпоративної відповідальності, так і до зростаючого впливу неурядових організацій у міжнародних відносинах, Глобальний договір наголошував на трансцендентних соціальних цілях, волонтаризмі та співпраці. За підтримки ТНК і відсутності опозиції з боку держав – членів ООН успішно створено регулятивну основу, що згодом розповсюдилася як частина більшого глобального руху корпоративної відповідальності [2].

Слушним видається зауваження Д. Колемана щодо взаємозв'язку Кодексу поведінки ТНК та Глобального договору: «Дивовижним результатом є те, що Кодекс поведінки ТНК, який, очевидно, був вилучений з порядку денного ООН у 1996 р., повернувся так швидко у формі Глобального договору. Із завершенням спроб створити жорсткий кодекс міркування ООН щодо діяльності ТНК могли б навічно зникнути з її порядку денного. Попри те, що учасники та процес кардинально змінилися, нормативний Кодекс поведінки, безсумнівно, є попередником добровільного Глобального договору» [19].

Четвертий етап. Включення зобов'язань ТНК до цілей сталого розвитку. Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р. [20] містить окремий пункт 12.6 щодо ТНК та зауважує на необхідності заохочувати компанії, особливо великі та транснаціональні, до запровадження моделей ведення бізнесу на засадах сталості та включення інформації про їхнє впровадження до своєї звітності.

П'ятий етап. Увага до забезпечення прав людини при діяльності ТНК є предметом активної роботи органів ООН протягом останніх 20 років, до того ж доволі показовим є той факт, що прийняття міжнародно-правових норм щодо зобов'язань та відповідальності ТНК завжди було проблематичним та дискусійним. Так, 2003 р. Підкомісія ООН із сприяння та захисту прав людини розробила проєкт Норм щодо відповідальності ТНК та інших господарських підприємств щодо прав людини [10]. Новітнім був підхід у регламентуванні відносин транснаціонального бізнесу та ТНК, адже на відміну від поширеної «добровільної моделі» текст Норм встановлював «недобровільний» і комплексний механізм, що створював безпосередні зобов'язання для ТНК та передбачав моніторинг недержавними суб'єктами (неурядовими організаціями та самими ТНК). Текст норм залишився тільки у статусі проєкту, а роботу над ним припинену 2005 р. [21]. Проте проєкт Норм став підґрунтям для розробки документів, зокрема Керівних принципів з питань бізнесу та прав людини (прийняті 2011 р.) та «Юридично обов'язкового інстру-

менту міжнародного права прав людини з регулювання діяльності транснаціональних корпорацій та інших бізнес-утворень» (2018 р.).

Шостий етап. У 2018 р. Міжурядова робоча група відкритого складу щодо ТНК та інших підприємств стосовно прав людини оприлюднила текст проєкту (Нульовий проєкт) «Юридично обов'язковий інструмент міжнародного права прав людини з регулювання діяльності транснаціональних корпорацій та інших бізнес-утворень». Безпосередньою метою цього міжнародного документа є посилення поваги, сприяння, захисту і здійснення прав людини у контексті бізнес-активності транснаціонального характеру, «забезпечення ефективного доступу до правосуддя та засобів захисту жертв порушень прав людини в контексті бізнес-активності транснаціонального характеру, а також запобігання таким порушенням. Високу актуальність забезпечення прав людини в діяльності ТНК підтверджує й ст. 9: «Держави-учасниці гарантують у своєму національному законодавстві, що всі особи, які займаються підприємницькою діяльністю транснаціонального характеру на території такої Держави-учасниці або в інший спосіб знаходяться під її юрисдикцією чи контролем, мають взяти на себе зобов'язання належної обачності (*due diligence*) упродовж усього періоду такої підприємницької діяльності, беручи до уваги потенційний вплив на права людини у зв'язку з розміром, характером, контекстом і ризиком, пов'язаним з підприємницькою діяльністю». До того ж положення ст. 10 передбачають зобов'язання держав-учасниць передбачити у національному праві кримінальну, цивільну або адміністративну відповідальність фізичних та юридичних осіб (виділено автором) за порушення прав людини, що допущено в межах їхньої підприємницької діяльності транснаціонального характеру [6].

Ще одним пріоритетом у тематиці прав людини та ТНК стало питання гендерної рівності, зокрема 2019 р. опубліковано Доповідь Робочої групи з питань прав людини та транснаціональних корпорацій та інших підприємств, що надано Раді ООН з прав людини – «Гендерний вимір Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини» (Доповідь про гендерний вимір).

Сьомий етап. Бурхливий розвиток використання штучного інтелекту, зокрема й ТНК, ставить завдання щодо пошуку адекватного регулювання як для держав, так і для міжнародної спільноти, саме тому лунають думки щодо розробки спеціальної міжнародної угоди в рамках ООН. Логічним розвитком положень Нульового проєкту має стати розробка нового спеціального договору, за яким держави-учасники матимуть прийняти відповідне національне законодавство щодо застосування ТНК технологій штучного інтелекту. На думку Е. Шварца, є два критичні обмеження щодо запровадження відповідальності ТНК за використання штучного інтелекту у шкідливий для суспільства спосіб: по-перше, масштаби реального впливу технології не завжди відомі до випуску технології, що ускладнює точне розуміння об'єкта регулювання; по-друге, важко оцінити ефективні засоби правового захисту від можливої шкоди, спричиненої такими технологіями [22].

Восьмий етап. Оподаткування ТНК у державах здійснення господарської діяльності. У червні–липні 2021 р. G7 [23] та G20 [24] послідовно підтримали ініціативу ОЕСР [25] щодо запровадження глобального мінімального податку для транснаціональних корпорацій як відповіді на цифровізацію та глобалізацію світової економіки. Зокрема, документ ОЕСР «Заява про двокомпонентне рішення для розв’язування податкових проблем, що виникають завдяки цифровізації економіки» передбачає, що найбільші та найприбутковіші ТНК сплачуватимуть податки в країнах, де здійснюють господарську діяльність, а не тільки в країнах, де зареєстровані штаб-квартири ТНК. Так, 20 % прибутку ТНК, який перевищує 10 % маржі прибутку, будуть перерозподілятися та оподатковуватися в країнах здійснення господарської діяльності. Інший компонент передбачає запровадження у країнах 15 % глобального мінімального корпоративного податку, що забезпечить рівні умови для вітчизняних компаній і ТНК, а також обмежуватиме ухилення від сплати податків. Зазначені нововведення спрямовані на справедливіший перерозподіл податків, що сплачуються ТНК, забезпечення цілей сталого розвитку у державах, де ТНК здійснюють господарську діяльність.

Висновки. Феномен ТНК залишається одним з імперативів розвитку міжнародного права та предметом діяльності міжнародних урядових і неурядових організацій. У результаті проведеного дослідження виокремлено певні етапи генези розробки, обговорення та прийняття міжнародних правових норм, що стосуються діяльності ТНК. Можна стверджувати, що пріоритети міжнародної спільноти поступово змінюються в бік більшої комплексності – від проблематики суто соціально-економічної ситуації у державах, що розвиваються, до ролі ТНК у досягненні Цілей сталого розвитку, з особливим фокусом на охорону та захист прав людини у діяльності ТНК.

Показовим є те, що значна частина зусиль органів ООН з міжнародно-правового регулювання діяльності ТНК залишилася лише у вигляді проєктів, що свідчить про антагоністичні позиції держав; проте прослідковується очевидна тенденція, що кожен подальший проєкт містить напрацювання попередніх, тому такий «накопичувальний ефект» проявився у Юридично обов’язковому інструменті міжнародного права прав людини з регулювання діяльності транснаціональних корпорацій та інших бізнес-утворень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Voon T. (1999). Multinational enterprises and state sovereignty under international law. *Adelaide Law Review*, 21(2), 219-252.
2. Lim Alwyn. «Global Fields, Institutional Emergence and the Regulation of Transnational Corporations». *Social Forces*, Vol. 99, no. 3, Oxford University Press, 2021, pp. 1060-85, DOI:10.1093/sf/soaa038.

3. Jennifer Bair (2007) From the Politics of Development to the Challenges of Globalization, *Globalizations*, 4:4, 486-499, DOI:10.1080/14747730701695745.
4. Wouters Jan and Chané Anna-Luise, *Multinational Corporations in International Law* (December 1, 2013). KU Leuven Working Paper No. 129, URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2371216>.
5. Погорецька Н. В. Щодо правового регулювання транснаціональних корпорацій. *Юрист України*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_4_11.
6. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту». Переклад: Катерина Буряковська, Юлія Разметаєва, Олена Уварова, Дмитро Філіпський. За заг. ред. Олени Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с.
7. Moran T. H. (2009). The United Nations and transnational corporations: A review and a perspective. *Transnational Corporations*, 18(2), 91–112. DOI: 10.18356/8cbf8f8c-en.
8. Clive Schmitthoff, «Multi-National Enterprises». (1971). 121(2). *New Law Journal*. 1053.
9. Code of Conduct on Transnational Corporations. UN. Economic and Social Council (1987, 1st sess. : New York). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/156251>.
10. Norms on the responsibilities of transnational corporations and other business enterprises with regard to human rights (2003 U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/2003/12/Rev.2), URL [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.Sub.2.2003.12.Rev.2.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.Sub.2.2003.12.Rev.2.En?Opendocument).
11. Report of the Group of Eminent Persons to Study the Impact of Multinational Corporations on Development and on International Relations (1974) UN Doc E/5500/Rev.1, ST/ESA/6, 25.
12. OECD. Glossary of foreign direct investment terms and definitions URL: <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/2487495.pdf>.
13. *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, arrêt, C.I.J. Recueil 1970*, p. 3. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/50/050-19700205-JUD-01-00-EN.pdf>.
14. Calliess Galf-Peter (2011) «Introduction: Transnational Corporations Revisited», *Indiana Journal of Global Legal Studies*: Vol. 18, Iss. 2, Article 1.
15. Schofer Evan, Ann Hironaka, David John Frank and Wesley Longhofer. (2012). «Sociological Institutionalism and World Society». In *The Wiley-Blackwell Companion to Political Sociology*, edited by Amenta, Edwin, Nash, Kate, Scott, Alan, pp. 57-68. Oxford: Blackwell Publishing.
16. Декларация об установлении нового международного экономического порядка. Резолюция 3201 (S-VI) от 1 мая 1974 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_339#Text.
17. Programme of Action on the Establishment of a New International Economic Order. UN. General Assembly (6th special sess. 1974). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/218451>.
18. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.
19. Coleman D. (2003) The United Nations and transnational corporations: from an inter-state to a «beyond-state» model of engagement, *Global Society*, 17(4), pp. 339-357.

20. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html>.
21. Bachmann Sascha-Dominik, Oliver Vladimir and Miretski Pini Pavel. Global Business and Human Rights – The UN «Norms on the Responsibility of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights» – A Requiem (November 12, 2011). Deakin Law Review, Vol. 17, No. 1, 2012. URL: <https://ssrn.com/abstract=1958537> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1958537>.
22. Schwarz E. C. (2019). Human vs. machine: framework of responsibilities and duties of transnational corporations for respecting human rights in the use of artificial intelligence. *Columbia Journal of Transnational Law*, 58(1), 232-278.
23. G7 Finance Ministers and Central Bank Governors Communiqué updated 5 June, 2021. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/g7-finance-ministers-meeting-june-2021-communicue/g7-finance-ministers-and-central-bank-governors-communicue>.
24. G20 Third Finance Ministers and Central Bank Governors meeting Communiqué 9-10 July 2021 URL: <https://www.g20.org/wp-content/uploads/2021/07/Communique-Third-G20-FMCSBG-meeting-9-10-July-2021.pdf>.
25. OECD (2021) Addressing the tax challenges arising from the digitalisations of the economy URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/brochure-addressing-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-july-2021.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2021.

Honcharova Yu., Udovenko M. Regulating the activities of transnational corporations: evolution of priorities.

Background. *The legal status of TNCs in international law has become a separate topic of scientific discussions, which, among other things, concerned the influence of TNCs on the sovereignty of states. Digitalization, globalization and modern imperatives of formation of global value chains actualize the subject of relations between the international community and TNCs, which requires retrospective analysis, separation and substantiation of certain stages of formation of such relations.*

An analysis of recent research and publications has revealed that a comprehensive analysis of the evolution of international legal regulation of TNCs through the prism of the priorities of the international community has not been conducted, which determines the relevance of the study.

The aim of the article is to analyze the genesis of the relationship between TNCs and the international community through the prism of the priorities of the international community at certain historical stages.

Materials and methods. *The normative basis of the study were UN documents, decisions of the UN International Court of Justice. The methodological basis of the study is general scientific and special legal methods of cognition.*

Results. *The existing definitions of the terms «transnational corporation», «multinational enterprise», «multinational corporation», «global corporation», «group of multinational companies» in various documents of international law are considered. The genesis of the formation of international legal norms on the activities of transnational corporations is analyzed, the priorities of the*

international community in certain historical periods are highlighted. Key tasks for regulating the activities of transnational corporations are forecasted.

Conclusion. *The phenomenon of TNCs remains one of the imperatives in the development of international law and the subject of activity of international governmental and non-governmental organizations. It is established that the priorities of the international community are gradually changing in the direction of complexity - from the purely socio-economic situation in developing countries to the role of TNCs in achieving the Sustainable Development Goals, with special focus on protection of human rights in the activities of TNCs.*

Keywords: transnational corporation, human rights, United Nations, corporate responsibility.

REFERENCES

1. Voon, T. (1999). Multinational enterprises and state sovereignty under international law. *Adelaide Law Review*, 21(2), 219-252 [in English].
2. Lim, Alwyn (2021) «Global Fields, Institutional Emergence and the Regulation of Transnational Corporations». *Social Forces*, (Vol. 99), 3. Oxford University Press. DOI:10.1093/sf/soaa038 [in English].
3. Jennifer, Bair (2007). From the Politics of Development to the Challenges of Globalization, *Globalizations*, 4:4, 486-499. DOI:10.1080/14747730701695745 [in English].
4. Wouters, Jan, & Chané, Anna-Luise (2013). Multinational Corporations in International Law (December 1, 2013). *KU Leuven Working Paper*, 129. Retrieved from DOI: 10.2139/SSRN.2371216 [in English].
5. Pogorec'ka, N. V. (2013). Shhodo pravovogo reguljuvannja transnacional'nyh korporacij. [Regarding the legal regulation of transnational corporations]. *Juryst Ukrainy – Lawyer of Ukraine*, 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_4_11 [in Ukrainian].
6. Uvarova, O. (2018). Kerivni pryncypy shhodo biznesu i prav ljudyny: Realizacija Ramkovoji programy Organizaciji Ob'jednanyh Naciŷ «Zahyst, povaga i zasoby zahystu» [Business and human rights Guidelines: Implementation of the United Nations Framework Program on «Protection, Respect and Remedies»]. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Moran, T. H. (2009). The United Nations and transnational corporations: A review and a perspective. *Transnational Corporations*, 18(2), 91-112. Retrieved from <https://doi.org/10.18356/8cbf8f8c-en> [in English].
8. Clive, Schmitthoff (1971). «Multi-National Enterprises» *New Law Journal*, 121(2) [in English].
9. Code of Conduct on Transnational Corporations. UN. Economic and Social Council (1987, 1st sess. : New York). Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/156251> [in English].
10. Norms on the responsibilities of transnational corporations and other business enterprises with regard to human rights (2003 U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/2003/12/Rev.2), Retrieved from [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.Sub.2.2003.12.Rev.2.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.Sub.2.2003.12.Rev.2.En?Opendocument) [in English].
11. Report of the Group of Eminent Persons to Study the Impact of Multinational Corporations on Development and on International Relations (1974). UN Doc Retrieved from E/5500/Rev.1, ST/ESA/6, 25 [in English].

12. OECD. Glossary of foreign direct investment terms and definitions. Retrieved from <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/2487495.pdf> [in English].
13. *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, arrêt, C.I.J. Recueil 1970*. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/50/050-19700205-JUD-01-00-EN.pdf> [in English].
14. Calliess, Grief-Peter (2011). «Introduction: Transnational Corporations Revisited», *Indiana Journal of Global Legal Studies*, (Vol. 18), (Issue 2, Article 1) [in English].
15. Schofer, Evan, Ann, Hironaka, David, John Frank & Wesley, Longhofer (2012). «Sociological Institutionalism and World Society». In *The Wiley-Blackwell Companion to Political Sociology*, edited by Amenta, Edwin, Nash, Kate, Scott, Alan, (pp. 57–68). Oxford: Blackwell Publishing [in English].
16. Deklaracyja ob ustanovleny novogo mezhdunarodnogo ekonomycheskogo porjadka. Rezoljucyja 3201 (S-VI) ot 1 maja 1974 goda [Declaration on the Establishment of a New International Economic Order. Resolution 3201 (S-VI) of 1 May 1974]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_339#Text [in Ukrainian].
17. Programme of Action on the Establishment of a New International Economic Order. UN. General Assembly (6th special sess. : 1974). Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/218451> [in English].
18. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> [in English].
19. Coleman, D. (2003). The United Nations and transnational corporations: from an inter-state to a «beyond-state» model of engagement. *Global Society*, 17(4), 339-357 [in English].
20. Peretvorennya nashogo svitu: Porjadok dennyj u sferi stalogo rozvytku do 2030 r. [Transforming our world: The agenda in the field of sustainable development until 2030]. Retrieved from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html> [in Ukrainian].
21. Bachmann, Sascha-Dominik, Oliver, Vladimir, & Miretski, Pini Pavel (2012). Global Business and Human Rights – *The UN «Norms on the Responsibility of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights» – A Requiem* (November 12, 2011). *Deakin Law Review*, (Vol. 17), 1. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1958537> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1958537> [in English].
22. Schwarz, E. C. (2019). Human vs. machine: framework of responsibilities and duties of transnational corporations for respecting human rights in the use of artificial intelligence. *Columbia Journal of Transnational Law*, 58(1), 232-278 [in English].
23. G7 Finance Ministers and Central Bank Governors Communiqué updated 5 June, 2021. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/g7-finance-ministers-meeting-june-2021-communication/g7-finance-ministers-and-central-bank-governors-communication> [in English].
24. G20 Third Finance Ministers and Central Bank Governors meeting Communiqué 9-10 July, 2021, Retrieved from <https://www.g20.org/wp-content/uploads/2021/07/Communique-Third-G20-FMDBG-meeting-9-10-July-2021.pdf> [in English].
25. OECD (2021). Addressing the tax challenges arising from the digitalisations of the economy Retrieved from <https://www.oecd.org/tax/beps/brochure-addressing-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-july-2021.pdf> [in English].

УДК 341.24 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)02](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)02)

JEL Classification K33

ТИЩЕНКО Юлія

E-mail: y.tyschenko@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3799-4227

к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

УГОДИ СВІТОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ: СПОСОБИ ТЛУМАЧЕННЯ

Розглянуто особливості міжнародно-правового регулювання тлумачення норм міжнародного права. Проаналізовано правові документи міжнародних організацій щодо тлумачення норм міжнародних договорів, зокрема й угод СОТ. Установлено перелік способів тлумачення угод СОТ.

Ключові слова: юридичне тлумачення, способи тлумачення, текстове, телеологічне, історичне тлумачення, наміри сторін, угоди СОТ.

Постановка проблеми. Угоди Світової організації торгівлі (далі – СОТ, Організація) формують сучасний глобальний торговельний правопорядок. На сьогодні членами СОТ є 164 держави, які є основними гравцями на світовому торговельному ринку. Ще декілька країн, як-от Іран, Казахстан, Сербія тощо, перебувають у переговорному процесі щодо вступу [1]. Це свідчить про те, що здебільшого торговельні зв'язки у світі регулюються єдиними нормами, які складають правову основу зазначеної міжнародної торговельної організації. Угоди СОТ установлюють так звані правила гри, які створюють умови передбачуваності міжнародної торгівлі та її стабільності, що забезпечуються певними обов'язками для кожної держави-члена, які корелюються з відповідними правами. Проте далеко не завжди держави-учасниці в однаковий спосіб розуміють зміст тих положень, що містяться в угодах СОТ. Таке неоднакове розуміння змістовного наповнення правових джерел СОТ породжує суперечки між державами-членами. Отже, для уникнення чи принаймні зменшення кількості спірних питань між державами-учасницями їм варто користуватися єдиними інструментами тлумачення угод СОТ для однозначного розуміння взаємних прав і зобов'язань. Ці обставини обумовили вибір тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами юридичного тлумачення займалися науковці О. Білоус, Ю. Власов, О. Київець, О. Трагнюк [2–5] та інші. Окремі питання правових засад СОТ досліджували Ю. Гончарова, Н. Мазаракі, С. Осика [6; 7] тощо. Проте аспект тлумачення правових джерел СОТ потребує окремого з'ясування.

© Тищенко Ю., 2021

Метою статті є виявлення та теоретичне осмислення основних способів тлумачення угод СОТ.

Матеріали та методи. Методологічною основою обрано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пошуку. Завдяки діалектичному методу розглянуто способи тлумачення у їхньому взаємозв'язку; системно-функціональний застосовано для аналізу ролі міжнародних правових актів у процесі тлумачення міжнародних правових норм. Інформаційною базою дослідження стали міжнародні договори, документи та резолюції міжнародних організацій, праці науковців.

Результати дослідження. Як слушно зазначає О. Київець, без тлумачення юридичної норми немає її розуміння, а без її розуміння неможливо її використання [4, с. 286]. Право СОТ складається з правових норм, що становлять зміст її угод. Тож для з'ясування їхнього значення застосовано загальні правила тлумачення теорії права. До початку аналізу основного питання варто дослідити загальне поняття юридичного тлумачення. У доктрині ця правова категорія визначалася досить активно.

Так, О. Білоус розглядає тлумачення норм права як інтелектуально-вольову діяльність інтерпретатора, що здійснюється на підставі принципів і завдяки способам тлумачення, що спрямована на з'ясування та/або роз'яснення змісту правової норми з метою правильного й однакового їхнього розуміння та використання на практиці, може закріплюватися у спеціальних актах інтерпретації, науково-практичних коментарях до законодавства, доктринальних джерелах та інших зовнішніх формах результатів тлумачення [2, с. 53]. М. Молибога зазначає, що у процесі тлумачення встановлюються зміст норми права, її основна мета й соціальна спрямованість, можливі наслідки дії акта, що тлумачиться, з'ясовуються суспільно історичні умови його прийняття, умови, в яких відбувається тлумачення тощо [8, с. 43]. Головною метою тлумачення норм права, на думку Ю. Власова, є охорона та всебічне зміцнення законності [9, с. 7], а поняття «тлумачення» автор розкриває як інтелектуально-вольову діяльність об'єктивного й суб'єктивного характеру зі з'ясування й роз'яснення волі законодавця, матеріалізований у нормі права, та результати цієї діяльності [3, с. 24].

Тож, *юридичне тлумачення* – це розумова інтерпретаційна діяльність, суб'єктом якої є особа, що має намір з'ясувати зміст правової норми, значення її категорій та положень, які закладені нормотворцем, у процесі якої застосовуються загальнотеоретичні способи тлумачення.

Правові джерела функціонування СОТ є складовою так званого «міжнародного законодавства», тобто вони є джерелами міжнародного публічного права. Як слушно зауважує О. Трагнюк, специфіка тлумачення міжнародно-правових норм порівняно з нормами національного права визначається передусім особливостями складної макросистеми, що ґрунтується на принципі суверенної рівності держав як сучасне

міжнародне право, якому також властиві особлива процедура створення й укладення міжнародних договорів, спеціальна система врегулювання міждержавних спорів, зокрема й щодо тлумачення міжнародних договорів та ін. [5, с. 8]. Отже, перед тим, як дослідити загальнотеоретичні способи тлумачення права, необхідно зупинитися на міжнародно-правових позиціях щодо цього питання.

Згідно з положеннями, викладеними в Доповіді Комісії з міжнародного права ООН (далі – Комісія), тлумачення договору є єдиною комбінованою дією, за якою відповідний акцент робиться на способах тлумачення, вказаних у статтях 31 і 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (далі – Віденська конвенція 1969 р., Конвенція) [10]. Відповідно Комісія основним джерелом правил тлумачення міжнародних договорів визнає Віденську конвенцію 1969 р.

Що стосується права СОТ, то спеціального переліку способів або правил тлумачення правових норм жодна угода Організації не містить. У цьому аспекті заслуговує на увагу ч. II ст. 3 Домовленості про правила та процедури вирішення спорів, де визначається центральна роль системи вирішення спорів СОТ у справі забезпечення безпеки й передбачуваності багатосторонньої торговельної системи. Члени СОТ визнають, що вона служить для захисту прав та зобов'язань членів СОТ за охопленими угодами, а також для прояснення наявних положень цих угод відповідно до звичайних правил тлумачення міжнародного публічного права [11]. Так, в одній з угод СОТ є посилання на використання звичайних правил тлумачення міжнародного публічного права для з'ясування змісту положень правових джерел Організації.

Звертаючись до проєктів висновків Доповіді Комісії міжнародного права ООН, варто зазначити, що в ч. I висновку 2 «Загальних правил та засобів тлумачення договорів» прописано, що загальне правило тлумачення та звернення до додаткових засобів тлумачення відповідно передбачаються ст.ст. 31 і 32 Віденської конвенції 1969 р. Ці правила також застосовуються як звичаєве міжнародне право [10].

Отже, для тлумачення положень угод СОТ використовують правила, закріплені у Віденській конвенції 1969 р. та інші способи тлумачення, що прописані у міжнародному праві. Посилання на Конвенцію як на норми звичаєвого міжнародного права містяться й у доповідях Апеляційного органу СОТ у справах США (Стандарти на перероблений та звичайний бензин [12]), в Японії (Алкогольні напої [13]) тощо.

Варто зауважити стосовно ст. 31 Віденської конвенції 1969 р. [14], зокрема її положення – це «загальне правило» тлумачення договорів, що впливає з самої назви статті та підтверджується висновком Доповіді Комісії міжнародного права [10].

Згідно з ч. I ст. 31 Конвенції договір тлумачиться добросовісно відповідно до звичайного значення, яке необхідно надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта та цілей договору. Аналізуючи це положення, варто зазначити, що ч. I ст. 31 Конвенції

передбачає *текстове тлумачення* (або словникове, граматичне, лексичне, філологічне), завдяки якому з'ясовується лексичне значення конкретного терміну, його етимологія. Таке текстове тлумачення має здійснюватися з урахуванням відповідного контексту. У ч. II ст. 31 Віденської конвенції 1969 р. визначено, що розуміється під *контекстом*. Зокрема контекст охоплює текст, який містить преамбулу й додатки, а також усяку угоду, що стосується договору та якої досягнуто між усіма учасниками через укладання договору, усякий документ, складений одним або кількома учасниками у зв'язку з укладенням договору й прийнятий іншими учасниками як документ, що стосується договору.

Щодо положення ч. III ст. 31 Конвенції, зокрема «поряд з контекстом враховується усяка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень, наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення, будь-які відповідні норми міжнародного права, які використовуються у відносинах між учасниками», варто також звернутися до Доповіді Комісії міжнародного права. Тобто засоби тлумачення, що визначені в ч. III ст. 3 Віденської конвенції 1969 р., є невіддільною частиною загального правила тлумачення за ст. 31 Конвенції.

Отже, держави-учасниці, група експертів та Апеляційний орган СОТ у разі тлумачення положень угод СОТ мають враховувати весь «інструментарій» ст. 31 Віденської конвенції 1969 р. щодо з'ясування значення терміну однієї з охоплених угод, як-от: текст, контекст, угоди між учасниками щодо тлумачення договору, подальша практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення, та будь-які відповідні норми міжнародного права, що використані у відносинах між учасниками.

Особливої уваги заслуговує фраза ч. I ст. 31 Конвенції «у світлі об'єкта і цілей договору». Як зазначає Б. Малишев, спосіб тлумачення, що передбачає з'ясування смислу норми права через її мету, є телеологічним способом тлумачення [15, с. 8]. Зазвичай об'єкт і цілі договору закріплені в його преамбулі. Застосування цього способу тлумачення щодо угод СОТ викликає деякі питання.

Згідно з ч. II с. II Угоди про заснування СОТ, угоди та пов'язані з ними правові документи, які охоплено в додатках 1, 2 й 3 (багатосторонні торговельні угоди), є невіддільними частинами цієї Угоди та обов'язковими для всіх членів. Тож коли йдеться про тлумачення конкретного положення однієї з охоплених угод СОТ, як визначати її об'єкт і цілі? З огляду на формулювання цієї угоди чи в світлі положень Угоди про заснування СОТ та її загальних об'єкта та цілі?

У практиці органу з вирішення суперечок СОТ є позиція Апеляційного органу щодо об'єкта та цілей угоди, а також об'єкта й цілей окремих її положень, в якій Апеляційний орган робить висновок про те, що для визначення терміну «об'єкт і цілі» загалом відправною

точкою є сама угода. Проте він не виключає врахування об'єкта та цілей конкретного положення, якщо це допомагає з'ясувати об'єкт і цілі угоди загалом [16].

За аналогією з цією доповіддю Апеляційного органу можна зробити припущення, що в кожній окремій багатосторонній угоді СОТ є свої об'єкт і цілі, які мають враховуватися під час тлумачення її положень. Проте ці об'єкт і цілі не повинні суперечити об'єкту та цілям Угоди про заснування СОТ як головного основоположного документа торговельного правопорядку в рамках Організації.

Щодо аналізу ст. 31 Віденської конвенції 1969 р., то її ч. IV установлює ще один спосіб тлумачення, зокрема з'ясування значення терміну договору шляхом встановлення намірів учасників.

Такий спосіб тлумачення має низку недоліків. Б. Малишев цілком слушно зазначає, що безпосереднім регулятором суспільних відносин є норма права, а не наміри, ідеї чи дії суб'єкта правотворчості. Тому об'єктом тлумачення є норма права, її текстуальний вираз [15, с. 9]. Також за з'ясування намірів сторін під час тлумачення норми права постає питання про джерела, що мають такі наміри, а саме: які джерела є належними, щоб визначати наміри укладачів договору, а які ні. За тлумачення угод СОТ також виникає проблема врахування намірів держав-учасниць, що приєдналися до СОТ після її заснування, і відповідно наміри яких не враховані в угодах Організації.

Ст. 32 Віденської конвенції 1969 р. визначає додаткові засоби тлумачення, що можуть бути використані для підтвердження значення, яке випливає із застосування ст. 31 або коли тлумачення відповідно до зазначеної статті залишає значення двояким чи неясним чи призводить до результатів, які є явно абсурдними або нерозумними. До таких додаткових засобів за ч. I ст. 32 Конвенції відносяться зокрема підготовчі матеріали та обставини укладання договору.

Ст. 32 Конвенції, за умов дотримання закріплених у ній положень, вказує на використання історичного способу тлумачення, у процесі якого, за словами Антошкіної, для з'ясування змісту норми права застосовуються документи сторін договору, що передували його укладанню [17, с. 185].

Як вже зазначено, Віденська конвенція 1969 р. не є єдиним джерелом способів тлумачення угод СОТ. Тож варто додати до переліку способів тлумачення права Організації такі загальнотеоретичні способи: логічне, систематичне, спеціально-юридичне тлумачення тощо.

У контексті тлумачення угод СОТ необхідно також згадати про діяльність Консультативного центру з питань права СОТ, що створений відповідною угодою, зокрема задля надання підтримки та консультацій з питань права СОТ та його тлумачення для забезпечення належного балансу прав і зобов'язань за Угодою про заснування СОТ шляхом розуміння всіма членами СОТ своїх прав і зобов'язань за нею [18].

Принагідно доречно зауважити, що Україна 23 червня 2020 р. підписала Протокол про приєднання України до зазначеної Угоди, членство в якій, за словами заступника міністра економіки України, забезпечить можливість отримання високопрофесійних юридичних послуг і посилить кадрову та інституційну спроможність України для захисту національних інтересів держави в рамках СОТ [19].

Висновки. У ході дослідження узагальнено визначення тлумачення норми права, зокрема норми міжнародного права. З'ясовано особливості тлумачення норми міжнародного договору як результату узгодженої волі суверенних суб'єктів. Установлено, що одна з угод СОТ має посилення на звичайні правила тлумачення міжнародного публічного права, що дає підстави застосовувати під час з'ясування змісту норм права СОТ положення Віденської конвенції 1969 р., що передусім є джерелом міжнародного звичаєвого права.

Отже, до способів тлумачення угод СОТ відносять текстове, телеологічне, історичне тлумачення, тлумачення норм через з'ясування намірів сторін договору. Крім того, за з'ясування норм угод СОТ використовуються і загальнотеоретичні способи тлумачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний сайт Світової організації торгівлі. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm.
2. Білоус О. В. Тлумачення норм права. *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*. 2020. № 3. С. 46-53.
3. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: монографія. НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. 2001. 180 с.
4. Київець О. В. Тлумачення міжнародних договорів. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 286-289.
5. Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2003. 20 с.
6. Мазаракі Н. А., Гончарова Ю. А. Діяльність Органу вирішення спорів СОТ: подолання невідповідностей. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 1. С. 5-13.
7. Осика С. Г. Порівняльний аналіз Антидемпінгового кодексу СОТ та Антисубсидійного кодексу СОТ. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 158-163.
8. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 42-46.
9. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. К., 2000. 17 с.
10. Доповідь 70-ї сесії Комісії міжнародного права ООН 30.04-01.06 і 02.07-10.08.2018 р. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/73/10>.
11. Домовленість про правила та процедури вирішення спорів від 15.04.1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_019#n13.
12. WTO Appellate Body Report, United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline (US-Gasoline), WT/DS2/AB/R, adopted 20 May 1996, Section III, В. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds2_e.htm.

13. WTO Appellate Body Report, Japan – Taxes on Alcoholic Beverages (Japan-Alcoholic Beverages II), WT/DS8/AB/R, WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R, adopted 1 November 1996, Section D. URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=32900&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True.
14. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#o194.
15. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загально-теоретичні аспекти. *Адвокат: наука і практика*. 2011. № 10 (133). С. 7-14.
16. Appellate Body Report, EC – Customs Classification of Frozen Boneless Chicken Cuts, WT/DS269/AB/R, WT/DS286/AB/R, adopted 27 September 2005. URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/286ABR.pdf&Open=True>.
17. Антошкіна В. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовній практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 181-186.
18. Угода про заснування Консультаційного центру з питань права СОТ від 30.11.1999 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU99312>.
19. Офіційний сайт Міністерства економіки України. Багатостороння угода від 30.11.1999 «Угода про заснування Консультаційного центру з питань права СОТ» URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4d270a97-60f8-4074-91ba-6252adfc21f&title=PidpisanoProtokolProPridnanniaUkrainiDoUgodiProZasnivanniaKonsultatsiinogoTsentruZPitanPravaSot>.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2021.

Tyshchenko Yu. WTO agreements: ways of interpretation.

Background. *The most of the world's trade relations are governed by uniform rules that form the legal basis of the WTO. Member states sometimes have different understanding of the content of their rights and obligations, which are in the WTO agreements. This gives rise to controversy between them. To reduce the number of disputes between states, they should use uniform ways of interpreting WTO agreements.*

Analysis of recent research and publications *has revealed that the interpretation of WTO legal sources has not been the subject of a separate study, therefore, requires clarification.*

The aim *of the article is to identify and theoretically comprehend the main ways of interpreting the WTO agreements.*

Materials and methods. *The set of general scientific and special methods of scientific research is chosen as the methodological basis.*

Results. *WTO law consists of legal norms and the general rules of interpretation of the theory of law are applied to clarify their meaning. The legal sources of the WTO are the sources of public international law. Therefore, for the interpretation of the norms of this organization, the methods of international law are primarily used. The main source of rules for the interpretation of international treaties is the 1969 Vienna Convention on Treaties. The Agreement on the Rules for the Settlement of Disputes specifies that the usual rules of interpretation of international law are applied to clarify the rules of WTO agreements. Thus, for the interpretation of WTO agreements, the rules enshrined in the Vienna*

Convention and other methods of interpretation used in international law are applied. Articles 31, 32 of the Convention provide for such methods of interpretation as textual, teleological interpretation, clarification of the meaning of the term of the contract by establishing the intentions of the participants and historical interpretation. It is worth adding to the list of ways of interpreting WTO law such general theoretical methods as logical, systematic, special legal interpretation, etc.

Conclusion. *So, the methods of interpretation of the WTO agreements include textual, teleological, historical interpretation, the interpretation of norms by clarifying the intentions of the parties to the treaty, as well as general theoretical methods of interpretation.*

Keywords: legal interpretation, methods of interpretation, textual, teleological, historical interpretation, intentions of the parties, WTO agreements.

REFERENCES

1. Oficijnyj sajt Svitovoi' organizacii' torgivli [Official site of the World Trade Organization]. Retrieved from https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm [in Ukrainian].
2. Bilous, O. V. (2020). Tlumachennja norm prava [Interpretation of law provisions]. *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică – Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*, 3, 46-53 [in Ukrainian].
3. Vlasov, Ju. L. (2001). Problemy tлумachennja norm prava [Problems of interpretation of legal norms]. NAN Ukraïny; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korec'kogo. Kyi'v [in Ukrainian].
4. Kyi'vec', O. V. (2011). Tlumachennja mizhnarodnyh dogovoriv [Interpretation of international agreements]. *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava – Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava*, 2, 286-289 [in Ukrainian].
5. Tragnjuk, O. Ja. (2003). Tlumachennja mizhnarodnyh dogovoriv: teorija i dosvid jevropejs'kyh mizhnarodnyh sudovyh organiv: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.11 [Interpretation of international treaties: theory and experience of European international judicial bodies: author's abstr. dis. ... Cand. of jurid. Sciences]. Harkiv [in Ukrainian].
6. Mazaraki, N. A., & Goncharova, Ju. A. (2020). Dijal'nist' Organu vyrishennja sporiv SOT: podolannja nevidpovidnostej [Activities of the WTO Dispute Settlement Body: overcoming inconsistencies]. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 1, 5-13 [in Ukrainian].
7. Osyka, S. G. (2005). Porivnjal'nyj analiz Antydempingovogo kodeksu SOT ta Antysubsydycijnogo kodeksu SOT [Comparative analysis of the WTO Anti-Dumping Code and the WTO Anti-Subsidy Code]. *Universytets'ki naukovy zapysky – University scientific notes*, 4, 158-163 [in Ukrainian].
8. Molyboga, M. P. (2010). Tlumachennja norm prava: sutnisni harakterystyky. [Interpretation of law provisions: essential characteristics]. *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 2, 42-46 [in Ukrainian].
9. Vlasov, Ju. L. (2000). Problemy tлумachennja norm prava : avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.01 [Problems of interpretation of legal norms: author's abstr. dis. ... Cand. of jurid. Sciences: special. 12.00.01]. Kyi'v [in Ukrainian].
10. Dopovid' 70-i' sesii' Komisii' mizhnarodnogo prava OON 30.04-01.06 i 02.07-10.08.2018 p. [Report of the 70th session of the UN Commission on International Law 30.04-01.06 and 02.07-10.08.2018]. Retrieved from <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/73/10> [in Ukrainian].

11. Domovlenist' pro pravyla ta procedury vyrishennja sporiv vid 15.04.1994 roku [Agreement on rules and procedures for resolving disputes dated April 15, 1994]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_019#n13 [in Ukrainian].
12. WTO Appellate Body Report, United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline (US-Gasoline), WT/DS2/AB/R, adopted 20 May 1996, Section III, B. Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds2_e.htm [in English].
13. WTO Appellate Body Report, Japan – Taxes on Alcoholic Beverages (Japan-Alcoholic Beverages II), WT/DS8/AB/R, WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R, adopted 1 November 1996, Section D. Retrieved from https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=32900&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True [in English].
14. Videns'ka konvencija pro pravo mizhnarodnyh dogovoriv vid 23 travnja 1969 roku [Vienna Convention on the Law of International Treaties of May 23, 1969]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#o194 [in Ukrainian].
15. Malyshev, B. V. (2011). Teleologichnyj sposib tлумachennja norm prava: zagal'noteoretychni aspekty [Teleological method of interpretation of legal norms: general theoretical aspects]. *Advokat: nauka i praktyka – Lawyer: science and practice*, 10 (133), 7-14 [in Ukrainian].
16. Appellate Body Report, EC – Customs Classification of Frozen Boneless Chicken Cuts, WT/DS269/AB/R, WT/DS286/AB/R, adopted 27 September 2005. Retrieved from <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/286ABR.pdf&Open=True> [in English].
17. Antoshkina, V. (2020). Sposoby tлумachennja prava ta i'hnja rol' u pravozastosovnij praktyci [Ways of interpreting the law and their role in law enforcement practice]. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 5, 181-186 [in Ukrainian].
18. Ugoda pro zasnuvannja Konsul'tacijnogo centru z pytan' prava SOT vid 30.11.1999 p. [Agreement on the Establishment of the WTO Consultative Center on Law of November 30, 1999]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/MU99312> [in Ukrainian].
19. Oficijnyj sajt Ministerstva ekonomiky Ukrai'ny. Bagatostoronnja ugoda vid 30.11.1999 «Ugoda pro zasnuvannja Konsul'tacijnogo centru z pytan' prava SOT» [Official site of the Ministry of Economy of Ukraine. Multilateral Agreement of 30.11.1999 «Agreement on the Establishment of a WTO Legal Advisory Centre»]. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4d270a97-60f8-4074-91ba-6252adfc21f&title=PidpisanoProtokolProPridnanniaUkrainiDoUgodIProZasnuvanniaKonsultatsiinogoTsentruZPitanPravaSot> [in Ukrainian].

УДК 341.231.14 | DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)03](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)03)

JEL Classification K33

МИХАЙЛОВСЬКИЙ Віктор

E-mail: v.mykhaylovskyy@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6840-9078

к. ю. н., доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розглянуто значення Ради ООН з прав людини щодо дотримання та забезпечення прав людини на території АР Крим та сході України. Визначено основні механізми реалізації повноважень Ради ООН з прав людини щодо недопущення порушень прав людини на територіях, що тимчасово не знаходяться під юрисдикцією України. Встановлено особливості діяльності Верховного комісара ООН з прав людини та Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні щодо дотримання положень міжнародних документів, які спрямовані на захист прав людини.

Ключові слова: права людини, Комісія ООН з прав людини, Рада ООН з прав людини, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Моніторингова місія ООН з прав людини.

Постановка проблеми. Глобалізація впливає на ефективність діяльності міжнародних інституцій у сфері захисту прав людини (ЗПЛ), адже стрімкі процеси розробки та прийняття міжнародних документів у галузі прав людини (ПЛ) потребують не лише всесвітнього визнання, а й беззаперечного виконання. Через це особливої актуальності набуває дослідження механізму реалізації Радою ООН з прав людини повноважень на тимчасово окупованих територіях Криму та Донбасу.

Метою дослідження є встановлення повноважень Ради ООН з прав людини щодо дотримання та забезпечення прав людини в Україні, зокрема на тимчасово окупованих територіях Криму та Донбасу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародно-правового механізму забезпечення ПЛ є сферою дослідження багатьох науковців. Зокрема дослідження інституційного міжнародно-правового механізму забезпечення прав людини проводили науковці К. Степаненко, Л. Ринейська, С. Асіян [1–3].

Матеріали та методи. Під час дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи пізнання. Нормативною базою дослідження стали міжнародні договори та праці вітчизняних і закордонних науковців.

Результати дослідження. Міжнародний захист прав людини є однією з найважливіших галузей міжнародного публічного права,

у рамках якої постійно триває розроблення й прийняття міжнародних угод у сфері ЗПЛ, визначених у всесвітньо відомих документах. Попри те, що процес формування матеріально-правових міжнародних норм, що стосуються змісту прав і свобод людини, а також їхніх гарантій, варто визнати загалом завершеним [1, с. 106], у різні часи історії погляди щодо необхідності забезпечення прав людини набували дедалі більшого поширення.

Створення Організації Об'єднаних Націй (ООН) як глобальної, універсальної міждержавної організації стало поштовхом для розвитку міжнародних організацій у сфері забезпечення ПЛ. Одним з таких органів є відповідна Комісія ООН, яка має розв'язувати проблеми ЗПЛ як в усьому світі, так і в окремих державах. 15 березня 2006 р. Комісія за резолюцією 60/251 Генеральної Асамблеї ООН перетворена на Раду ООН з прав людини (далі – Рада). Ця резолюція сформулювала основне завдання Ради – проведення періодичних оглядів і виконання кожною державою її зобов'язань у сфері ПЛ, що забезпечують універсальність та однакове ставлення до всіх держав [4, с. 243–244].

Міжнародні організації, об'єднуючи у своїх рамках економічний, політичний, науковий потенціал різних держав-членів, володіють великими можливостями й можуть здійснювати принциповий вплив на розвиток світової економіки, на рівень забезпечення прав людини. Тому їх можна визнати стратегічно важливими суб'єктами розвитку міжнародних відносин [2].

Відповідно до пункту 5 резолюції Генеральної Асамблеї ООН 60/251 основними повноваженнями й завданнями Ради є:

- сприяти навчально-освітній діяльності у сфері прав людини, а також діяльності щодо надання консультативних послуг та технічної допомоги, яка здійснюватиметься як консультація із зацікавленими державами-членами і за їхньою згодою;
- служити форумом для обговорення тематичних питань з усіх прав людини;
- розробляти рекомендації Генеральній Асамблеї стосовно подальшого розвитку міжнародного права у сфері ПЛ;
- сприяти повному виконанню зобов'язань у сфері ПЛ, прийнятих державами, та здійснювати контроль за досягненням цілей і виконанням зобов'язань, що стосуються заохочення й ЗПЛ, які сформульовані в рішеннях конференцій і зустрічей на вищому рівні ООН;
- на основі об'єктивної й вірогідної інформації проводити всеосяжні періодичні огляди виконання кожною державою її зобов'язань та обов'язків у сфері ПЛ у такий спосіб, який забезпечить універсальність охоплення та однакове ставлення до всіх держав;
- шляхом діалогу та співробітництва сприяти запобіганню порушенням прав людини й швидко реагувати на надзвичайні ситуації у сфері ПЛ;

- взяти на себе роль та обов'язки Комісії з прав людини у зв'язку з роботою Верховного комісара ООН з прав людини, як вони визначені в резолюції 48/141 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 року;
- діяти в галузі ПЛ у тісній співпраці з урядами, регіональними організаціями, національними установами з прав людини та громадянським суспільством;
- здійснювати заохочення щодо механізму й захисту прав людини;
- надавати щорічну доповідь Генеральній Асамблеї ООН [5].

За положенням резолюції Генеральної Асамблеї ООН 60/251 до складу Ради входить 47 держав – учасниць ООН, що обираються таємним голосуванням за регіональним критерієм учасниками Генеральної Асамблеї ООН. Держави – учасниці Ради виконують свої повноваження протягом трьох років без права на переобрання після двох поспіль термінів членства. Вважається, що членство у Раді надає додаткові можливості країні щодо покращення ситуації у сфері ЗПЛ та сприяє демократичному розвитку.

Вперше Україну обрано членом Ради ООН з прав людини у 2006 р., у 2008 р. переобрано на другий термін до 2011 р., після чого Україна активно співпрацювала з Радою як спостерігач. У 2017 р. Україну знову обрано членом Ради, а у 2020 р. переобрано до складу Ради на період з 2021 по 2023 рр. Членство України надає додаткові можливості покращення ситуації у сфері прав людини. Зокрема отриманню членства у 2006 р. передувало проведення мітингів, пікетів, страйків, що призвели до масових порушень виборчих прав населення України. Акції протесту, що ознаменувались Помаранчевою революцією, зумовили зміну політичної влади та зовнішньополітичного і внутрішнього курсу країни. Щодо членства України у Раді у 2017–2023 р., то цей статус може сприяти появі додаткових можливостей щодо боротьби з порушенням прав людини на територіях, де проводиться Операція об'єднаних сил, і на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим. Тож діяльність Ради як засіб правового захисту прав людини на тимчасово окупованих територіях набуває особливого значення.

Задля вирішення завдань, спрямованих на забезпечення прав людини, Рада служить форумом для обговорення тематичних питань з усіх прав людини. Так, в межах сегменту високого рівня Ради 23 лютого 2021 р. уже третій рік поспіль відбулися дебати Генеральної Асамблеї ООН з ініційованого нашою державою пункту порядку денного «Ситуація на тимчасово окупованих територіях України». У рамках цього заходу висловлено підтримку суверенітету та територіальній цілісності України у межах її міжнародно визнаних кордонів і наголошено на необхідності утримання від застосування сили або загрози силою проти будь-якої країни. Держави – члени ООН та об'єднання засудили тимчасову окупацію Російською Федерацією

Криму, порушення нею Будапештського меморандуму та міжнародного права, закликали російську сторону до неухильного виконання Мінських домовленостей [6]. Обговорення цього питання сприяє розповсюдженню інформації у всіх країнах світу щодо протиправної агресії РФ на території Криму та Донбасу. 27 березня 2014 р. Генеральна Асамблея ООН переважною більшістю голосів держав – членів ООН схвалила резолюцію 68/262 «Територіальна цілісність України» [7]. Цією резолюцією міжнародна спільнота підтвердила свою повну відданість суверенітету, політичній незалежності, єдності та територіальній цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах. Проте попри чіткі вимоги Генеральної Асамблеї Російська Федерація не зупинила свою тимчасову окупацію Криму, а навпаки продовжує зухвалі порушення та зловживання в галузі прав людини, а також нарощування військового потенціалу на півострові.

Ці дії Російської Федерації, що підривають суверенітет і територіальну цілісність України, зловживання й порушення РФ прав людини осіб, які належать до етнічних і релігійних меншин на півострові, та всіх інших, хто виступає проти російської окупації, спонукали Генеральну Асамблею схвалити резолюції 71/205, 72/190, 73/263, 74/168, 75/192 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим і м. Севастополь, Україна» та 73/194, 74/17, 75/29 «Проблема милітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (Україна), а також частин Чорного і Азовського морів». У цих резолюціях Генеральна Асамблея засудила тимчасову окупацію Криму та закликала Російську Федерацію як державу-окупанта виконувати всі свої зобов'язання відповідно до чинного міжнародного права [8]. У цьому випадку прийняття резолюції 68/262 чітко підкреслює одностайне рішення міжнародної спільноти щодо засудження протиправних дій Російською Федерацією на території Донецької, Луганської областей та АР Крим. Тож дії Росії суперечать основам Статуту ООН, Гельсінським угодам, нормам міжнародного гуманітарного права та взятим на себе зобов'язанням у рамках міжнародних угод. Отже, здебільшого держави – учасниці ООН, виходячи з положень резолюції 68/262 «Територіальна цілісність України», не визнають намагання Росії узаконити анексію АР Крим.

Особливої уваги привертає проблема порушення прав етнічних і релігійних меншин в окупованому Криму. У АР Крим присутні прихильники Православної Церкви України, Української Православної Церкви, Свідків Єгови, Ісламу. Однак після анексії півострову кримські татари найбільше страждають від грубих порушень їх прав зі сторони Російської Федерації [9, с. 44]. Відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї 74/168, в якій Асамблея просила Генерального секретаря представити на її 75-й сесії доповідь про хід виконання резолюції «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна». Так, 19 червня 2020 р. Генеральним секретарем підготовлено доповідь про становище щодо прав людини

в АР Крим та м. Севастополі. У доповіді виокремлено основні порушення ПЛ на тимчасово окупованій території, зокрема право на справедливий судовий розгляд, право не піддаватися тортурам і права на життя, свободу і особисту недоторканність, права ув'язнених, що відбувають покарання у Криму та права ув'язнених, переведених з Криму до Російської Федерації, незаконні обшуки будинків, примусовий призов до армії. Доповідь включає положення, в яких передбачаються варіанти та рекомендації щодо покращення ситуації з правами людини на території АР Крим, зокрема Генеральний секретар ООН закликає уряд Російської Федерації виконати свої зобов'язання за міжнародним правом ПЛ в Криму і дотримуватися застосованих до нього зобов'язань відповідно до міжнародного гуманітарного права та забезпечити належний і безперешкодний доступ до Криму міжнародних місій зі спостереження за правами людини й правозахисних неурядових організацій відповідно до резолюцій Генеральної Асамблеї 71/205, 72/190, 73/263 і 74/168. Уряду України, зі свого боку, рекомендується дотримуватися своїх зобов'язань за міжнародним правом прав людини у відношенні жителів Криму. До конкретних рекомендацій належать сприяння свободі пересування в Крим і з Криму шляхом поліпшення умов перетину кордону та усунення нормативних бар'єрів [3].

З метою отримання об'єктивної й вірогідної інформації у сфері ПЛ Рада проводить всеосяжні періодичні огляди виконання кожною державою її зобов'язань та обов'язків у сфері прав людини у такий спосіб, який забезпечить універсальність охоплення та однакового ставлення до всіх держав. Так, у 2017 р. в Україні відбувся третій цикл Універсального періодичного огляду (УПО) зі сторони в рамках співпраці з Радою ООН з прав людини. У межах УПО Радою встановлено проблеми незаконного затримання людей, залучення неповнолітніх до збройних формувань, сексуальне насильство та проблеми, що виникли у зв'язку з війною на Донбасі та окупацією АР Крим. На підставі таких оглядів затверджено доповідь про проходження Україною 3-го циклу Огляду [10] та надано близько 200 рекомендацій країн – учасниць Ради щодо покращення ситуації з дотриманням ПЛ, з яких Україна зобов'язалась виконати 163 рекомендації протягом чотирьох років. У рамках зазначеного терміну Україна впроваджує ці рекомендації щодо забезпечення прав осіб, що мешкають на тимчасово окупованих територіях, внутрішньо переміщених осіб, політв'язнів і членів їхніх сімей і надає до Ради альтернативні звіти про виконання даних рекомендацій.

Враховуючи складні обставини, в яких перебуває Україна, наша країна успішно просувається на шляху реформування прав людини. Зокрема держава погоджується ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду та Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок, домашньому насильству та боротьбі з цими явищами, переглянути процедуру обрання Омбудсмана, завершити створення Державного бюро розслідувань, спростити доступ

до надання державних адмінпослуг для жителів Криму, розслідувати всі повідомлення про насильницькі зникнення, запобігати катуванням та незаконним затриманням, продовжувати докладати зусилля із забезпечення доступу до освіти для всіх дітей та ін. З огляду на сучасну практику деякі зобов'язання виконано, а невиконані – перебувають на активній стадії реалізації.

Важливе значення у забезпеченні ПЛ на тимчасово окупованих територіях відіграє діяльність Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ). УВКПЛ є окремою структурою від Ради ООН з прав людини, однак воно надає Раді технічну, експертну та організаційну підтримку, що істотно сприяє реалізації повноважень, поставлених перед Радою. Варто зазначити, що структура відносин між Радою та УВКПЛ значною мірою побудована на загальному й організаційно-технічному керуванні Управлінням з боку Ради. Це проявляється у багатьох питаннях. По суті, структура УВКПЛ цілком використовується Радою для здійснення своїх повноважень [11, с. 195].

Верховний комісар ООН з прав людини спостерігає за дотриманням прийнятих пактів, конвенцій і договорів з прав людини. Діяльність УВКПЛ здійснюється у трьох напрямках: нормотворча, моніторинг та забезпечення прав людини. Особливу увагу привертає створення моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) УВКПЛ, діяльність якої спрямована на забезпечення положень, що закріплені в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права та інших міжнародних документах з питань ПЛ, особливо на території АР Крим та східних і південних регіонах України.

Відповідно до ст. 2 Угоди між урядом України та УВКПЛ про розміщення короткотермінової Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, уряд України погоджується на створення ММПЛУ УВКПЛ [12]. ММПЛУ документує випадки порушення прав людини та норм міжнародного гуманітарного права, щорічно готує публічні доповіді про ситуацію з ПЛ в Україні, здійснює аналіз законопроектів і надає рекомендації урядам щодо їхньої відповідності нормам міжнародного права у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права. ММПЛУ надає рекомендації Україні, Російській Федерації та самопроголошеним республікам щодо поліпшення ситуації з правами людини в АР Крим та на Донбасі, після чого ММПЛУ готує публічні доповіді про виконання рекомендацій. За результатами діяльності ММПЛУ УВКПЛ підготовлено 31-у доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 серпня 2020 р. до 31 січня 2021 р. УВКПЛ встановлено, що люди, які живуть у зоні конфлікту, зазнають труднощів, особливо через наявні обмеження свободи пересування, зокрема обмеження, пов'язані з *COVID-19*. На території, яка контролюється самопроголошеними «республіками», УВКПЛ відзначає випадки

свавільних арештів та тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом, відсутність свободи думки та вираження поглядів щодо релігії та переконань, а також утиск правозахисників. У АР Крим окупаційна влада порушує міжнародне гуманітарне право та міжнародне право у галузі прав людини: незаконна депортація та примусове переміщення, зокрема й осіб, взятих під варту, а також принижуюче поводження та умови тримання під вартою [13]. Через це УВКПЛ надано низку рекомендацій задля недопущення подальшого порушення прав людини.

Відповідно до статистики виконання рекомендацій ММПЛУ Україна частково виконала 57 % рекомендацій, самопроголошені республіки частково виконали 19 %, а Російська Федерація – лише частково 3 % рекомендацій ММПЛУ. Як бачимо, зусилля Управління Верховного комісара ООН з прав людини та Моніторингової місії ООН з прав людини спрямовані не лише на забезпечення та дотримання прав людини на півдні та сході України, а й на посилення тиску на Російську Федерацію щодо неправомірної анексії АР Крим та ескалації конфлікту на сході України.

Висновки. Створення Організації Об'єднаних Націй відкрило нову сторінку у сфері інституційного забезпечення прав людини. Рада ООН з прав людини з метою заохочення та забезпечення прав людини в Україні, зокрема на тимчасово окупованих територіях АР Крим та на Донбасі, реалізовує низку механізмів: тісно співпрацює з Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, сформовано Моніторингову місію з прав людини, здійснюються Універсальні періодичні огляди.

Співпраця України з Радою ООН з прав людини посилює тиск з боку міжнародної спільноти щодо дотримання прав корінних народів, національних меншин, соціальних прав людини, розвитку демократії та верховенства права. Упродовж російської агресії на території України Радою ООН з прав людини ухвалено резолюцію «Співпраця з Україною та допомога їй у галузі прав людини», укладено угоду між урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні. Отже, попри рекомендаційний характер повноважень Ради ООН з прав людини, така міжнародна інституція істотно впливає на рівень дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях України та сприяє подальшому розвитку забезпечення прав людини в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 105-113.

2. Ринейська Л. С. Роль міжнародних організацій у формуванні міжнародних стратегій економічного розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6178>.
3. Report of the Secretary-General: Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3872508?ln=ru#record-files-collapse-header>.
4. Гармаш В. В. Рада ООН з прав людини. *Євроатлантична інтеграція України: свідомий вибір моделі безпеки* : зб. наук. ст. за матеріалами III Харків. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, м. Харків. 2 ч. Харків, 2017. С. 243-245.
5. Resolution adopted by the General Assembly on 15 March 2006 60/251. Human Rights Council. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/60/251>.
6. Дебати Генасамблеї ООН: міжнародна спільнота солідарна з Україною в протидії російській агресії. URL: <https://mfa.gov.ua/news/debati-genasambleyi-oon-mizhnarodna-spilnota-solidarna-z-ukrayinoyu-v-protidiyi-rosijskij-agresiyi>.
7. Resolution 68/262, territorial integrity of Ukraine adopted by the General Assembly on 27 March 2014. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262.
8. Спільна заява з нагоди сьомої річниці схвалення Генеральною Асамблеєю ООН резолюції 68/262 «Територіальна цілісність України». URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-z-nagodi-somoyi-richnici-shvalennya-generalnoyu-asambleyeyu-oon-rezolyuciyi-68262-teritorialna-cilisnist-ukrayini>.
9. Coynash H., Charron A. Russian-occupied Crimea and the state of exception: repression, persecution, and human rights violations. *Eurasian Geography and Economics*. 2019. № 60 (1). P. 28-53. DOI: 10.1080/15387216.2019.1625279.
10. National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human Rights Council resolution 16/21. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G17/255/06/PDF/G1725506.pdf?OpenElement>.
11. Асірян С. Р. Взаємодія Ради ООН з прав людини з Верховним комісаром і Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип 3. С. 123-134.
12. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-14#Text.
13. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні охоплює період з 1 серпня 2020 року до 31 січня 2021 року. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/31stReportUkraine-ru.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2021.

Mykhailovskyi V. International legal mechanism for ensuring human rights.

Background. *The problem of protecting human rights has existed throughout the existence of mankind. Modern globalization affects the effectiveness of international institutions in the field of human rights. After all, the rapid processes of development and adoption of international documents in the field of human rights require not only worldwide recognition, but also unquestioning implementation. In this regard, the study of the mechanism for exercising the*

powers of the UN Human Rights Council in the temporarily occupied territories of Crimea and Donbas is especially relevant.

The aim of the article is to establish a mechanism for exercising the powers of the UN Human Rights Council to respect and ensure human rights in Ukraine, in particular in the temporarily occupied territories of Crimea and Donbas.

Materials and methods. *Both general and special legal methods of cognition were used during the research. The normative basis of the study were international treaties, international law and the work of domestic and foreign scientists.*

Results. *International protection of human rights is one of the most important branches of public international law. The creation of the United Nations has opened a new page in the field of human rights institutions. In order to promote and ensure human rights in Ukraine, in particular in the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea and Donbas, the UN Human Rights Council implements a number of mechanisms: closely cooperates with the UN High Commissioner for Human Rights. periodic inspections.*

The UN Human Rights Council serves as a forum for discussing thematic issues on all human rights. Thus, within the high-level segment of the UN Human Rights Council, on February 23, 2021, for the third year in a row, the UN General Assembly debated on the agenda item «Situation in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine» initiated by our state. Within the framework of this event, support for the sovereignty and territorial integrity of Ukraine was expressed.

Conclusion. *Ukraine's cooperation with the UN Human Rights Council is increasing pressure from the international community to respect the rights of indigenous peoples, national minorities, social human rights, democracy and the rule of law. During the Russian aggression on the territory of Ukraine, the UN Human Rights Council adopted a resolution «Cooperation with Ukraine and its assistance in the field of human rights», an agreement was concluded between the Government of Ukraine and the Office of the UN High Commissioner for Human Rights. Ukraine. Thus, despite the recommendatory nature of the powers of the UN Human Rights Council, this international institution significantly affects the level of human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine, and contributes to the further development of human rights in Ukraine.*

Keywords: human rights, UN Commission on Human Rights, UN Human Rights Council, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, UN Human Rights Monitoring Mission.

REFERENCES

1. Stepanenko K. V. (2018). Konvencijnyj mehanizm mizhnarodnogo zahystu prav ljudyny v systemi OON [Convention mechanism for the international protection of human rights in the UN system]. *Al'manah mizhnarodnogo prava – Almanac of International Law* 19, 105-113 [in Ukrainian].
2. Rynejs'ka L. S. (2018). Rol' mizhnarodnyh organizacij u formuvanni mizhnarodnyh strategij ekonomichnogo rozvytku [The role of international organizations in the formation of international strategies for economic development]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 3. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6178> [in Ukrainian].

3. Report of the Secretary-General: Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/3872508?ln=ru#record-files-collapse-header> [in English].
4. Garmash V. V. (2017). Rada OON z prav ljudyny. Jevroatlantychna integracija Ukrai'ny: svidomyj vybir modeli bezpeky [UN Human Rights Council. Ukraine's Euro-Atlantic integration: a conscious choice of security model]: zbirnyk naukovykh statej za materialamy III Harkiv. mizhnar.-prav. chytan', prysvjachenyh pam'jati prof. M. V. Janovs'kogo i V. S. Semenova, m. Harkiv. 2 ch. Harkiv collection of scientific articles on the materials of III Kharkiv international law readings dedicated to the memory of prof. M.V. Yanovsky and V.S. Semenov, Kharkiv. 2 hours Kharkiv, (pp. 243-245) [in Ukrainian].
5. Resolution adopted by the General Assembly on 15 March 2006 60/251. Human Rights Council. Retrieved from <https://undocs.org/en/A/RES/60/251> [in English].
6. Debaty Genasamblei' OON: mizhnarodna spil'nota solidarna z Ukrai'noju v protydiv' rosijs'kij agresii' [Debate of the UN General Assembly: the international community is in solidarity with Ukraine in combating Russian aggression]. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/news/debati-genasambleyi-oon-mizhnarodna-spilnota-solidarna-z-ukrayinoyu-v-protidiviyi-rosijskij-agresiyi> [in Ukrainian].
7. Resolution 68/262, territorial integrity of Ukraine adopted by the General Assembly on 27 March 2014. Retrieved from https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262 [in English].
8. Spil'na zajava z nagody s'omoi' richnyci shvalennja General'noju Asamblejeju OON rezoljucii' 68/262 «Terytorial'na cilisnist' Ukrai'ny» [Joint statement on the occasion of the seventh anniversary of the adoption of Resolution 68/262 «Territorial Integrity of Ukraine» by the UN General Assembly]. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zajava-z-nagodi-somoyi-richnici-shvalennya-generalnoyu-asambleyeyu-oon-rezolyuciyi-68262-teritorialna-cilisnist-ukrayini> [in Ukrainian].
9. Coynash H., & Charron A. (2019). Russian-occupied Crimea and the state of exception: repression, persecution, and human rights violations. *Eurasian Geography and Economics*, 60(1), 28-53. DOI: 10.1080/15387216.2019.1625279 [in English].
10. National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human Rights Council resolution 16/21. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G17/255/06/PDF/G1725506.pdf?OpenElement> [in English].
11. Asirjan S. R. (2018). Vzajemodija Rady OON z prav ljudyny z Verhovnym komisarom i Upravlinnjam Verhovnogo komisara OON z prav ljudyny [Interaction of the UN Human Rights Council with the High Commissioner and the Office of the UN High Commissioner for Human Rights]. *Prykarpats'kyj jurydychnyj visnyk – Prykarpattya Legal Bulletin*, (Issue 3), (pp. 123-134) [in Ukrainian].
12. Ugoda mizh Urjadom Ukrai'ny ta Upravlinnjam Verhovnogo komisara OON z prav ljudyny pro rozmishhennja korotkotermynovoi' Monitoryngovoi' misii' OON z prav ljudyny v Ukrai'ni [Agreement between the Government of Ukraine and the Office of the UN High Commissioner for Human Rights on the deployment of a short-term UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-14#Text [in Ukrainian].
13. Dopovid' Upravlinnja Verhovnogo komisara Organizacii' Ob'jednanyh Nacij z prav ljudyny (UVKPL) shhodo sytuacii' z pravamy ljudyny v Ukrai'ni ohopluje period z 1 serpnja 2020 roku do 31 sichnja 2021 roku [The report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) on the human rights situation in Ukraine covers the period from 1 August 2020 to 31 January 2021]. Retrieved from <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/31stReportUkraine-ru.pdf> [in Ukrainian].

УДК 344.4 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)04](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)04)

JEL Classification K23

БОРИСОВ Євген к. ю. н., доцент кафедри військової підготовки
Одеського державного екологічного університету
E-mail: borysov2021@ukr.net вул. Львівська, 15, м. Одеса, 65016, Україна
ORCID: 0000-0002-2138-4862

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Досліджено відображення аспектів правової регламентації діяльності військово-морських сил у працях істориків флоту. Розглянуто формування історії флоту з XVII ст. у вимірі спеціальних досліджень і робіт з питань військово-морської тактики та стратегії. Доведено, що на першому етапі ці дослідження мали характер емпіричного узагальнення та забезпечення тактичної діяльності вітрильного, а потім механізованого флоту, проте з кінця XIX ст. зазначений досвід накопичений у рамках опрацювання морської стратегії.

Ключові слова: військово-морські сили, історія флоту, військово-морське право, військово-морська доктрина, військово-морська стратегія.

Постановка проблеми. Аналіз еволюції регламентації військово-морських сил без дослідження відповідних аспектів у військово-морській історичній думці здійснити неможливо. Насамперед відповідні наукові праці не мають юридичної спрямованості, проте зміст та природа діяльності військового флоту є предметом у вимірі його становлення та розвитку. Водночас їх узагальнення та оцінка у правовому вимірі була б корисною саме у контексті визначення зв'язку між історичною думкою та розвитком військово-морського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна історіографія розвитку військово-морських сил й аспектів їх правового забезпечення є доволі обмеженою. Варто зауважити, що в методичному виданні Е. Плешка та Б. Бабіна [1] відсутні спеціальні, монографічні дослідження. Окремі виміри зазначеної проблематики розглянуто в дисертації Г. Курабцевої у 2013 р., зокрема діяльність військово-морських судів Російської імперії на українських землях у XVIII–XX ст. [2]. У дослідженні Л. Левченка у 2018 р. приділено увагу Чорноморському центральному військово-морському архіву [3]; у праці Є. Вдовиченка у 2014 р. висвітлено питання суднобудування на Чорноморському військово-морському флоті у першій половині XIX ст. [4]; вчений І. Рябуха у 2018 р. досліджував проблему організації морської освіти у Російській імперії [5].

У науково-популярних історичних працях щодо українського флоту вчені О. Олійников у 2004 р. [6], Я. Тинченко у 2012 р. [7],

Ю. Гузенко у 2013 р. [8] та М. Мамчак у 2013 р. [9] стисло розглянули аспекти нормативного забезпечення флоту. Останніми роками теоретики військової науки у своїх працях досліджували питання організаційного забезпечення морських сил, зокрема науковці С. Соколюк у 2009 р. [10], Й. Раджапакса у 2014 р. [11] та О. Нашивочников у 2016 р. [12], проте відповідні аспекти також не деталізувалися.

Отже, попри дослідження питання нормативного забезпечення збройних сил, відповідних праць щодо еволюції правової регламентації військово-морських сил досі бракує. Тож ключовою проблемою наразі є феномен історії військово-морських сил як складової історичної науки та водночас зв'язок цього феномена з еволюцією правового забезпечення військово-морських сил та його правовим відображенням.

Метою дослідження є співвіднесення глобальної історичної думки та правового забезпечення діяльності військово-морських сил. Тож варто розглянути відповідну історичну думку, її втілення у працях з військово-морської доктрини та стратегії, оцінити значення відповідних праць для розвитку військово-морського права.

Матеріали та методи. У процесі дослідження використано системний, історико-правовий, порівняльний, гносеологічний, герменевтичний, біографічний методи. Стаття ґрунтується на результатах аналізу першоджерел і публікацій з історії військово-морських сил періоду XVII–XX ст.

Результати дослідження. Відповідні наукові праці та безпосередньо доктрина діяльності флоту виникли у новітні часи та сформувалися у цілісному вигляді наприкінці XIX ст. Проте до утворення такої доктрини діяльність морських сил ретроспективно досліджували науковці провідних європейських країн, зокрема, на цій тематиці зупинився французький єзуїтський священник Пол Осте у 1697 р. у своїй праці «Мистецтво морської війни, або угоди щодо морського маневрування» [13]. Понад сторіччя морські офіцери різних країн користувалися цією працею як настільним підручником. П. Осте не лише сформулював лінійну бойову тактику вітрильного флоту, скомпоновану в п'ять порядків, але й описав попередній досвід морських битв, у яких флоти, не знаючи маневрів, мовою автора, «були як варвари, що ведуть війну без знань, без порядку, залишив усе на розсуд долі та випадку»¹ [14, с. 56]. Фактично використовуючи історичний досвід, П. Осте розробив переконливі тактичні рекомендації.

Історичний аналіз здійснено у праці «Морська тактика, або порядок еволюцій та сигналів», що видана у 1763 р. Біготом де Морогом, французьким артилеристом, який надалі став командиром військових кораблів і першим керівником заснованої в той період Морської академії у Бресті [15]. Французький учений та колега де Морога Дюамель де Монсо обіймав посаду генерального інспектора флоту; у своїх працях досліджував аспекти організації будівництва військових кораблів [16] та охорони здоров'я екіпажу [17].

¹ Усі цитати з іншомовних джерел наводяться у перекладі автора статті.

Схожий підхід з урахуванням історичного досвіду має й праця критика ідей П. Осте, британського вченого Джона Клерка з Елдіна «Нариси з морської тактики: система та історія», яка видана у 1779 р. [18]. Хоча певні інструкції та технічні розробки публікувалися й раніше, саме праці П. Осте та Дж. Клерка стали засадами поєднання історичного досвіду та практичної організації діяльності флоту (так, адмірал Нельсон цитував Дж. Клерка у власних наказах).

У XVIII ст. з'явилися біографічні праці, присвячені видатним флотоводцям, зокрема «Життя британських адміралів: нова та точна морська історія з найдавніших часів» Джона Кемпбелла, що видана в Дубліні у 1748 р. [19]. Дж. Кемпбелл вказує на виняткове значення військово-морської історії для життя морських націй і зазначає, що всі цитати стародавніх і закордонних науковців використані ним вірно та дослівно.

Європейським історикам флоту XIX ст. у висвітленні етапів розквіту, стагнації або занепаду національних військово-морських сил характерний певний критицизм. Так, Бонфіль Лаперуз у праці «Морська історія Франції» 1845 р. вказував на те, що у XVIII ст. «загрузнувши саме в фальшивій економії», морське міністерство вимагало від адміралів, «через надзвичайні витрати, необхідні для утримання флоту», «дотримуватися великої обережності». Дослідник критикував, зокрема, розпорядження «не вступати в битви, які могли супроводжуватися втратою кораблів», та зауважував, що «система, в основу якої покладено те, що адмірал не повинен користуватися всією силою, що перебуває в його розпорядженні», «підриває моральну силу для порятунку матеріальних засобів, призводить до сумних наслідків» [20, с. 57].

Юр'єн де Грав'є у праці «Морські війни Республіки та Імперії» вказує, що через сто кроків після такої політики засмучена постійними невдачами флоту влада «тримала наші кораблі збройними тільки для того, щоб зобов'язати наших ворогів до блокад, величезна вартість яких повинна була врешті-решт виснажити їх фінанси» [21, с. 154].

У виданій у 1867 р. праці «Морські битви Франції» колишній командир військового корабля Онесім Ж. Трудо наголошував про «вади системності дій уряду» та безмежні «розкрадання доходів держави і адміралтейства». Він вважав, що задля «збереження, серед загального розкрадання, небагатьох збройних кораблів все частіше і частіше робилися поступки ворогові», через що на флоті формувалася «оборонна ситуація, настільки ж вигідна ворогові, скільки ж чужа духу нашого народу». Автор акцентував на тому, що «боязка обачність перед ворогом, нав'язана нам за наказом, змінила з плином часу національний характер, та зловживання цією системою призводило до вчинків не дисциплінарних та до відступу від свого боргу під вогнем ворога, приклади чого марно було б шукати в попередні часи» [22, с. 77; 23, с. 45].

Досліджуючи розвиток французького флоту попереднього сторіччя, французький морський командир і політик Огюст Гужар

у своїй праці 1877 р. «Морська війна: воєнні інституції з часу утворення до сьогодні» визначив, що «сумний стан флоту за царювання Людовика XV закрит для офіцерів доступ до блискучої кар'єри сміливих вчинків і вдалих боїв та змусив їх звернутися до своїх власних сил; вони отримали при вивченні своєї справи знання, які їм належало піддати випробуванням у наступні роки» [24, с. 56; 23, с. 47]. До того ж О. Гужар був активним учасником бойових дій та отримав два поранення під час Кримської кампанії 1854–1855 рр. Водночас праці французьких авторів, що наповнені ретроспективним аналізом серії вже історичних на той час національних невдач на морі, стали підґрунтям для наукових досліджень нового рівня.

Варто зазначити, що Філіпом Х. Коломбом та Альфредом Т. Мехеном активно використано тематику вищенаведених історичних науковців. П'ятнадцятирічний Ф. Х. Коломб у 1846 р. пішов на службу до Королівського флоту Великобританії та у 1892 р. отримав звання віцеадмірала. Ф. Х. Коломб був відомим через запроваджені ним новації у сфері флотських сигналів і дослідження тактики вітрильного флоту. Але світове значення отримала його праця «Морська війна» 1891 р., що стала винятковим універсальним історичним дослідженням діяльності військового флоту з XV ст. та водночас вважається першою цілісною теорією морської війни [25; 26].

Як влучно наголошував Ф. Х. Коломб, праці з морської історії, «особливо написані англійською мовою в близький нам час», є «найбільш незадовільними». Автор виокремлює їх у дві категорії: у першій автори «задовольняються голою хронологічною передачею подій, що не має іншого зв'язку, як за часом і місцем». Друга категорія праць «написана для прославлення або засудження окремих особистостей, якості яких обговорювалися на підставі окремих не пов'язаних між собою фактів» [26, с. 22].

Ф. Х. Коломб констатував, що «історики зазвичай не приділяли уваги причинам успіху або невдачі в морській війні»; не пов'язували між собою фактів або подій, що необхідно для цієї мети. Він вважав, що морські командири, звертаючись до відповідних подій, «здавалося, були цілком переконані в силі причин, що лежать поза областю їх контролю, та, задоволені їх очевидністю, рідко навіть натякали на них». Станом на час написання «Морської війни» «письменників по морській стратегії немає рішуче жодного; письменників з морської тактики дуже мало, і праці їх розділені між собою великими проміжками часу; вони зазвичай писали так, як ніби вивчення тактики маневрування обіймає весь предмет». Підсумовуючи, Ф. Х. Коломб зазначав: «Основні закони морської війни, які я намагався простежити в історії століть, протягом яких Англія будувала свою могутність», які «безумовно панували б й у всякій морській війні, яка могла б тепер виникнути, і щоб у підготовці та прогнозі ходу останньої на ці закони можна було покласти цілком» [26, с. 24, 25].

А. Т. Мехен, син професора Військової академії США у Вест-Пойнті, який закінчив Військово-морську академію США у Аннаполісі у 1859 р. і 40 років займав офіцерські посади в американському флоті, з 1886 р. до 1889 р. очолював Військово-морський коледж у Ньюпорті та викладав історію та тактику флоту. У 1890 р. він видав фундаментальну працю «Вплив морської сили на історію, 1660–1783», у якій довів вирішальне значення військово-морської сили для національного історичного розвитку країн і народів [27]. Автор констатував, що аналіз стану справ національного флоту залежить від низки факторів, частина з яких має саме історичний характер [23, с. 45].

За теорією А. Т. Мехена, морська сила ґрунтується як на історичному дусі нації, так і на політиці її уряду, що потребує аналізу, зокрема саме ретроспективного. Проте, попри те, що «історія прибережних націй визначалася менш проникливістю і передбачливістю урядів, ніж умовами положення, протягу, обрисами берега, чисельністю і характером народонаселення», водночас «мудрі та дурні діяння окремих осіб мають у відомі епохи великий вплив на розвиток морської сили в широкому сенсі, який містить не тільки військову силу на воді, пануючу на морі або на тій або іншій частині його силою зброї, але також мирне торговельне мореплавство, з якого одного тільки виникає військовий флот природним шляхом і на яке тільки він міцно спирається» [23, с. 48].

Теза А. Т. Мехена про те, що «необхідність військового флоту, в прямому розумінні слова, випливає з існування мирного флоту і зникає разом з ним, за винятком випадку, коли нація має наступальні прагнення і містить флот єдино як галузь військових установ», проходить у його працях червоною стрічкою. Автор вважає, що «морська політика змінювалася як з духом століття, так і з характером і ступенем далекоглядності правителів», та завважає, що «залишається ще відкритим питання про те, чи буде демократичний уряд володіти достатньою далекоглядністю і великою чутливістю ... а також готовністю забезпечити процвітання згаданої [морської] сили належними грошовими витратами в мирний час, а все це необхідно для підготовки до війни» [23, с. 50]. Науковець наголошує, що саме «завдяки простоті урядового механізму в абсолютній монархії таким чином виявилось, яким великим може бути вплив уряду і на зростання, і на занепад морської сили». За таких умов «дивовижне зростання флоту, зумовлене діями уряду, змінюється його прив'яданням, коли прихильність до нього нового уряду зникає». За концепцією А. Т. Мехена, вплив уряду на вказані процеси має носити характер «заходів, спрямованих на створення для нації флоту, якщо і не здатного до плавання далеко від країни, то щонайменш здатного підтримувати свободу доступу в свої порти для дружніх і нейтральних суден». Водночас А. Т. Мехен не лише зупиняється на думках французьких й англійських авторів і навіть на тезах античних філософів щодо дій флоту, але й досліджує вплив на діяльність морського

флоту з боку історичних міждержавних угод, зокрема Декларації збройного суверенітету 1780 р. [23, с. 51].

У 1892 р. А. Т. Мехен видав працю «Вплив морської сили на Французьку революцію та імперію, 1793–1812», у якій показав взаємний вплив військового та комерційного контролю над морем та морською економікою як передумову морської війни. Він розвинув власні погляди на стратегію діяльності флоту, користуючись широким історичним матеріалом, спираючись на морське законодавство Великої Британії двох попередніх століть, аналізуючи практику організації морської справи. А. Т. Мехен також аналізує політику західних країн щодо спроб інтервенції російського флоту в Середземне море та ефективної протидії таким спробам через суто організаційні заходи. Так, він вважає, що серія перемог російського вітрильного флоту кінця XVIII ст. припинилася після заборони Великої Британії власним офіцерам переходити на службу до Росії [28, с. 92]. Варто зазначити, що праці А. Т. Мехена стали не лише класикою військово-морської доктрини та історії флоту, але й безпосередньо вплинули на розвиток національних військових флотів світових держав у переддень Першої світової війни [27; 23].

Також класичною є праця Бредлі А. Фіске 1919 р. «Від гарде-марина до контрадмірала», автор якої закінчив Військово-морську академію США у 1874 р. та служив на американському флоті до 1911 р., і став відомим через чисельні технічні новації та винаходи. Відставка Б. А. Фіске зумовлена його тривалими дебатами з керівництвом військового флоту щодо необхідного порядку його організації та роботи, та після неї його пропозиції та концепції все ж з часом увійшли у практику військово-морських сил США, зокрема в рамках утворення Штабу Командувача Флотом [29]. До того ж і після Першої світової війни військово-морська теорія, яка містила військово-морську історію, розкривалася насамперед у фундаментальних виданнях англійських та американських дослідників, що обіймали відповідальні флотські посади та мали власний широкий практичний досвід.

Варто зупинитися й на енциклопедичних працях британського адмірала Герберта У. Річмонда «Морська сила у сучасному світі» 1934 р. та «Державні діячі та морська сила» 1946 р. [30]. Обіймаючи офіцерські посади на кораблях Королівського флоту з 1885 р., він захопився дослідженням військово-морської історії, не маючи при цьому спеціальної історичної освіти. У 1906 р. Г. У. Річмонд перейшов до штату британського Адміралтейства та став професійно займатися історією флоту, але з часом повернувся до командування бойовими кораблями. З 1926 р. він став керманічем Імперського коледжу оборони, але у 1931 р. звільнився із флоту через незгоду зі шляхами його розвитку й надалі викладав історію флоту в Кембриджському та Оксфордському університетах [31]. У дослідженні англійського ветерана підводного флоту Першої світової війни та політичного діяча Бернарда К. Екворта

«Флот та наступна війна» 1934 р. та «Флот наразі» 1940 р. [32] наведено загальну дискусію щодо майбутнього військово-морських сил та доцільних і ефективних форм їх економічного забезпечення. Серед американських істориків флоту варто згадати професора Військово-морської академії США Керола С. Алдена, який спільно з теоретиком флоту Уільямом О. Стівенсом видав у 1943 р. фундаментальну працю «Історія флоту США», чому передував вихід низки тематичних творів цього дослідника [33].

У міжвоєнний період ХХ ст. найгрунтовніші історичні праці з військово-морських питань видані групою американських вчених. Це, зокрема, монографія професора Дьюкського університету Теодора Роппа 1937 р. «Розвиток сучасного флоту. Військово-морська політика Франції 1871–1904 років» [34], «Анатомія британської морської сили. Історія британської військово-морської політики до дредноутів, 1880-1905 роки» професора Орегонського університету Артура Дж. Мардера 1940 р. [35] та «Виникнення броньованих кораблів» професора Гарвардського університету Джеймса П. Бакстера 1933 р. [36]. Науковці вивчають розвиток флоту відповідно до загального історичного контексту, міжнародних відносин та національної державної діяльності, ними сформовано найефективніший шлях дослідження спеціальних військово-морських питань. Автори отримали широке прижиттєве визнання.

Особливе місце в системі досліджень історії флоту займають праці американського дослідника Уільяма Д. Пульстона, зокрема «Вище командування у Світовій війні» 1934 р. і «Вплив морської сили у Другій світовій війні» 1947 р. [20; 37]. У. Д. Пульстон був професійним військовим моряком, який проходив службу на кораблях з 1912 р., після Першої світової війни служив у Гідрографічному бюро США, а у 1934–1937 рр. очолював розвідувальну службу Військово-морських сил США. Під час Другої світової війни У. Д. Пульстон був радником з питань економічної війни у Секретаріаті Військово-морських сил США [38]. У фундаментальних й авторитетних у військово-морському середовищі працях Г. У. Річмонда та У. Д. Пульстона розвинуті ідеї та концепції Ф. Х. Коломба й А. Т. Мехена щодо концепції існування та застосування військово-морських сил, а також й відповідні системні погляди на історію й еволюцію військово-морського флоту.

Висновки. Історичні дослідження розвитку військово-морських сил виникли на відповідному науковому рівні в рамках опрацювання військово-морської тактики та стратегії французькими, англійськими й американськими авторами, праці яких мають пов'язану між собою універсальну та загальноновизнану систему наукового пошуку, розпочатого наприкінці ХVII ст. На першому етапі дослідження мали характер емпіричного узагальнення та забезпечення тактичної діяльності вітрильного, а потім механізованого флоту. З кінця ХІХ ст. зазначений досвід накопичений у межах опрацювання морської стратегії, що

отримала універсальний характер і безперечний авторитет для військово-морських сил більшості країн світу.

Крім використання у працях з морської тактики та стратегії, історія військово-морських сил з XVIII ст. відображалася у біографічних працях, а у XX ст. значна частина відповідних історичних праць мала характер мемуарів. Оскільки визнані на світовому рівні фундаментальні праці з морської стратегії та тактики належать насамперед американським та англійським авторам, вітчизняний вимір історичного наукового пошуку в цій сфері є вкрай обмеженим. Тож зазначена проблематика потребує нових наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабін Б. В., Плешко Е. А. Правові стандарти військової морської діяльності. Одеса: Фенікс, 2015. 93 с.
2. Курабцева Г. П. Правові основи організації військових та військово-морських судів Російської імперії на українських землях в XVIII – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2013. 20 с.
3. Левченко Л. Л. Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934). Дослідження. Документи. Склад фондів: реконструкція. Миколаїв: Іліон, 2018. 659 с.
4. Вдовиченко Є. В. Суднобудування і Чорноморський військово-морський флот у першій половині XIX ст.: стратегічні завдання та шляхи їх реалізації: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2014. 20 с.
5. Рябуха І. М. Морська освіта у діяльності адміралів Чорноморського флоту, військових губернаторів і морських міністрів (в імперську добу). Херсон: Айлант, 2018. 180 с.
6. Олійников О. С. Сторінки історії Українського військово-морського флоту. О.: Маяк, 2004. 189 с.
7. Тинченко Я. Ю. Військово-морські сили України, 1917–1921. К.: Темпора, 2012. 114 с.
8. Гузенко Ю. І. Військово-морське мистецтво українського козацтва (перша половина XVII ст.). Миколаїв: Іліон, 2013. 123 с.
9. Мамчак М. А. Військово-морське будівництво в Україні у XX ст. Севастополь: Просвіта, 2013. 315 с.
10. Соколюк С. М. Дії військово-морських сил у боротьбі з тероризмом на морі (70-ті роки XX ст. – початок XXI ст.): дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. К., 2009. 278 с.
11. Раджапакса Й. К. Обґрунтування рекомендацій щодо підвищення ефективності застосування сил (військ) Військово-Морських Сил під час виконання завдань захисту економічної діяльності держави на морі: автореф. дис. ... канд. військ. наук: 20.01.01. Київ, 2014. 20 с.
12. Нашивочников О. О. Створення основ Військово-Морських Сил України (1991–1994): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2016. 20 с.
13. Paul Hoste. *Oxford Reference*. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195130751.001.0001/acref-9780195130751-e-0377>.
14. Hoste P. *L'art des armees navales, ou Traite des evolutions navales, qui contient des regles utiles aux officiers generaux d'une armee navale, avec des*

- exemples tirez de ce qui s'est passe de plus considerable sur la mer depuis cinquante ans. Lyon: A. H. de C. Tourville, 1697. 424 p.
15. Bigot de Morogues S. Tactique navale, ou, Traite des evolutions et des signaux; avec figures en taille-douce. Paris: H. L. Guerin & L. F. Delatour, 1763. 481 p.
 16. Duhamel du Monceau H. L. Elemens de l'architecture navale, ou Traite pratique de la construction des vaisseaux. Paris: C.-A. Jombert, 1758. 484 p.
 17. Duhamel du Monceau H. L. Moyens de conserver la sante des equipages des vaisseaux: avec la maniere de purifier l'air des salles des hopitaux; et courte description de l'hospital Saint-Louis. Paris: Guerin & L. F. Delatour, 1759. 300 p.
 18. Clerk J. E. An Essay on Naval Tactics: Systematical and Historical. With Explanatory Plates. In Four Parts. Part I. L.: T. Cadell, 1790. 165 p.
 19. Campbell J. Lives of the British Admirals: Containing a New and Accurate Naval History, from the Earliest Periods. Dublin: G. & A. Ewing. Vol. 1. 1748. 356 p.
 20. Lapeyrouse B., Leonce L. Histoire de la marine Francaise. Paris: Dentu, 1845. Vol. 3. 412 p.
 21. De la Graviere J. Guerres Maritimes sous la Republique et l'Empire. Paris: Charpentier, 1847. 325 p.
 22. Troude O. Batailles navales de la France. Paris: Challamel aine, 1867. Vol. 1. 476 p.
 23. Мэхэн А. Т. Влияние морской силы на историю 1660–1783. СПб.: Типография Морского Министерства, 1895. 420 с.
 24. Gougard A. La marine de guerre: ses institutions militaires, depuis son origine jusqu'a nos jours. Bruxelles, E. Sardou, 1877. 432 p.
 25. Colomb Philip Howard. British naval officer and historian. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Philip-Howard-Colomb>.
 26. Коломб Ф. Морская война. Ее основные принципы и опыт. СПб.: Тип-я Морского Министерства, 1894. 600 с.
 27. Mahan Alfred Thayer. United States naval officer. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Alfred-Thayer-Mahan>.
 28. Mahan A. The influence of sea power upon the French revolution and empire: 1793–1812. L.: Sampson Low, Marston, 1892. 411 p.
 29. Fiske Bradley Allen. United States naval officer. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Bradley-Allen-Fiske>.
 30. Richmond H. W. Sea Power in the Modern World. L.: G. Bell & Sons. 1934. 323 p.
 31. Richmond Herbert William. *Dreadnought Project*. URL: http://dreadnoughtproject.org/tfs/index.php/Herbert_William_Richmond.
 32. Acworth B. C. The Navy's Here. L.: R. Tuck and Sons, 1940. 48 p.
 33. Alden C. S. Westcott A. F. The United States Navy: A History. Chicago: J. B. Lippincott Company, 1943. 452 p.
 34. Ropp T. The Development of a Modern Navy: French Naval Policy 1871–1904. Annapolis: Naval Institute Press, 1987. 439 p.
 35. Marder A. J. The Anatomy of British Sea Power: A History of British Naval Policy in the Pre-Dreadnought Era, 1880–1905. NY.: A. A. Knopf, 1940. 580 p.
 36. Baxter J. P. The Introduction of the Ironclad Warship. Cambridge: Harvard University Press, 1933. 398 p.
 37. Puleston W. D. The Influence of Sea Power in World War II. New Haven: Yale University Press, 1947. 310 p.
 38. William Dilworth Puleston. URL: <https://valor.militarytimes.com/hero/9949>.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2021.

Borysov Ye. Legal regulation of naval forces activity: world experience.

Background. *The analysis of the evolution of the regulation of the navy cannot be carried out without considering the reflection of the relevant aspects in the naval historical thought. These scientific researches first of all have no legal orientation and have as their subject the content and nature of the activity of the navy, in particular in measuring its formation and development. At the same time, their generalization and evaluation in the legal dimension would be useful in the context of determining the relationship between historical thought and the development of naval law.*

An analysis of recent research and publications has shown that, despite aspects of the attention of legal historians to the issue of regulatory support of the armed forces, there is no relevant works on the evolution of the legal regulation of the navy.

The **aim** of the article is to correlate global historical thought and legal support for the activities of the navy. To solve this goal, it is necessary to determine the development of relevant historical thought, to characterize its implementation in the works on naval doctrine and strategy, to assess the importance of relevant works for the development of naval law.

Materials and methods. *In the course of the research historical-legal, comparative, systemic, epistemological, hermeneutic, biographical methods were used.*

Results. *The reflection of aspects of legal regulation of activity of naval forces in works of historians of fleet is investigated. The formation of the history of the navy from the seventeenth century in terms of special research and works on naval tactics and strategy is considered. It is proved that at the first stage these researches had the character of empirical generalization and provision of tactical activity of the sailing and then mechanized fleet, but from the end of the XIX century this experience was gained in the development of a maritime strategy.*

Conclusion. *Historical studies of naval development first emerged at the appropriate scientific level as part of the development of naval tactics and strategies by French, British and American authors, whose works constitute an interconnected universal and universally recognized system of scientific research begun in the late seventeenth century. At the first stage, these studies were in the nature of empirical generalization and ensuring the tactical activities of the sailing and then mechanized fleet. But from the end of the XIX century this experience was gained in the development of a naval strategy, which gained universal character and indisputable authority for the naval forces of the most countries.*

In addition to use in works on naval tactics and strategy, the history of the navy from the eighteenth century reflected in biographical works, and in the twentieth century the most of the relevant historical works began to have the character of memoirs. Because the world-renowned fundamental works on naval strategy and tactics belong primarily to American and British authors, the domestic dimension of historical scientific research in this area is extremely limited. Thus, these issues require new research.

Keywords: naval forces, history of navy, naval law, naval doctrine, naval strategy.

REFERENCES

1. Babin, B. V., & Pleshko, E. A. (2015). *Pravovi standarty vijs'kovoï mors'koi' dijāl'nosti* [Legal standards of naval activity]. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
2. Kurabceva, G. P. (2013). *Pravovi osnovy organizacii' vijs'kovykh ta vijs'kovomors'kykh sudiv Rosijs'koi' imperii' na ukrai'ns'kykh zemljah v XVIII – pochatku XX st.* [Legal bases of the organization of military and naval courts of the Russian Empire in the Ukrainian lands in the XVIII – early XX centuries.]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyi'v [in Ukrainian].
3. Levchenko, L. L. (2018). *Chornomors'kyj central'nyj vijs'kovo-mors'kyj arhiv (1794–1934). Doslidzhennja. Dokumenty. Sklad fondiv: rekonstrukcija* [Black Sea Central Naval Archive (1794–1934). Research. Documents. Composition of funds: reconstruction]. Mykolai'v: Ilion [in Ukrainian].
4. Vdovychenko, Je. V. (2014). *Sudnobuduvannja i Chornomors'kyj vijs'kovo-mors'kyj flot u pershij polovyni XIX st.: strategichni zavdannja ta shljahy i'h realizacii')* [Shipbuilding and the Black Sea Navy in the first half of the XIX century: strategic objectives and ways to implement them]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Mykolai'v [in Ukrainian].
5. Rjabuha, I. M. (2018). *Mors'ka osvita u dijāl'nosti admiraliv Chornomors'kogo flotu, vijs'kovykh gubernatoriv i mors'kykh ministriv (v impers'ku dobu)* [Maritime education in the activities of admirals of the Black Sea Fleet, military governors and naval ministers (in the imperial era)]. Herson: Ajlant [in Ukrainian].
6. Olijnykov, O. S. (2004). *Storinky istorii' Ukrai'ns'kogo vijs'kovo-mors'kogo flotu* [Pages of the history of the Ukrainian Navy]. Odesa: Majak [in Ukrainian].
7. Tynchenko, Ja. Ju. (2012). *Vijs'kovo-mors'ki syly Ukrai'ny, 1917–1921* [Naval Forces of Ukraine, 1917–1921]. Kyi'v: Tempora [in Ukrainian].
8. Guzenko, Ju. I. (2013). *Vijs'kovo-mors'ke mystectvo ukrai'ns'kogo kozactva (persha polovyna XVII st.)* [Naval art of the Ukrainian Cossacks (first half of the XVII century)]. Mykolai'v: Ilion [in Ukrainian].
9. Mamchak, M. A. (2013). *Vijs'kovo-mors'ke budivnyctvo v Ukrai'ni u XX st.* [Naval construction in Ukraine in the twentieth century]. Sevastopol': Prosvita [in Ukrainian].
10. Sokoljuk, S. M. (2009). *Dii' vijs'kovo-mors'kykh syl u borot'bi z teroryzmom na mori (70-ti roky HH st. – pochatok XXI st.)* [Actions of naval forces in the fight against terrorism at sea (70s of the XX century – beginning of the XXI century)]. *Candidate's thesis.* Kyi'v [in Ukrainian].
11. Radzhapaksa, J. K. (2014). *Obg'runtuvannja rekomendacij shhodo pidvyshhennja efektyvnosti zastosuvannja syl (vijs'k) Vijs'kovo-Mors'kykh Syl pid chas vykonannja zavdan' zahystu ekonomichnoi' dijāl'nosti derzhavy na mori* [Substantiation of recommendations for improving the efficiency of the use of forces (troops) of the Navy in the performance of tasks of protection of economic activity of the state at sea]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyi'v [in Ukrainian].
12. Nashyvochnikov, O. O. (2016). *Stvorennja osnov Vijs'kovo-Mors'kykh Syl Ukrai'ny (1991–1994)* [Establishment of the foundations of the Naval Forces of Ukraine (1991–1994)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyi'v [in Ukrainian].
13. Paul Hoste. *Oxford Reference*. Retrieved from <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195130751.001.0001/acref-9780195130751-e-0377> [in English].
14. Hoste, P. (1697). *L'art des armees navales, ou Traite des evolutions navales, qui contient des regles utiles aux officiers generaux d'une armee navale, avec des exemples tirez de ce qui s'est passe de plus considerable sur la mer depuis cinquante ans.* Lyon: A. H. de C. Tourville [in French].

15. Bigot de Morogues, S. (1763). *Tactique navale, ou, Traite des evolutions et des signaux; avec figures en taille-douce*. Paris: H. L. Guerin & L. F. Delatour [in French].
16. Duhamel du Monceau, H. L. (1758). *Elemens de l'architecture navale, ou Traite pratique de la construction des vaisseaux*. Paris: C.-A. Jombert [in French].
17. Duhamel du Monceau, H. L. (1759). *Moyens de conserver la sante des equipages des vaisseaux: avec la maniere de purifier l'air des salles des hopitaux; et courte description de l'hopital Saint-Louis*. Paris: Guerin & L. F. Delatour [in French].
18. Clerk, J. E. (1790). *An Essay on Naval Tactics: Systematical and Historical. With Explanatory Plates*. (Four Parts). Part I. L.: T. Cadell [in English].
19. Campbell, J. (1748). *Lives of the British Admirals: Containing a New and Accurate Naval History, from the Earliest Periods* (Vol. 1). Dublin: G. & A. Ewing [in English].
20. Lapeyrouse, B., & Leonce, L. (1845). *Histoire de la marine Francaise* (Vol. 3). Paris: Dentu [in French].
21. De la Graviere, J. (1847). *Guerres Maritimes sous La Republique Et L'Empire*. Paris: Charpentier [in French].
22. Troude, O. (1867). *Batailles navales de la France* (Vol. 1). Paris: Challamel aine [in French].
23. Mjehjen, A. T. (1895). *Vlijanie morskoy sily na istoriju 1660–1783* [The influence of naval power on the history of 1660-1783]. SPb.: Tipografija Morskogo Ministerstva [in Russian].
24. Gougard, A. (1877). *La marine de guerre: ses institutions militaires, depuis son origine jusqu'a nos jours*. Bruxelles, E. Sardou [in French].
25. Colomb, Philip Howard. British naval officer and historian. *Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Philip-Howard-Colomb> [in English].
26. Kolomb, F. (1894). *Morskaja vojna. Ee osnovnye principy i opyt* [Naval war. Its basic principles and experience]. St. Petersburg: Tipografija Morskogo Ministerstva [in Russian].
27. Mahan, Alfred Thayer. United States naval officer. *Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Alfred-Thayer-Mahan> [in English].
28. Mahan, A. (1892). *The influence of sea power upon the French revolution and empire: 1793–1812*. L.: Sampson Low, Marston [in English].
29. Fiske, Bradley Allen. United States naval officer. *Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Bradley-Allen-Fiske> [in English].
30. Richmond, H. W. (1934). *Sea Power in the Modern World*. L.: G. Bell & Sons [in English].
31. Richmond, Herbert William. *Dreadnought Project*. Retrieved from http://dreadnoughtproject.org/tfs/index.php/Herbert_William_Richmond [in English].
32. Acworth, B. C. (1940). *The Navy's Here*. L.: R. Tuck and Sons [in English].
33. Alden, C. S. (1943). Westcott A. F. *The United States Navy: A History*. Chicago: J. B. Lippincott Company [in English].
34. Ropp, T. (1987). *The Development of a Modern Navy: French Naval Policy 1871–1904*. Annapolis: Naval Institute Press [in English].
35. Marder, A. J. (1940). *The Anatomy of British Sea Power: A History of British Naval Policy in the Pre-Dreadnought Era, 1880–1905*. NY.: A. A. Knopf [in English].
36. Baxter, J. P. (1933). *The Introduction of the Ironclad Warship*. Cambridge: Harvard University Press [in English].
37. Puleston, W. D. (1947). *The Influence of Sea Power in World War II*. New Haven: Yale University Press [in English].
38. *William Dilworth Puleston*. Retrieved from <https://valor.militarytimes.com/hero/9949> [in English].

УДК 342.721-054.7(44)

DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)05](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)05)

JEL Classification: F66, J61, J83, K31

КОРТУКОВА Тамара

старш. викладач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права

Київського національного торговельно-економічного університету

E-mail: t.kortukova@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3376-0159

вул. *Кіото*, 19, м. Київ, 02156, Україна

ЗАХИСТ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ У ЄВРОПІ

Розглянуто питання щодо захисту прав українських сезонних працівників-мігрантів у Європейському Союзі. Встановлено, що захист прав сезонних працівників-мігрантів на наднаціональному рівні Європейського Союзу регулюється Директивою 2014/36/ЄС про сезонних працівників, якою передбачено право на рівне ставлення. З'ясовано, що важливий для України захист своїх громадян за кордоном може бути посилений завдяки підписанню двосторонніх угод з державами – членами ЄС.

Ключові слова: трудова міграція, сезонна міграція, право на рівне ставлення, Директива про сезонних працівників, двосторонні угоди про трудову міграцію.

Постановка проблеми. Громадяни України є однією з найбільших груп сезонних працівників у Європейському Союзі. Чинниками, що зумовлюють сезонну трудову міграцію українців до Європейського Союзу, є безробіття, низькі заробітні плати тощо. Водночас українські трудові мігранти часто зазнають порушень своїх прав за кордоном. До найрозповсюдженіших порушень можна віднести роботу без трудового договору; ненадання медичної допомоги; понаднормовий робочий час; невиплата заробітної плати; неоплачуваний випробувальний період тощо. Відтак перед Україною постає нагальне завдання захистити права українських сезонних працівників-мігрантів за кордоном.

У Європейському Союзі міграція сезонних працівників також актуальна. Попри економічну кризу, що призвела до підвищення рівня безробіття, у державах – членах ЄС існує велика потреба у сезонних працівниках, оскільки для ринку праці ЄС сезонна робота не є привабливою. Відповідно рішенням такої ситуації стає залучення сезонних працівників з інших країн.

Метою дослідження є визначення особливостей захисту прав українських сезонних працівників-мігрантів у Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців окремим питанням захисту прав українських сезонних працівників-мігрантів у Європейському Союзі приділяли увагу М. Дей, Н. Камінська, О. Малиновська, К. Смирнова, А. Федорова,

О. Шпакович [1–6] тощо. Так, А. Денисов [7] зосереджувався на перспективах створення спеціальних правових режимів для трудових мігрантів; Н. Бережна [8] досліджувала питання міжнародної міграції робочої сили та шляхи її регулювання на державному, місцевому й особистісному рівнях; Е. Лібанова та О. Позняк [9] вивчали проблематику впливу *COVID-19* на зовнішню трудову міграцію з України. Серед іноземних учених питаннями правового регулювання міграційних процесів займалися А. Тендай, С. Спенсер, Я. Кизель і Ш. Томас [10–12]. Разом з тим, К. Барнард та С. Батлін [13] аналізували проблематику верховенства права та доступу до судів для мігрантів з Європейського Союзу; Ф. Бруйкер [14] досліджував питання взаємозв'язку кризи вірусу *COVID-19* та міграційного законодавства ЄС.

Матеріали та методи. Дослідження здійснене на основі загальнонаукових і спеціальних методів, як-от: дискурс і контент-аналіз, системний аналіз, метод індукції та дедукції, історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші. Зокрема шляхом історико-правового методу розкрито еволюцію залучення сезонних мігрантів до Європейського Союзу. Порівняльно-правовий метод допоміг порівняти практику Європейського Союзу щодо захисту прав сезонних працівників-мігрантів з українським законодавством у цій сфері. Формально-юридичний метод застосовано для узагальнення, класифікації та систематизації результатів дослідження, а також для коректного викладу цих результатів.

Результати дослідження. Сезонна робота є одним з видів тимчасової зайнятості, що обмежується певним проміжком часу. Зазвичай сезонні працівники зберігають основне місце проживання у своїй країні та тимчасово переїжджають до іншої держави для здійснення сезонної роботи.

Держави – члени Європейського Союзу мають тривалу практику щодо залучення сезонних працівників-мігрантів до свого ринку праці. Ця тенденція особливо збільшилася у післявоєнний період, який характеризувався нестачею робочої сили на європейському континенті, що призвело до розробки політики залучення працівників з різних країн. Імміграційні процеси у післявоєнні часи мали нагальне завдання відновити економічну стабільність у європейських державах, що вимагало робочої сили. Завдяки імміграційним процесам значно підвищувався наплив трудових мігрантів, основу яких склали вихідці з постколоніальних країн. Зокрема Франція залучала трудових мігрантів з Північної Африки; Об'єднане Королівство Великої Британії та Північної Ірландії – з Індії та країн Карибського басейну; а Німеччина через відсутність колоніальних володінь приймала трудових мігрантів з Югославії та Туреччини [15, с. 335].

Унаслідок глобальної пандемії *COVID-19* та запровадження локдауну Європейський Союз найбільше потребує сезонних працівників-мігрантів у сільськогосподарській галузі економіки. Через поширення

коронавірусної інфекції на рівні ЄС 16 березня 2020 р. Комісія ЄС та Європейська Рада домовились прийняти 30-денне обмеження на так звані необов'язкові поїздки до Європейського Союзу [16]. Тож держави – члени ЄС, а також Ісландія, Норвегія, Швейцарія та Ліхтенштейн використовували ці обмеження, які згодом продовжено. Разом з тим до переліку категорій осіб, до яких не рекомендувалось застосовувати такі обмеження, відносились і сезонні працівники.

На наднаціональному рівні Європейський Союз регулює питання захисту прав сезонних працівників-мігрантів відповідно до Директиви 2014/36/ЄС про умови в'їзду й перебування громадян третіх країн з метою працевлаштування сезонними працівниками [17] (надалі – Директива про сезонних працівників).

Попри те, що існувала та існує необхідність прийняття громадян третіх країн на сезонні роботи по всій Європі, у багатьох державах – членах Європейського Союзу готовність домовлятися про узгоджені правила на рівні ЄС відсутня: 12 держав – членів ЄС проголосували проти Директиви про сезонних працівників. Однак цього не вистачило, щоб зупинити законодавчу процедуру, втім цей факт свідчить, що знаходження спільного рішення в цій сфері було непростим [18, с. 46].

Отже, на сьогодні Директива про сезонних працівників регулює умови, за яких працівникам – громадянам третіх країн можна в'їжджати на територію ЄС з метою займатися сезонною роботою, а також встановлює мінімальні гарантії захисту їхніх прав.

Так, стаття 23 Директиви про сезонних працівників передбачає, що сезонний працівник має право на рівне ставлення до нього як до громадян приймаючої держави-члена. Водночас ця стаття дає змогу державам – членам ЄС робити винятки з принципу рівного ставлення, зокрема щодо виплат соціального страхування (виплати за хворобою, допомога під час вагітності та пологів, у разі нещасних випадків на виробництві, по безробіттю тощо).

Варто також звернутись до практики Європейського суду з прав людини. Зокрема у справі «Гайгусуз проти Австрії» [19] від 1996 року ЄСПЛ постановив, що різниця у ставленні до соціального забезпечення, що базується суто на підставі національності, можлива лише за умови обґрунтування дуже вагомих причин. Громадянин Туреччини пан Гайгусуз прибув до Австрії у 1973 р., де працював з деякими перервами трохи більше, ніж десять років, але через погане самопочуття був змушений скористатися виплатами соціального страхування. Він подав заявку на авансову виплату у вигляді екстреної допомоги відповідно до австрійського Закону про страхування на випадок безробіття, проте його заяву було відхилено через відсутність громадянства Австрії. Вичерпавши всі засоби національного захисту в Австрії, пан Гайгусуз звернувся до ЄСПЛ, який постановив, що відмова Австрії у виплаті соціального страхування фізичній особі суто

на підставі її іноземного громадянства порушила ст. 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (заборона дискримінації), взяту у поєднанні зі ст. 1 протоколу № 1 (право на власність).

Окрім того, дискримінація на підставі громадянства була визнана Європейським судом з прав людини й у справі Андреева проти Латвії від 2009 р. [20] через незарахування латвійською владою в пенсійний стаж років, які пані Андреева пропрацювала у Латвії. Тож у цій справі також порушено ст. 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у поєднанні зі ст. 1 протоколу № 1.

Обмежена тривалість перебування в державі, яка приймає, є найбільшою перешкодою для рівного ставлення до сезонних працівників. Отже, зміст права на рівне ставлення згідно з Директивою про сезонних працівників безумовно не гарантує, що ставлення до сезонних працівників буде еквівалентним ставленню до громадян ЄС або мігрантів, які працюють у ЄС на довгостроковій основі та підпадають під регулювання Директиви про надання громадянам третіх країн статусу довгострокового перебування (2003 р.) [21] або Директиви 2009/50 про умови в'їзду та проживання громадян третіх країн з метою здійснення висококваліфікованої праці (2009 р.) [22].

До того ж відповідно до Директиви про сезонних працівників не передбачається інтеграція осіб, які підпадають під її дію, у приймаючій державі – члені Європейського Союзу. Директивою про сезонних працівників не визначено й право на воз'єднання сім'ї. Хоча у Директиві прописано, що держави – члени можуть дати згоду сезонним працівникам залишатися й працювати на своїй території протягом періоду до дев'яти місяців на календарний рік.

Відповідно до принципу взаємності в міжнародному праві у ст. 17 Угоди про асоціацію [23] закріплено положення про однакове поводження з працівниками, що мають українське громадянство, та громадянами держав – членів ЄС і навпаки. Проте варто зазначити, що Угода про асоціацію не дає можливість вільного доступу до ринку праці ЄС. Однак у ст. 18 передбачено врегулювання питань мобільності працівників на рівні укладання двосторонніх Угод між державами – членами ЄС та Україною. Тож компетенція щодо регулювання питань доступу до ринку праці залишається у віданні держав – членів ЄС та регулюється на двосторонньому рівні.

Отже, щоб захистити своїх громадян за кордоном, Україні варто укласти додаткові угоди щодо захисту прав сезонних працівників. Важливим у цьому контексті є підписання двосторонніх угод з державами – членами ЄС про трудову діяльність та соціальний захист громадян України; про взаємне працевлаштування працівників; про працевлаштування та співробітництво у сфері трудової міграції, які мають подібні двосторонні зобов'язання держав. Особливістю двосторонніх договорів у цих сферах є те, що вони передбачають переважно «тверді» юридичні зобов'язання кожної з держав, що є

сторонами домовленостей, і підлягають ратифікації компетентними органами державної влади [24, с. 346].

Зокрема в таких угодах держави, які приймають мігрантів, мають забезпечити їм правовий захист від зловживань з боку роботодавців, надаючи їм доступ до медичної допомоги, інформації тощо. Крім того, держави, які приймають мігрантів, мають надати їм проєкти трудових договорів задля ознайомлення до від'їзду за кордон. Водночас держави походження зобов'язані контролювати потік мігрантів. У разі виникнення питань щодо трудових правовідносин сторони мають право звернутись до компетентних органів для отримання допомоги у вирішенні цих проблем. Ще одним позитивним моментом укладення таких угод є те, що сторони зазвичай визнають документи, необхідні для працевлаштування, не вимагаючи їх легалізації. Такі документи мають бути лише перекладені та завірені на території держави виїзду.

Проте станом на 2021 р. міждержавні угоди укладені лише з двома державами – членами ЄС, як-от Королівство Іспанія [25] і Португальська Республіка [26]. Міжурядові договори підписані з Литовською Республікою [27], Латвійською Республікою [28] і Республікою Польща [29]. Через позитивні аспекти укладення договорів про міжнародне співробітництво у сфері працевлаштування та трудової міграції доцільно активізувати роботу в цій сфері, що сприятиме захисту прав українських працівників-мігрантів, зокрема в державах – членах ЄС.

Висновки. Попри те, що програми залучення сезонних працівників до Європейського Союзу мають давню історію, все ще залишається низка питань, до яких належить проблематика захисту прав сезонних працівників мігрантів, що ускладнюється глобальною пандемією *COVID-19*.

З метою правового регулювання захисту прав сезонних працівників-мігрантів на наднаціональному рівні Європейського Союзу розроблено Директиву 2014/36/ЄС про сезонних працівників, унаслідок якої передбачено право на рівне ставлення, що підтверджується практикою Європейського суду з прав людини у цьому питанні, зокрема різниця у ставленні до соціального забезпечення, що базується суто на підставі національності, можлива лише за умови обґрунтування дуже вагомих причин.

Через те, що наші співвітчизники становлять одну з найбільших груп сезонних працівників у Європейському Союзі, для України важливим є захист своїх громадян за кордоном, який варто посилити підписанням двосторонніх угод з державами – членами ЄС про трудову діяльність та соціальний захист громадян України; а також про взаємне працевлаштування працівників й про працевлаштування та співробітництво у сфері трудової міграції тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dei M. Labor security in conditions of digital globalization. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018. № 2. P. 299-304.
2. Камінська Н. Проблеми концептуального визначення поняття державних кордонів у сучасній юридичній науці. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 16-27.
3. Малиновська О. Зовнішня міграція громадян України в контексті скасування візового режиму поїздок до ЄС. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3. С. 58-69.
4. Смирнова К. Джерела права Європейського Союзу: новітні тенденції розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 90-97.
5. Федорова А. Місце та роль соціальної політики в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Law of Ukraine*. 2015. № 8. С. 93-101.
6. Шпакович О. Співвідношення наднаціональності міжнародних організацій та суверенітету їхніх держав-членів. *Віче*. 2014. № 20. С. 28-32.
7. Денисов А. Перспективи створення спеціальних правових режимів для трудових мігрантів. *Інформація і право*. 2019. № 2. С. 172-178.
8. Бережна Н. І. Міжнародна міграція робочої сили та шляхи її регулювання на державному, місцевому та особистісному рівнях. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2018. № 3. С. 37-40.
9. Лібанова Е., Позняк О. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4. С. 25-40.
10. Achiume E. Tendayi. «The Fatal Flaw in International Law for Migration». *The Columbia Journal of Transnational Law Assoc*, 2018. Vol. 56, No. 2, P. 257-62.
11. Spencer, Sarah, et al. «Migrants with Irregular Status in Europe: Evolving Conceptual and Policy Challenges». *Migrants with Irregular Status in Europe: Evolving Conceptual and Policy Challenges*, Springer Nature, 2020.
12. Ian M. Kysel, Chantal Thomas. «The Contested Boundaries of Emerging International Migration Law in the Post-Pandemic». *AJIL Unbound*. 2020. Vol. 114, Cambridge University Press, P. 349-53. DOI: 10.1017/aju.2020.67.
13. Barnard, Catherine, Sarah Fraser Butlin. «The Rule of Law and Access to the Courts for EU Migrants». *Journal of Common Market Studies*. WILEY. 2020, Vol. 58, No. 6. P. 1621-34. DOI: 10.1111/jcms.13112.
14. De Bruycker, Philippe. «The COVID Virus Crisis Resurrects the Public Health Exception in EU Migration Law». *Frontiers in Political Science*. 2021. Vol. 2. DOI: 10.3389/fpos.2020.618664.
15. Курунова Ю. О., Горняк О. В. та ін. Сучасна міграція як форма і чинник розвитку міжнародних економічних відносин в мовах глобальних трансформацій. *Економіка і управління в умовах глобальних трансформацій*. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова. 2013. С. 335-348.
16. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council *COVID-19: Temporary Restriction on Non-Essential Travel to the EU*. 2020. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2020/EN/COM-2020-115-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>.

17. Directive 2014/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the conditions of entry and stay of third-country nationals for the purpose of employment as seasonal workers. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.094.01.0375.01. ENG.
18. Tóttós A. The Past, the Present and the Future of the Seasonal Workers Directive. *Pécs Journal of International and European Law*. 2014. № 1. P. 45-60.
19. Gaygusuz v. Austria. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6f12c.html>.
20. Case of Andrejeva v. Latvia. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,49a654aa2.html>.
21. Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32003L0109>.
22. Council Directive 2009/50/EC of 25 May 2009 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purposes of highly qualified employment. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32009L0050>.
23. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
24. Волохов О. С. Двосторонні міжнародні договори як джерела трудового права України. Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського: матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.) / відп. за випуск М. І. Пашковський; НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2012. С. 345-350.
25. Угода між Україною та Іспанією щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між двома державами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724_024#Text.
26. Угода між Україною та Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620_006#Text.
27. Угода між КМУ та Урядом Литовської Республіки про працевлаштування та співробітництво у сфері трудової міграції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_006-18#Text.
28. Угода між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про трудову діяльність та соціальний захист осіб, які постійно проживають в Україні та Латвії і працюють на територіях обох держав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_016#Text.
29. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_026#Text.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2021.

Kortukova T. Protection of the rights of Ukrainian labor migrants in Europe.

Background. Citizens of Ukraine are one of the largest groups of seasonal workers in the European Union. At the same time, Ukrainian migrant workers often suffer violations of their rights abroad. In this aspect, Ukraine has an urgent task to protect the rights of Ukrainian seasonal migrant workers abroad. For European Union, despite the economic crisis that has led to higher unemployment, there is an urgent need for seasonal workers in the EU Member States, due to the fact that seasonal work is generally not attractive for the EU labor market.

The **aim** of the article is to determine the features of protection of the rights of Ukrainian seasonal migrant workers in the European Union.

Materials and methods. The research is carried out on the basis of general and special research methods, in particular, such as: discourse and content analysis, system analysis method, induction and deduction method, historical-legal method, formal-legal method, comparative-legal method, and others.

Results. Seasonal work is one of the types of temporary employment, which is limited to a certain period of time. In the European Union, seasonal work is not attractive to citizens of the European Union. In this regard, it should be noted that the Member States of the European Union have a long practice of attracting seasonal migrant workers to their labor market, which was especially intensified in the post-war period, characterized by labor shortages on the European continent, which led to this policy development. Today, with the onset of the global pandemic COVID-19 and the starting of lockdown, the European Union still needs seasonal migrant workers, especially in the agricultural sector, to perform seasonal work. In this area, the EU has developed supranational legislation, which was analyzed in the article.

Conclusion. Given that Ukrainians are one of the largest groups of seasonal workers in the European Union, it is important for Ukraine to protect its citizens abroad, which, in particular, can be strengthened by signing bilateral agreements with EU Member States on employment and social protection of Ukrainian citizens; agreements on mutual employment of employees; agreements on employment and cooperation in the field of labor migration, etc.

Keywords: labor migration; seasonal migration; the right to equal treatment; Seasonal Workers Directive; bilateral agreements on labor migration.

REFERENCES

1. Dei, M. (2018). Labor security in conditions of digital globalization. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 2, 299-304 [in English].
2. Kamins'ka, N. (2015). Problemy konceptual'nogo vyznachennja ponjattja derzhavnyh kordoniv u suchasnij jurydychnij nauci [Problems of conceptual definition of the concept of state borders in modern legal science]. *Jurydychnyj chasopys Nacional'noi' akademii' vnutrishnih sprav – Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 16-27 [in Ukrainian].
3. Malynovs'ka, O. (2016). Zovnishnja migracija gromadjan Ukrai'ny v konteksti skasuvannja vizovogo rezhymu poi'zdok do JeS [External migration of Ukrainian citizens in the context of the abolition of visa requirements for travel to the EU]. *Demografija ta social'na ekonomika – Demography and social economy*, 3, 58-69 [in Ukrainian].

4. Smyrnova, K. (2017). Dzherela prava Jevropejs'kogo Sojuzu: novitni tendencii' rozvytku [Sources of European Union law: the latest development trends]. *Pravo Ukrai'ny – Law of Ukraine*, 6, 90-97 [in Ukrainian].
5. Fedorova, A. (2015). Misce ta rol' social'noi' polityky v Ugodi pro asociaciju mizh Ukrai'noju ta Jevropejs'kym Sojuzom [The place and role of social policy in the Association Agreement between Ukraine and the European Union]. *Law of Ukraine – Law of Ukraine*, 8, 93-101 [in Ukrainian].
6. Shpakovych, O. (2014). Spivvidnoshennja nadnacional'nosti mizhnarodnyh organizacij ta suverenitetu i'nhih derzhav-chleniv [The relationship between the supranationality of international organizations and the sovereignty of their member states]. *Viche – Chamber*, 20, 28-32 [in Ukrainian].
7. Denysov, A. (2019). Perspektyvy stvorennya special'nyh pravovyh rezhymiv dlja trudovyh migrantiv [Prospects for creating special legal regimes for migrant workers]. *Informacija i pravo – Information and law*, 2, 172-178 [in Ukrainian].
8. Berezhna, N. I. (2018). Mizhnarodna migracija robochoi' syly ta shljahy i'i reguljuvannja na derzhavnomu, miscevomu ta osobystisnomu rivnjah [International labor migration and ways to regulate it at the state, local and personal levels]. *Naukovo-vyrobnychyj zhurnal «Biznes-navigator» – Research and production magazine «Business Navigator»*, 3, 37-40 [in Ukrainian].
9. Libanova, E., & Poznjak, O. (2020). Zovnishnja trudova migracija z Ukrai'ny: vplyv COVID-19 [External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19]. *Demografija ta social'na ekonomika – Demography and social economy*, 4, 25-40 [in Ukrainian].
10. Achiume, E. Tendayi (2018). The Fatal Flaw in International Law for Migration. *The Columbia Journal of Transnational Law Assoc.*, (Vol. 56), 2, 257-62 [in English].
11. Spencer, Sarah (et al.) (2020). Migrants with Irregular Status in Europe : Evolving Conceptual and Policy Challenges. *Migrants with Irregular Status in Europe: Evolving Conceptual and Policy Challenges*, Springer Nature [in English].
12. Ian, M. Kysel, & Chantal, Thomas (2020). The Contested Boundaries of Emerging International Migration Law in the Post-Pandemic. *AJIL Unbound*. (Vol. 114), Cambridge University Press, (pp. 349-530). DOI: 10.1017/aju.2020.67 [in English].
13. Barnard, Catherine, & Sarah, Fraser Butlin. (2020). The Rule of Law and Access to the Courts for EU Migrants. *Journal of Common Market Studies*. WILEY, (Vol. 58), 6, 1621-34. DOI: 10.1111/jcms.13112 [in English].
14. De Bruycker, Philippe (2021). The COVID Virus Crisis Resurrects the Public Health Exception in EU Migration Law. *Frontiers in Political Science*, (Vol. 2). DOI: 10.3389/fpos.2020.618664 [in English].
15. Kurunova, Ju. O., Gornjak, O. V. (et al.) (2013). Suchasna migracija jak forma i chynnyk rozvytku mizhnarodnyh ekonomichnyh vidnosyn v movah global'nyh transformacij [Modern migration as a form and factor in the development of international economic relations in the context of global transformations]. *Ekonomika i upravlinnja v umovah global'nyh transformacij. Monografija – Economics and management in the context of global transformations. Monograph*. Odesa: ONU imeni I. I. Mechnykova, (pp. 335-348) [in Ukrainian].
16. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council *COVID-19: Temporary Restriction on Non-Essential Travel to the EU* (2020). Retrieved from <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2020/EN/COM-2020-115-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> [in English].
17. Directive 2014/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the conditions of entry and stay of third-country nationals for the purpose of employment as seasonal workers. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.094.01.0375.01.ENG [in English].

18. Tóttós, A. The Past, the Present and the Future of the Seasonal Workers Directive. (2014). *Pécs Journal of International and European Law*, 1, 45-60 [in English].
19. Gaygusuz v. Austria. Retrieved from <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6f12c.html> [in English].
20. Case of Andrejeva v. Latvia. Retrieved from <https://www.refworld.org/cases,ECHR,49a654aa2.html> [in English].
21. Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32003L0109> [in English].
22. Council Directive 2009/50/EC of 25 May 2009 on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purposes of highly qualified employment. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32009L0050> [in English].
23. Ugoda pro asociaciju mizh Ukrai'noju, z odnizei' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
24. Volohov, O. S. (2012). Dvostoronni mizhnarodni dogovory jak dzherela trudovogo prava Ukrai'ny. Mizhnarodni chytannja z mizhnarodnogo prava pam'jati profesora P. Je. Kazans'kogo: mater. III mizhnar. nauk. konf. [Bilateral international agreements as sources of labor law of Ukraine. International readings on international law in memory of Professor P. Ye. Kazansky: mater. of III Intern. Scient. Conf. (Odessa, November 2-3, 2012). NU OJuA. Odesa: Feniks (m. Odesa, 2-3 lystopada 2012 r.). NU OJuA. Odesa: Feniks, (pp. 345-350) [in Ukrainian].
25. Ugoda mizh Ukrai'noju ta Ispanijeju shhodo vreguljuvannja ta uporjadkuvannja trudovyh migracijnyh potokiv mizh dvoma derzhavamy [Agreement between Ukraine and Spain on the settlement and regulation of labor migration flows between the two countries]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724_024#Text [in Ukrainian].
26. Ugoda mizh Ukrai'noju ta Portugal's'koju Respublikoju pro tymchasovu migraciju gromadjan Ukrai'ny dlja roboty v Portugal's'kij Respublici [Agreement between Ukraine and the Portuguese Republic on temporary migration of Ukrainian citizens to work in the Portuguese Republic]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620_006#Text [in Ukrainian].
27. Ugoda mizh KMU ta Urjadom Lytovs'koi' Respubliki pro pracevlashtuvannja ta spivrobotnytstvo u sferi trudovoi' migracii' [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Lithuania on employment and cooperation in the field of labor migration]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_006-18#Text [in Ukrainian].
28. Ugoda mizh Urjadom Ukrai'ny ta Urjadom Latvijs'koi' Respubliki pro trudovu dijal'nist' ta social'nyj zahyst osib, jaki postijno prozhyvajut' v Ukrai'ni ta Latvii' i pracjujut' na terytorijah oboh derzhav [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Latvia on employment and social protection of persons permanently residing in Ukraine and Latvia and working in the territories of both states]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_016#Text [in Ukrainian].
29. Ugoda mizh Urjadom Ukrai'ny ta Urjadom Respubliki Pol'shha pro vzajemne pracevlashtuvannja pracivnykiv [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Poland on mutual employment of employees]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_026#Text [in Ukrainian].

UDC 341.942:341.24 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)06](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)06)

JEL Classification K33

POGORETSKA Khrystyna

Master of Laws, Associate at AEQUO Law Firm,

E-mail: kristina.pogoretska@gmail.com

32/2, Moskovska Str., Senator Business Center,

ORCID: 0000-0003-2688-7239

15th floor, Kyiv, 01010, Ukraine

CONTRADICTIONS IN INTERPRETATION OF INTERNATIONAL ARBITRATION AGREEMENTS

This article explores a divergence of approaches applicable to interpretation of arbitration agreement due to the very nature of international commercial arbitration as transnational and multicultural forum. The author also considers globalization of international commerce as a key factor in promoting predictability and certainty of contractual interpretation and thereby promoting uniformity in its approaches. The interaction between the diversity of legal cultures, on the one hand, and demand for uniformity, on the other hand, are at stake in this discussion.

Keywords: diversity, uniformity, arbitration agreement, interpretation, international commercial arbitration, intention of the parties, validity, scope of arbitration agreement, national courts.

Background. The ever-increasing popularity of international arbitration as an effective mechanism of dispute resolution is contingent upon the legitimacy of arbitration proceedings and enforceability of the arbitral awards. Within this scope, the value of interpretation of arbitration agreements cannot be overestimated. The correct and predictable interpretation of the arbitration agreement is crucial for the parties being a necessary precondition for determination of jurisdiction of the dispute or recognition and enforcement of the arbitral award.

At the same time and bearing in mind the importance of interpretation of arbitration agreements, it often plays a trick on the parties drawing them to the world of uncertainty. Depending on the specificities of each particular legal system and its pro-arbitration climate, the views on interpretation may sufficiently differ. Even within the country, the approaches may not be the same. Altogether results in unresolved complexities when interpreting the arbitration agreements and calls for further uniformity of approaches. However, the limits of such uniformity are still in doubt.

The correlation between diversity and uniformity in international commercial arbitration always stands as an issue for a wide spectrum of debate. And while pursuing the aim of uniform interpretation of international treaties governing international commercial arbitration as well as the UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration seems

absolutely clear, the need for uniform interpretation of arbitration agreements has not been sufficiently discussed.

Analyses of recent research and publications. The process of interpretation is immanent to the very nature of international arbitration agreements and, therefore, is commonly discussed within the study of the arbitration agreements themselves. However, a doctrine of interpretation of international arbitration agreements was substantially developed by E. Gaillard and J. Savage [1] and G. Born [2]. At the national level, interpretation of arbitration agreements was not separately analysed, although specific points of interpretation were addressed in the works of K. Voronov [3], Yu. Navrotska [4], M. Malsky [5].

The **aim** of this article is to analyze the difficulties associated with the divergence of approaches applicable to interpretation of arbitration agreements as well as to determine the possibility to develop and promote the uniformity of interpretation throughout the world.

Materials and methods. The basis of this article serves regulatory and scientific sources in combination with the up-to-date case law. The methods used in this article include general scientific (dialectical, analytical, hermeneutics, historical) and special methods (analyses and synthesis, comparative, formal-logical).

Results. The discussion on uniformity and diversity is inevitable in international commercial arbitration. Having originated in a response to the increase of transnational commerce, international commercial arbitration inherently implies its immanent characteristics. International character of arbitration is expressed in a diversity of forms, cultures, legal systems, laws, arbitrators, and parties presented in international arbitration. From the commercial point of view, international arbitration stands as an effective and predictable method of dispute resolution. And when the differences are generally appreciated, another stance has been taken to application of legal rules: a search for uniformity is proclaimed as a favored goal [6; p. 394]. The parties primarily seek a process based on uniform principles that can easily be incorporated into their business activities without misunderstandings or surprises [7; p. 324]. If the arbitration proceedings do not meet the expectations of the parties, confidence in international arbitration would not be otherwise achieved.

The standpoint for almost every international arbitration is the existence of a valid arbitration agreement. Along with the parties' consent, validity and scope of arbitration agreements often remain the question of contractual interpretation. The correct and progressive interpretation should effectuate the true intention of the parties despite the minor deficiencies that may arise. However, the way in which the arbitration agreements are interpreted and the laws applicable to interpretation are not uniformly defined. Be it a question of domestic law or general principles of interpretation, it requires a deep dive into the substance of parties' agreements, before and after the arbitration.

Complexities of Interpretation. Interpretation, by its very nature, is a complicated and multifaceted concept. In legal doctrine, especially of national scholars, it is widely recognized that it may stand both as a process of interpreting the law and the result thereof [8; p. 180]. The meaning of the term «interpretation» is also often classified into finding a sense of the law and explaining its sense to the others [9; p. 434], [10; p. 153]. For purposes of this analysis, the term «interpretation» will be referred to as an integrated concept combining both the internal and external expressions.

Given the transnational character of international commercial arbitration, difficulties arise out of the inconsistent approaches to interpretation in common law and civil law countries. Originating from the Roman law («*interpretatio*»), interpretation serves as an intrinsic process of application of the law. That said, not only the ambiguous and uncertain words are to be interpreted but all the words referred to. On the contrary, the Anglo-American system adopts a rather different approach diversifying between interpretation as finding out a true sense of the words and construction as drawing of conclusions that lie beyond the direct expression of the text from elements known and given in the text [11; p. 745].

Besides its terminological inconsistencies, in both legal systems the process of interpretation has undergone different stages of development. At the core of civil law countries lies a subjective approach, the pivotal role of which relates to determination of a common intention of the parties when concluding the agreement. The same approach is still prevailing.

By contrast, in common law system subjective theory of interpretation, being in effect in the early part of the 19th century, was further evolved to accommodate the needs of national market and commercial classes [12; p. 427]. Having been replaced with an objective approach, interpretation prioritize ascertaining the intent of a reasonable person [13; p. 764]. According to the latter, the courts are not interested in what the parties have meant by the words used, but in the meaning which the document could convey to the reasonable person having all the background information available to the parties when the contract was concluded [14; p. 454]. It is fair to acknowledge that common law is almost like a laboratory environment, where approaches to contractual interpretation were developing much faster than they did in continental legal systems [15; p. 25]. The latter transformation and predominance of a pro-business approach in common law countries have direct implications on the interpretation of arbitration agreements that would be further discussed.

The purpose of interpretation is crucial from the practical point of view. The person engaged in interpretation may doubt a direct object of interpretation. Should the preference be given to the intention of the parties or the words containing in arbitration agreement? The question is particularly relevant when interpreting the defective arbitration clauses.

Going to its core, the problem is similar to a controversy between *verba* and *voluntas*, *the letter* and *the spirit*, or whatever form expressed, that first takes a prominent place in legal thought in the classical age of

Roman law [13; p. 748]. The conflict was further developed by the adherents of Humanist and Naturalist Schools. The parties' intent was relevant in the approach of the Humanist School, and therefore the dominance of the subjective interpretation was strongly felt [15; p. 21]. In contrast, the proponents of the Naturalist school contended that the intent of the parties could only be determined by the words used for expressing it or other indications of this intent [15; p. 21].

For one thing, giving preference to the words rather than the intention may lead to a strict adherence to the text where the essence might be lost. At the same time, the choice in favor of the parties' intent is uncertain. Being amorphous by its nature, the intention could not be interpreted as such. It constitutes an internal process in the minds of the parties, and it would be practically impossible to identify given their opposing interests in the dispute. In our opinion, the answer lies somewhere in between. The one should not go to its extremes taking one side or another. The parties' intention should be directly implied in the words which stand as a materialized object thereof.

Today the demarcation line between the Humanists and Naturalists, subjectivism and objectivism in interpretation is not clearly seen. A principal purpose stands the effective interpretation that benefits from the conjunctive application of both approaches. In this regard, the primary focus is drawn to the common intent of the parties that prevails over strict adherence to the words and literal meaning of the terms. And only in those cases where the intention cannot be established, the contract is to be interpreted according to the meaning of a reasonable person. This is exactly what has been enshrined in the Principles of European Contract Law and the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts as well as in France, German, Spain, Portuguese etc.

Explicit Divergence in Interpretation. Peculiarities of interpretation of international arbitration agreement are caused by its consensual nature. Consent of the parties constitutes an expression of the will (intent) of the parties to refer the dispute to arbitration. In cases where the parties' will is not clearly construed, the arbitral tribunal or national court should resort to interpretation.

International arbitration does not prescribe a uniform approach to interpretation of the parties' consent across multiple jurisdictions. The degree of certainty that is required to establish the consent may sufficiently differ across the jurisdictions.

In Switzerland, the national courts favor a restrictive approach when ascertaining the parties' intent to arbitrate strengthening that the waiver of recourse to a state court would severely restrict the parties' legal remedies. But when the parties' intent is established, the court applies the principle of utility seeking interpretation of the contract that favors the arbitration agreement [16].

In Ukraine, the approach of national courts to ascertaining the parties' consent has dramatically evolved. In fact, a radical literalism inherited from

the Soviet jurisprudence was transferred into a more pro-arbitration regime under which the minor errors in the name of the arbitral institution were interpreted in favor of arbitration [17]. In dispute initiated by *Expobank CZ v Vilnogirskie Sklo LLC* the Supreme Court concluded that inconsistencies in the name of the arbitral institution do not neglect a clear intent of the parties to refer the dispute to arbitration under the rules of the defined arbitral institution [18].

At the same time, the national courts continue to apply a restrictive approach to interpretation of the defective arbitration agreements as compared to more arbitration-friendly jurisdictions. In case *Velgevos Enterprises Limited v KMT LLC, Integrated Trade Network LLC* the parties entered into the arbitration agreement stating that the dispute «shall be referred to and finally resolved by arbitration to be conducted in Limassol, Cyprus». The court concluded that the wording of the arbitration clause does not allow to determine the arbitral institution that is competent to consider the dispute, formation of arbitral tribunal including ad hoc arbitration, or the procedure for consideration of the dispute and denied the cassation claim [19]. As seen from the court practice, a clear and accurate indication of the name of arbitral tribunal or rules stands as *essentiale negotii* when concluding the arbitration agreement. Although this approach directly corresponds to the one laid down in the UNCITRAL Secretariat Guide on the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards [20], it is not completely uniform.

In the United States incorrect reference to an arbitral institution or even the absence thereof (so-called «blank clauses») would not impede the arbitration. The courts draw their conclusion mainly based on the premise of the «dominant purpose» of the parties [21, p. 311]. In this regard, it is widely acknowledged in case law¹ that if the dominant intent of the parties was to resolve the dispute by arbitration and the parties incorrectly designate the instrumentality through which arbitration should be affected, the court will enforce the contract by making an appropriate designation [21, p. 311]. In other words, establishing only the intent of the parties to refer the dispute to arbitration is sufficient to conclude in favor of arbitration.

Enforceability of blank clauses has been also approved in France. The courts interpret such clauses as providing for *ad hoc* arbitration in which any difficulties with the composition of the arbitral tribunal will be resolved by the President of the Paris *Tribunal de grande instance* [1, p. 267].

As directly stems from the analyses, the threshold for ascertaining the consent of the parties depends on the pro-arbitration policies of a particular country. The more arbitration-friendly climate exists, the more extensively the

¹ Citing *Astra Footwear Indus. v. Harwyn Int'l Inc.*, 442 F. Supp. 907 (S.D.N.Y. Jan. 11, 1978)). See generally *Laboratorios Grossman, S.A. v. Forest Labs., Inc.*, 295 N.Y.S.2d 756, 757 (N.Y. App. Div. 1968); *Delma Eng'g Corp. v. K & L Constr. Co.*, 174 N.Y.S.2d 620, 621 (N.Y. 1958); *Lucky-Goldstar Int'l (H.K.) Ltd. v. Ng Moo Kee Eng'g Ltd.*, [1993] 1 H.K.C. 404, 404 (H.K.)

arbitration agreements are to be interpreted. In such correlation, the law applicable to the interpretation of arbitration agreements may seem to be of primary importance.

However, diversity in interpretation may follow not only from application of different laws but also from different approaches of the courts to interpret the language of arbitration agreement as an expression of the parties' intent [22, p. 2017]. While applying *integral-or-ancillary test* to determine the validity of arbitration agreement naming a defective forum, some courts treat the choice of forum as integral for the parties thereby concluding on unenforceability of arbitration agreement. Contrary to the above, some strengthen the ancillary nature of the forum giving preference to the parties' consent to arbitrate as such.

One of the most striking illustration of such inconsistency follows from the interpretation of a single nursing home contract referring to the National Arbitration Forum Code of Procedure after temporal unavailability of the NAF as an operating forum². Some courts are guided by the plain meaning rule (known also as «*literal rule*» or «*four corners of the contract*») while interpreting the use of the word «shall» in the arbitration agreement as indication of integral and exclusive choice in favor of the NAF [23]. This evidently results in unenforceability of such arbitration agreements. The other courts strengthen ancillary nature of the NAF provision to interpret the parties' intent [24]. As a result, the principal role should be paid to the parties' consent to arbitrate rather than to the specific forum.

While agreeing on a crucial role of the court's methodology in ascertaining intent of the parties, it is also important to consider the rules on admissibility of evidence, i.e. extrinsic evidence, used to determine such an intent under the applicable laws. This may partly explain the courts' divergent approaches to interpret the same contractual provision in a quite contrasting manner.

Given the uncertainty emanating from the application of the *integral-or-ancillary test*, a workable option from the practical point of view is to appoint a substitute arbitrator under Section 5 of the Federal Arbitration Act [22; p. 2033]. As to the proposed suggestion, the problem of diverse interpretation is missed through the application of a more certain rule.

Another aspect of determination of the party's consent relates to interpretation of potentially conflicting dispute resolution clauses. Such situation refers to a parallel implementation of arbitration and litigation fora that often triggers vague uncertainties and unpredictability in application.

² The Arbitration Agreement provided as follows: «It is understood and agreed by Facility and Resident that any and all claims, disputes, and controversies . . . shall be resolved exclusively by binding arbitration to be conducted at a place agreed upon by the Parties, or in the absence of such an agreement, at the Facility, in accordance with the National Arbitration Forum Code of Procedure, which is hereby incorporated into this Agreement!), and not by a lawsuit or resort to court process. This agreement shall be governed by and interpreted under the Federal Arbitration Act, 9 U.S.C., Sections 1-16».

While there is an undoubted international trend in support of arbitration, such a policy should remain subordinate to the ultimate will of the parties, even if at times this will is slightly awkwardly expressed [25, p. 362].

The results of interpretation should depend on the precise language of the arbitration agreement with a proper consideration of the surrounding circumstances of a specific case. It may possibly be the case when the priority of arbitration over litigation or vice versa is not directly stipulated in the arbitration agreement itself but stems from the interpretation of other contractual provisions.

In cases of express allocation of subject matter to arbitration or litigation or where the priority of a forum is set by subsequent agreement, the correct interpretation of dispute resolution clause does not cause substantial difficulties. However, a rather contrasting situation takes place where equally weighted arbitration and litigation clauses exist. As follows from the practical review of common law practice conducted by R. Garnett, a variety of approaches is applied [25; p. 369–374], among them:

- Effectuation of a true intent of each of the parties resulting in parallel arbitration and litigation proceedings. The drawbacks of this approach are undisputable and may lead to the overall impossibility of enforcement of the final awards.
- Invalidation of arbitration agreement due to the lack of the parties' consent that contradicts to business common sense in interpreting arbitration agreements.
- Application of a *more appropriate forum test* giving the weight to the arbitral tribunal or the national court which is seized first in time.
- Interpretation both clauses together as providing for disputes to be arbitrated in the country whose courts are the agreed judicial forum having supervisory jurisdiction over the arbitration.

On a separate note, interpretation of the parties' consent is imminent where the terminological inconsistency and poor legal drafting take place. In this regard, there is no universally accepted vocabulary to describe the physical location of an arbitration as opposed to its judicial forum. Determination of a «venue», «place» or «seat» of arbitration varies across the jurisdictions implying a one sense or another be it «uni-directional» or «pluri-directional» clauses [26, p. 2–5].

Another frame of discussion relates to interpretation of the scope of international arbitration agreements. Deciding on the jurisdiction of the dispute, most of the pro-arbitration jurisdictions uphold a liberal approach to interpretation of the scope of arbitration agreements. The one was well-established in the landmark decision in *Fiona Trust v Privalov* where the court ruled on the presumption that the parties are likely to have intended «any dispute arising out of the relationship into which they have entered» to be decided by the same tribunal unless the language makes clear that certain matters were to be excluded from the arbitrator's jurisdiction» [27]. In fact, in its reasoning, the court adhered to the commercial common sense of the

parties affirming a strong pro-arbitration approach of English courts. It has been referred to and applied on numerous occasions in the courts of many common law jurisdictions [28].

However, in Australia Fiona Trust Presumption has been recently reversed by the High Court of Australia in *Rinehart v Hancock Prospecting Pty Ltd*. The court adopted a literal approach to interpretation based on the reasoning that the determinative role would be given to the words under the Deed in their narrower sense [29]. The judgment was highly criticized by the Australian arbitration community for standing in contradiction to the High Court's previous decision [28].

In Ukraine, the national courts deny the application of the Fiona Trust Presumption in multi-party disputes that was recently confirmed by the Grand Chamber of the Supreme Court [30]. The dispute arose out of the failure of Calea Ferata din Moldova («CFM») to comply with its contractual obligations to pay the lease payments to Nistas GmbH. Non-performance of the lease agreement resulted in obligation to return the object of the lease to the lessor and reimbursement of damages caused by the contractual breach. Under the lease agreement the parties concluded that in case of impossibility of negotiations, the dispute shall be resolved by the Economic Court of Chisinau. Despite the existed arbitration clause, Transzaliznychservice LLC as assignee under the lease agreement filed a claim to the Commercial Court of Kyiv city seeking reimbursement of contractual damages.

The Grand Chamber dismissed the judgment of the appellate court and contended that the dispute was subjected to the jurisdiction of the commercial courts of Ukraine since the damages were inflicted in the territory of Ukraine (Article 76.1(3) of the Law of Ukraine «On Private International Law»). The reasoning of the Grand Chamber was also based on the premise that the appellate court did not draw attention to the assignment of contractual obligations to Transzaliznychservice LLC and illegally stay the proceedings. However, the right of the assignee to seek the protection of its violated rights is not in dispute in this case.

As a result, the Grand Chamber made rather disputable conclusions that reimbursement for damages was under the jurisdiction of the commercial courts of Ukraine by virtue of Art. 76.1(3) of the Law of Ukraine «On Private International Law» as damages caused in Ukraine.

In Ukraine, another set of disputes on the scope of the arbitration agreement is related to the claims on invalidity. The national courts have been extremely seized of the question of whether «all disputes and controversies arising under or in relation to this agreement» also cover the disputes relating to invalidity of arbitration agreement. It is a constant practice of the defaulting party to apply to the court seeking invalidation of the arbitration agreement. Such claims are commonly denied since the disputes on invalidity fall under the scope of the arbitration clause (unless it is expressly stated that certain disputes were intended to be excluded) [31; 32].

Otherwise, it would be no more than a bad-faith loophole for a party to avoid a final and binding arbitral award.

Therewith, there is also a somewhat lacking judgment of the Supreme Court where the court ruled that the invalidity claim was beyond the scope of the arbitration clause and should have been considered by the national court [33]. Some aspects of injustice relates to the fact that the German Maritime Arbitration Association has already rendered an arbitral award and the respective leave was granted by the national court.

A Search for Uniformity. The correct interpretation of arbitration agreements plays a paramount role in international arbitration. Despite its crucial importance, international law prescribed no guiding principles applied to interpretation. Neither the New York Convention nor the UNCITRAL Model Law defines any specific set of rules governing the interpretation of arbitration agreements. The only standpoint remains the pro-arbitration bias to recognition and enforcement of the arbitral awards enshrined in the New York Convention.

Given the absence of international regulations, the choice of law method remains dominant for the determination of governing law. Only rare exceptions exist where the courts or arbitral tribunals stand on the general principle of law, trade usage, or principle of good faith defining the validity of arbitration agreements.

In France, the choice of law method is not mandatory applied. As was clearly stated in *Dalico* and confirmed by the judgment of the French Supreme Court in *Soerini v. ASB*, the court did not apply a conflict of law rule to the validity of arbitration agreement but examine the parties' common intent, the requirements of good faith and the belief that the person who signed the clause had the power to bind the company [34]. The above principles were also referred to by Gaillard stating that the principles applicable to interpretation of arbitration agreements are the same as the general principles of contractual interpretation. Such principles include the principle of good faith, the principle of effective interpretation, and the principle of interpretation contra proferentem [1, p. 256]. Application of the general legal principle without strict adherence to the national laws completely corresponds to the nature of arbitration agreements that is essentially different from commercial contracts.

Some attempts to address the general principles of interpretation of arbitration agreements were also seen in the leading case *Insignia Technology Co Ltd v Alstom Technology Ltd* [35] and further developed in *Daesung v. Praxair* [36]. The High Court of the Republic of Singapore observed three principles applied to the construction of arbitration agreement: i) arbitration agreement should be construed like any other commercial agreement, ii) the court should, as far as possible, construe an arbitration agreement so as to give effect to a clear intention evinced by the parties to settle their disputes by arbitration, iii) defect in an arbitration agreement does not render it void *ab initio* unless the defect is so fundamental or irretrievable as to negate the parties' intent or agreement to arbitrate.

Evidently, the above decision strengthens the principle of effective interpretation («*effet utile*») drawn from the civil law and forming a part of international arbitration law. According to the principle of effective interpretation, where an arbitration clause can be interpreted in two different ways, the interpretation enabling the clause to be effective should be adopted in preference to that which prevents the clause from being effective. However, the principle of *effective interpretation* should be distinguished from the principle *in favorem validitas*. While the latter is applied to the interpretation of the validity of arbitration agreements, the principle of effective interpretation is often referred to as interpretation of the scope of the arbitration agreement [37, p. 31].

At the same time, the legal doctrine and case law have not been sufficiently formed to present a separate set of principles applicable to interpretation of arbitration agreements. As evidently follows from the analyses, the question of interpretation traditionally remains the one that referred to the scope of national law applicable to the arbitration agreement. In practice, there is a multiplicity of approaches applied to the determination of the governing law that is, mainly: i) the law of judicial enforcement forum, ii) the law governing substantive validity of arbitration agreement [2, p. 1504-1508]. The determination of the applicable law is based on a choice of law method that has been increasingly criticized due to its uncertainties. The criteria applied to the law governing the arbitration agreement may differ not only across jurisdictions but within the courts of the same country. Because of such irregularities, Gary Born stressed that the increasing acceptance of »pro-arbitration« interpretative presumption should make the choice of law governing the interpretation of arbitration agreements less important in the future [2, p. 1510].

All in all, being referred to the scope of national law, the principles of interpretation of arbitration agreements are often assimilated with the principles applied to the interpretation of any other commercial agreements. This is exactly the rule applied by national courts in Singapore, Australia, Switzerland, United Kingdom etc.

The identical approach is also applicable in Ukraine. K. Voronov admits that the Ukrainian arbitration law does not prescribe any specific rules of interpretation of international arbitration agreements and thereby results in application of general principles of contractual interpretation [3, p. 74]. On the contrary, Yu. Navrotska refers to a viewpoint in favor of substantial differences of the commercial contracts and arbitration agreements that prohibits a formalistic approach to the interpretation of arbitration agreements [4, p. 53].

Equating international arbitration agreements with the commercial ones and application of the same contractual principle may result and, in fact, results in tremendous risks to arbitration. While being a cornerstone of common law system, the doctrine of interpretation remains at an early development in Ukraine. Prevailing dominance of legal positivism in Soviet

jurisprudence simplified the process and purpose of interpretation limiting it to a strict adherence to the legal rules [38, p. 248]. Such radical literalism along with the overall resistance to arbitration resulted in the unfavorable practice of national courts to interpret the arbitration agreements. The situation dramatically changed when the state policy took a shift in favor of arbitration. The principle *in favorem validitas* was directly indicated in the text of the Civil Procedural Code of Ukraine and is used by the courts as a specific principle of interpretation of arbitration agreements.

Conclusion. Interpretation of international arbitration agreements remains at the core in international arbitration determining the parties' consent to arbitration, validity and scope of arbitration agreements or even the legal framework of arbitration. However, international commercial arbitration implies rather distinct approaches to interpretation in each particular legal system setting the threshold at different levels. In this regard, crucial role relates to implementation of the pro-arbitration policies in national legislation with the aim of promoting a more uniform approach to interpretation of arbitration agreements and providing thereby a minimum threshold for a pro-arbitration stance. Although the degree of uniformity is not clear, we do not strive for all-embracing uniformity of the rules governing international arbitration, but for rational uniformity providing fair and predictable arbitral procedure and the outcome thereof.

REFERENCES

1. Fouchard, Ph., Gaillard, E., & Goldman, B. (1999). On International Commercial Arbitration (edited by Gaillard and Savage) [in English].
2. Born, G. (2020). International Commercial Arbitration (Third Edition). *Kluwer Law International*, (pp. 1504-1508) [in English].
3. Voronov, K. (2018). The Principle of «Competence-Competence» in International Commercial Arbitration (PhD dissertation, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv) [in Ukrainian].
4. Navrotska, Yu. (2018). The Role of Scope of Arbitration Clause (Arbitrability) for Commencement of Arbitration Proceedings. *Entrepreneurship, Economy and Law*, (Vol.12) [in Ukrainian].
5. Malsky, M. (2013). Arbitration Agreement. Theoretical and Practical Aspects. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
6. Drahozal, Ch. (2017). Diversity and Uniformity in International Arbitration Law, *Emory International Law Review*, (Vol. 31, Issue 3) [in English].
7. Perloff, S. (1992). The Ties That Bind: The Limits of Autonomy and Uniformity in International Commercial Arbitration. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, (Vol. 13, Issue 2) citing Gaudet, M. (1988). Overcoming Regional Differences, *Journal of International Arbitration*, (Vol. 5) [in English].
8. Vlasov, Yu. (2001). The Problems of Interpretation of Legal Rules: a monograph. V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
9. Skakun, O. (2010). Theory of the Law and State (Second Edition), Alerta Publishing, Kyiv [in Ukrainian].

10. Rabinovych, P. (2007). The Foundation of the General Theory of Law and State (Ninth Edition), Krai Publishing, Lviv [in Ukrainian].
11. Lieber, F. (1839). Legal, and Political Hermeneutics at.11, 44 *found at* Shiller, A. (1941). Roman Interpretatio and Anglo-American Interpretation and Construction». *Virginia Law Review*, (Vol. 27), 6 [in English].
12. Perillo, J. (2000). The Origins of the Objective Theory of Contract Formation and Interpretation, *Fordham Law Review*, (Vol. 69, Issue 2) [in English].
13. Shiller, A. (1941). Roman Interpretatio and Anglo-American Interpretation and Construction». *Virginia Law Review* (Vol. 27), 6 [in English].
14. Ramsey, W., & Minogue, A. (2007)]. The Construction Law Handbook. Thomas Telford Publishing, London [in English].
15. Yildirim, A. (2019). Interpretation of Contracts in Comparative and Uniform Law. *Wolters Kluwer Publishing* [in English].
16. German Company v South Korean Company (2020). Swiss Federal Supreme Court. Retrieved from <https://jusmundi.com/fr/document/decision/en-german-company-v-south-korean-company-judgment-of-the-swiss-federal-supreme-court-monday-6th-january-2020> [in English].
17. Tenachem, LLC, & Proper, LLC (2018). The Grand Chamber of the Supreme Court, Ukraine (case No. 906/493/16). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977571> [in Ukrainian].
18. Expobank CZ, & Vilnogirske Sklo LLC (2018). Supreme Court, Ukraine (case No. 904/4384/17). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73702604> [in Ukrainian].
19. Velgevos Enterprises Ltd v KMT, Integrated Trade Network LLC (2019). Supreme Court, Ukraine (case No. 916/2591/16). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84284486> [in Ukrainian].
20. UNCITRAL Secretariat Guide of the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (2016 Edition) stating as pathological two main situations: (i) when the arbitration agreement is unclear and does not provide sufficient indication to allow the arbitration to proceed, and (ii) when the arbitration agreement designates an inexistent arbitral institution (para. 113). Retrieved from https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/2016_guide_on_the_convention.pdf [in English].
21. Morten, F. (2020). Interpretation of Pathological Arbitration Agreements: Non-existing and Inaccessible Elements. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, (Vol. 20, Issue 3) [in English].
22. Sito, D. (2014). «Integral» Decisionmaking: Judicial Interpretation of Predispute Arbitration Agreements Naming the National Arbitration Forum The University of Chicago Law Review, (Vol. 81, Issue 4) [in English].
23. GGNSC Tylertown, LLC v Dillon, 87 S3d 1063, 1066, Stewart v GGNSC-Canonsburg, LP. 185 cited in Sito, D. «Integral» Decisionmaking: Judicial Interpretation of Predispute Arbitration Agreements Naming the National Arbitration Forum [2014]. *The University of Chicago Law Review*, (Vol. 81, Issue 4) [in English].
24. Jones & GGNSC Pierre LLC, GGNSC Montgomery (2013). WL 627114, Wright & GGNSC Holdings LLC, cited in Sito, D. «Integral» Decisionmaking: Judicial Interpretation of Predispute Arbitration Agreements Naming the National Arbitration Forum (2014). *The University of Chicago Law Review*, (Vol. 81, Issue 4) [in English].

25. Garnett, R. (2013). «Coexisting and Conflicting Jurisdiction and Arbitration Clauses». *Journal of Private International Law*, (Vol. 9), 3 [in English].
26. Hill, J. (2014). «Determining the seat of an international arbitration: party». *International & Comparative Law Quarterly*, (Vol. 63, Issue 3) [in English].
27. Fiona Trust & Privalov (2007). House of Lords. Retrieved from https://www.translex.org/312142/_/fiona-trust-holding-corp-v-privalov-%5B2007%5D-ukhl-40/ [in English].
28. Tseng, J. (2020). Fiona Trust in Context: Interpreting Arbitration Clauses Following Rinehart v Hancock. *Arbitration International*, (Vol. 36, Issue 1). Oxford University Press [in English].
29. Rinehart v Hancock Prospecting Pty Ltd (2019). High Court of Australia. Retrieved from <https://eresources.hcourt.gov.au/downloadPdf/2019/HCA/13> [in English].
30. Transzaliznychservice LLC v CFM, Ivolha-2 LLC [2020]. The Grand Chamber of the Supreme Court, Ukraine (case No. 910/11287/16). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89519042> [in Ukrainian].
31. Evciler Kimya Madencilik Ve Deg Met. San. Tic. A.S v. Dragprom LLC (2020). Supreme Court, Ukraine (case No. 910/13366/18). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92841757> [in Ukrainian].
32. Czechoslovak Export Ltd v Konotop Aircraft Repair Plant «Aviakon» SE (2020). Supreme Court, Ukraine (case No. 920/241/19). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88050865> [in Ukrainian].
33. NJSC Chornomornaftogaz v. PE Shatalov E., Dealex Chartering ApS [2020]. Supreme Court, Ukraine (case No. 911/1803/19). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92673992> [in Ukrainian].
34. Krause, Ch. Existence and Validity of an Arbitration Agreement: The French Supreme Court Confirms that the Validity of an Arbitration Agreement Depends Primarily on the Common Intent of the Parties. *Kluwer Arbitration Blog*. Retrieved from <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2010/01/27/existence-and-validity-of-an-arbitration-agreement-the-french-supreme-court-confirms-that-the-validity-of-an-arbitration-agreement-depends-primarily-on-the-common-intent-of-the-parties/> [in English].
35. Insignia Technology Co Ltd v Alstom Technology Ltd (2008). High Court of the Republic of Singapore. Retrieved from <https://www.supremecourt.gov.sg/docs/default-source/module-document/judgement/2008-sghc-134.pdf> [in English].
36. Daesung Industrial Gases Co. Ltd. and Daesung (Guangzhou) Gases Co Ltd v Praxair (China) Investment Co. Ltd [2015]. High Court of the Republic of Singapore. Retrieved from <https://jsumundi.com/en/document/decision/zh-daesung-industrial-gases-co-ltd-and-daesung-guangzhou-gases-co-ltd-v-praxair-china-investment-co-ltd-decision-of-the-shanghai-no-1-intermediate-peoples-court-monday-3rd-august-2020> [in English].
37. Bärtsch, Ph., & Petti, A. (2013). *International Arbitration in Switzerland: A Handbook for Practitioners* (Second Edition) [in English].
38. Koziubra, M. (2015). *General Theory of Law*, Kyiv, Vaite Publishing, at 248 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.06.2021.

Погорецька Х. Протиріччя тлумачення міжнародних арбітражних угод.

Постановка проблеми. Тлумачення арбітражної угоди є визначальним етапом у процесі вирішення справи в міжнародному комерційному арбітражі, що обумовлює та визначає згоду сторін на арбітраж, а також чинність арбітражних угод і обсяг спорів, які передають на розгляд міжнародного комерційного арбітражу. Однак підходи до тлумачення арбітражних угод не є однаковими та відрізняються залежно від правових традицій конкретної правової системи.

Метою цієї статті є аналіз процесу тлумачення арбітражних угод і підходів, що застосовуються до тлумачення; дослідження причин, які обумовлюють відмінність у підходах до тлумачення арбітражних угод, а також визначення можливості вироблення уніфікованих принципів тлумачення, використаних у різних юрисдикціях.

Матеріали та методи. Основу статті становлять нормативні та доктринальні джерела, а також судова практика як їхня практична форма вираження. Методи, що використовуються у цій статті, містять загальнонаукові (діалектичний, аналітичний, герменевтичний, історичний) і спеціальні (аналіз і синтез, порівняльний, формально-логічний) методи.

Результати дослідження. Проаналізовано відмінність підходів, які застосовуються до тлумачення арбітражних угод, що обумовлено віднесенням останніх до групи комерційних договорів. Ототожнення арбітражних угод з комерційними договорами має своїм наслідком використання до їхнього тлумачення принципів, які є аналогічними до тих, що застосовуються у цивільному (господарському) праві в різних юрисдикціях. Проте такий підхід не може бути цілком виправданий з огляду на специфічну правову природу арбітражної угоди та міжнародного комерційного арбітражу.

Особливу увагу присвячено аналізу загальних принципів тлумачення арбітражних угод і наявної судової практики, що закріплює такі загальні принципи. Зауважено на подальшій тенденції становлення принципу ефективного тлумачення як результату імплементації проарбітражної політики у законодавстві різних країн.

Висновки. Відмінності у підходах до тлумачення арбітражних угод у різних юрисдикціях зумовлюють невизначеність і непередбачуваність подальшого розгляду справи, що до того ж зменшує привабливість міжнародного комерційного арбітражу як транснаціонального способу вирішення спорів. Для подолання цієї невизначеності важливою є імплементація проарбітражної політики у законодавстві різних держав, що насамперед забезпечує мінімально необхідний рівень вимог для подальшого розгляду справи арбітражем та підвищує ефективність міжнародного комерційного арбітражу загалом.

Ключові слова: уніфікація, розмаїття, арбітражна угода, тлумачення, міжнародний комерційний арбітраж, намір сторін, чинність, обсяг арбітражної угоди, національні суди.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347:340.47

DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)07](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)07)

JEL Classification: K39, L53, M14

ГОНЧАРЕНКО Олена

д. ю. н., доцент, професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: o.goncharenko@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0002-0178-2003

ЕТИЧНІ КОДЕКСИ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Встановлено, що саморегулювання цифрової економіки враховує гнучкість застосування різних інструментів, зокрема етичних кодексів, структура та зміст яких відрізняється для кожної компанії. Проаналізовано низку політик провідних ІТ-компаній, що визначають етичні стандарти. Виокремлено різновиди етичних кодексів (кодексів професійної етики) залежно від суб'єктів їхньої розробки та прийняття у сфері цифрової економіки. Запропоновано доповнити ч. 1 статті 10 Господарського кодексу України.

Ключові слова: цифрова економіка, етичний кодекс, кодекс професійної етики, суб'єкт господарювання, сталий розвиток, бізнес і права людини, корпоративна соціальна відповідальність, штучний інтелект.

Постановка проблеми. Цифрова економіка – збірне поняття, під яким можна розуміти як використання ІТ-технологій для ведення бізнесу, так і наявність нових об'єктів правового регулювання, які до цього не існували: доменні імена, хмарні комп'ютерні обчислення, штучний інтелект тощо. Використання інструментів ІТ-технологій у бізнес-сфері вимагає особливого правового регулювання, з огляду на відмінний механізм закріплення від сфер, де досі не застосовується цифра або ж її використання обмежене. Загалом синергетичний підхід дає змогу зрозуміти природу виникнення нових явищ, зокрема й цифрової економіки: поява нових продуктів людської діяльності призводить до відповідних змін у глобальному житті людства, що є наслідком біфуркації як процесу взаємодії та взаємопроникнення різних явищ, внутрішнього саморегулювання та, в кінцевому підсумку, поява нових форм, які вочевидь можуть стати основою для нових змін.

© Гончаренко О., 2021

Глобальна інтеграція ринків зумовила посилення універсалізації правового регулювання поза межами держави, включно зі створенням альтернативних саморегульованих систем як процесуального, так і нормативного характеру. Особливістю цифрової економіки якраз і є високий рівень транснаціональності, інтеперабельності, тож глобальні тренди мають значний вплив на регулювання діяльності як міжнародних, так і національних підприємств. Такими є впровадження політики сталого розвитку через розвиток інструментів корпоративної соціальної відповідальності, а також дотримання прав людини. Для регулювання цифрової економіки застосовуються засоби як державного регулювання, так і саморегулювання. Тож там, де державного забезпечення замало, додатково впроваджуються інструменти саморегулювання. Важливим інструментом нормативного саморегулювання є етичні кодекси у сфері цифрової економіки, що лише враховують окремі особливості цифрових трансформацій та є універсальним трендом сучасного розвитку правового регулювання економіки в Україні та світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання цифрової економіки та окремих етичних аспектів у праві вивчали вчені О. Вінник, Н. Левицька, І. Чажал, М. Урбанець, О. Яворська [1–4] та інші. Проблема становлення та розвитку цифрової економіки присвячені праці О. Вінник, зокрема вчена серед численних переваг цифрової економіки (ЦЕ) вказує на значні ризики, пов'язані з недобросовісним та/або неконтрольованим їх використанням. До того ж слушно зазначає, що за цих умов зростає необхідність правового забезпечення цивілізованого (з урахуванням загально-суспільних інтересів) спрямування цифровізації й використання цифровізованих явищ [1, с. 56] та пропонує розробити Кодекс цифрової економіки. І. Чажал, М. Урбанець наголошують, що «...ключовим фактором для ринку є здатність використовувати Інтернет не тільки для розважальних цілей, але і для покращення соціального та професійного становища. Це вимагає зміни ставлення до сучасних технологій зі зміщенням акценту на освітню та професійну діяльність і здійснення економічної діяльності на ринку праці в контексті пошуку або створення джерел доходу та робіт» [3, с. 334–335]. Однак аналізу видів, змісту етичних кодексів у сфері цифрової економіки не приділено достатньо уваги, що й актуалізує мету цієї наукової статті.

Метою дослідження є визначення особливостей етичних кодексів у сфері цифрової економіки.

Матеріали та методи. Під час дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання: діалектичний, системний, синергетичний, формально-логічний, узагальнення, функціональний, порівняльне правознавство. Інформаційною базою дослідження стали національне законодавство, директиви ЄС, праці вітчизняних і закордонних науковців, кодекси поведінки міжнародних ІТ-компаній.

Результати дослідження. Економіку, що застосовує цифрові технології, називають «цифровою», а сферу, яка створює, впроваджує та обслуговує ці технології, – «цифровою індустрією» [5, с. 38]. Цифрова економіка є наслідком самоорганізації та саморегулювання економічної діяльності з використанням інформаційних технологій [6, с. 94]. На міжнародній арені у рамках глобального бізнес-діалогу тривають дебати про глобальну електронну комерцію, яка має виконати завдання щодо достовірності ідентифікації, інтероперабельності та комфортності використання. Електронні системи є ефективними за належної технологічної та програмної підтримки, яка доволі дорога, отже, може бути певним недоліком системи електронного бізнесу. Функціонування цифрової економіки ґрунтується на чітко визначених стандартах здійснення певних технологічних схем, що розробляються здебільшого саморегулювальними інституціями у цій сфері, самими суб'єктами господарювання та їхніми об'єднаннями, особливу роль серед яких відіграють міжнародні суб'єкти господарювання (транснаціональні корпорації, бізнес-асоціації тощо). Локальні видозміни призводять до гібридизації, тобто змішування глобалізаційних процесів з ментальними особливостями. Фактично гібридизація є проявом саморегулювання електронної комерції як складної системи.

Попри загальні тенденції уніфікації правового регулювання у цій сфері як держави, так і суб'єкти господарювання створюють гібридні форми завдяки власним законодавствам і технічним можливостям місцевості. Тобто створюється гібридна національна форма до узагальнених норм на міжнародному рівні. Інтернет-спільнотою давно використовуються неформалізовані, вироблені самими інтернет-користувачами та власниками інтернет-ресурсів кодекси професійної етики, які, безумовно, впливають на розвиток цифрової економіки та повною мірою не досліджені [2, с. 168]. О. Яворська наголошує на Кодексі етичної поведінки в цифровому середовищі та вказує на такі особливості:

- відносини в цифровому середовищі піддаються дії різних соціальних регуляторів (морально-етичні норми, звичаї тощо), право – лише одне з них;
- прагнення до уніфікації національних правових підходів у цифровому середовищі та вироблення однакових правил для всіх;
- вагомий вплив технічного рівня знань і здобутків;
- анонімність користувачів у мережі Інтернет, що створює психологічну ілюзію «широких можливостей» і відсутність усвідомленої персональної відповідальності за користування цифровим середовищем [4, с. 282].

Завданням держави є створення правового поля діяльності таких суб'єктів і запобігання їх впливу на національні системи, що подекуди стали називати «приватними урядами» або «приватним управлінням» [7]. Тож, вказуючи на недоліки цифровізації, варто зазначити, що одним

із запобіжників їхнього усунення може бути розробка етичних кодексів компаніями, які працюють у сфері надання послуг ІТ-технологій або/та що використовують цифровізацію. Адже, як слушно зазначив І. Девтеров: «Етика кіберпростору є аналізом природи і соціальної дії комп'ютерної технології у поєднанні з відповідними формулюваннями етичного виправдання технології» [8, с. 31]. Також науковець додає, що «...зміст окремих кодексів відрізняється один від одного, але в їхній основі лежить інваріантний набір моральних установок і дотримання основних моральних принципів: таємниця приватного життя, недоторканість приватної власності, точність і загальнодоступність» [8, с. 31].

В етичних кодексах підприємств, що працюють у сфері цифрової економіки, мають бути відображені положення щодо прав людини. Бізнес повинен докласти максимум зусиль для запобігання порушенням прав людини та забезпечити дотримання прав людини у своїй діяльності [9, с. 253]. Ці вимоги до держав і підприємств подано у Керівних принципах ООН з питань бізнесу та прав людини. Відповідальність щодо дотримання прав людини – це загальний стандарт очікуваної поведінки для всіх підприємств, де б вони не провадили свою діяльність. Також підприємства можуть брати на себе виконання інших зобов'язань або здійснення практик, спрямованих на підтримання прав людини, що сприятиме їхній реалізації [10, с. 23]. Одним з етичних стандартів, який може бути впроваджений на підприємстві, є реалізація політики відданості правам людини та процедури забезпечення належної обачності щодо прав людини відповідно до вказаних Керівних принципів.

У нашій державі прийнято Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. До проблем, що потребують розв'язання згідно з зазначеною Концепцією, належать: складність перевірки відповідності роботи систем штучного інтелекту законодавству та існуючим етичним принципам; відсутність єдиних підходів, що застосовуються за визначення критеріїв етичності під час розроблення та використання технологій штучного інтелекту для різних галузей, видів діяльності та сфер національної економіки [11]. Зазначений підзаконний нормативно-правовий акт має окремий розділ «Правове регулювання та етика», у якому прописано, що основним завданням державної політики в цій сфері є забезпечення захисту прав і свобод учасників відносин у галузі штучного інтелекту, розроблення та використання технологій штучного інтелекту з дотриманням етичних стандартів [11]. Для досягнення такої мети передбачено опрацювання низки норм на рівні Організації економічного співробітництва та розвитку, Ради Європи, розроблення Етичного кодексу штучного інтелекту за участю широкого кола зацікавлених сторін. Концепцією передбачено виокремлення чітких етичних і правових меж, в яких розробляються та впроваджуються технології штучного інтелекту [11].

В Україні прийнято низку законів, що контролюють засади правового регулювання цифрової економіки, зокрема: «Про електронні комунікації», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронну комерцію», «Про захист персональних даних». Однак жоден з цих актів не містить положення щодо етичних кодексів або норм, які мають бути застережені за цифровізацією.

У Преамбулі Директиви 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку» від 8 червня 2000 р. зазначено, що з метою усунення перешкоди до розвитку транскордонних послуг у межах Спільноти, які можуть пропонувати в Інтернеті, необхідно гарантувати на рівні Спільноти відповідність професійним нормам, спрямованим на захист споживачів чи здоров'я громадян; прийняття кодексів поведінки на рівні Спільноти було б найкращим засобом визначення правил професійної етики у сфері комерційних повідомлень; розробка чи, якщо необхідно, адаптація таких правил має стимулюватись без перешкод до самостійності професійних органів та об'єднань [12]. Також не варто принижувати добровільний характер таких кодексів і можливість вільного вирішення зацікавленими сторонами, чи дотримуватись положень таких кодексів [12]. Стаття 16 цієї Директиви чітко визначає вимогу доступності цих кодексів поведінки в електронному вигляді на мовах держав Спільноти та повідомлення держав-членів та Комісії торговельними, професійними та споживачькими об'єднаннями чи організаціями про їхню оцінку своїх кодексів поведінки та їхнього впливу на практику, звички чи звичаї у сфері електронної комерції тощо [12].

Аналіз директив ЄС свідчить про те, що: саморегулювання в Європейському Союзі – це додатковий засіб, який існує поряд із судовими та адміністративними процедурами; є добровільним способом здійснення контролю; саморегулювання є ефективним механізмом врегулювання суспільних відносин; саморегулювання є ініціативною діяльністю відповідних суб'єктів для прийняття спільних принципів; позитивно впливає на забезпечення діяльності в межах директив Європейського Союзу; саморегулювання та співрегулювання відіграють важливу роль у захисті прав споживачів тощо [13, с. 33].

Кодекси етики в різних галузях цифрової економіки є актуальним питанням. Так, у галузі електронної торгівлі для багатьох споживачів незрозумілими є питання: щодо інформації про підприємця, який надає такі послуги; про якість товару чи послуги; про порядок вирішення спорів у разі їх виникнення; про обґрунтованість встановлення ціни тощо. Недоліком електронної торгівлі є віддаленість від покупця. Звичайно такі положення перш за все ґрунтуються на нормі закону, однак, як зазначено вище, цифрова економіка – це передусім продукт саморегулювання, і багато норм держава не встигає упорядкувати,

тому такі етичні кодекси (кодекси професійної етики, кодекси поведінки в певній галузі цифрової економіки) є важливим інструментом добросовісності та добрих практик в електронній торгівлі.

Також цікавою є галузь цифрової економіки, що пов'язана з наданням послуг щодо створення програмного забезпечення. Відповідно до рейтингу ТОП-50 великих IT-компаній України, за версією *DOU.ua*, можна узагальнити, що до першої п'ятірки таких компаній належать *EPAM, SoftServe, GlobalLogic, Luxoft, Ciklum*, які у відкритому доступі оприлюднили свої політики щодо сталого розвитку, корпоративної соціальної відповідальності, захисту навколишнього середовища, поваги до прав людини, освітніх ініціатив тощо. І лише дві компанії вказали на наявність етичного кодексу. За результатами аналізу видів діяльності, який представлено цими компаніями у вільному доступі, можна зробити висновок, що здебільшого послуги, що ними надаються, вимагають забезпечення етичними стандартами. Попри те, що вказані компанії є переважно компаніями з іноземним капіталом, етичним кодексам у них не приділено достатньої уваги. Однак деякі етичні стандарти щодо поваги до прав людини зазначені як окрема політика компанії.

За результатами аналізу змістовного наповнення сайту IT-компанії *EPAM* можна констатувати про широкий вплив послуг цієї компанії на діяльність інших бізнес-партнерів завдяки специфіці надання послуг: «...використовуючи ґрунтовний досвід в електронній комерції, *EPAM* допомагає своїм клієнтам розробляти приємні, інтуїтивно зрозумілі інтерфейси, які сприяють зростанню доходів бізнесу та оптимізують продуктивність продукту. Ми перетворюємо дані, що отримують наші клієнти, на інструмент. Розгортаємо платформи та сервіси, що дозволяють будь-якому бізнесу ухвалювати стратегічні рішення, базуючись на отриманій інформації тощо» [14]. Отже, послуги, які надаються такою компанією, можуть вплинути на діяльність багатьох контрагентів. За інформацією, яка є на сайті цієї компанії, зрозуміло, що її структура налічує понад 10 тисяч інженерів. Компанією впроваджено політику корпоративної соціальної відповідальності, вона має відповідні нагороди: Нагорода за найкращий проєкт з корпоративної соціальної відповідальності від журналу *The Power of Money*; Нагорода від *Green Business Ukraine* тощо. Також компанія не байдуха до охорони довкілля. Проте на сайті відсутня інформація про етику поведінки працівників компанії, бракує ї етичних професійних стандартів щодо надання IT-послуг тощо.

До речі, IT-компанія *SoftServe* опублікувала на сайті відомості про свою місію, положення про репутацію, як-от: «...ми розуміємо цінність думок наших співробітників та клієнтів; наша взаємодія базується на прозорості та взаємоповазі; цілісність, надійність та послідовність визначають все, що ми робимо» [15]. Етичні засади окреслено, і це особливо важливо, оскільки компанія пропонує

різноманітні послуги, зокрема щодо робототехніки. Тож у цій компанії діє Кодекс поведінки (етичний бізнес), детально описано цінності, якими керується компанія. *SoftServe* прагне створити робоче середовище, що побудоване на взаємній співпраці та повазі один до одного й ставленні до кожної людини з гідністю та повагою і нетерпимістю до будь-яких форм переслідування чи дискримінації. Зазначено й питання конфлікту інтересів [16], а також у центрі уваги питання корпоративної соціальної відповідальності.

Інформацію про корпоративну соціальну відповідальність має й IT-компанія *GlobalLogic*: «Вже понад 20 років *GlobalLogic* буде прозорий, системний та соціально відповідальний бізнес. Ми усвідомлюємо свою роль не лише в розвитку IT-сфери та економіки держави, але й у покращенні життя людей через сучасну освіту, розвиток цифрової інфраструктури, екологічної культури тагуртування спільнот однодумців задля вирішення нагальних потреб суспільства» [17]. У *GlobalLogic* існують два напрями: один відповідає за навчання, співпрацю з навчальними закладами та розвиток системи освіти (*GlobalLogic Education*), другий (*GlobalLogic Foundation*) є втіленням корпоративної соціальної відповідальності [17]. На виконання вимог ст. 14 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», компанія ТОВ «ГлобалЛоджик Україна» оприлюднює річну фінансову звітність на своїй вебсторінці, яка складена за міжнародними стандартами фінансової звітності [18]. Однак сайт не містить положень щодо етичної поведінки, а це компанія з іноземним елементом.

Компанія *Luxoft* також розробила власну філософію соціальної відповідальності: «...філософія корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) втілює глобальний підхід до сталого зростання шляхом інновацій та відображає відданість створенню довготривалих і значущих відносин з нашими працівниками, клієнтами та громадами, в яких ми працюємо. У *Luxoft* пропагуємо різноманітність та рівність у своїй робочій силі та інвестуємо в постійну освіту всіх наших співробітників. Філософія КСВ *Luxoft* визначається способом взаємодії з нашими діловими партнерами, працівниками та громадами, в яких ми базуємось. Ми розробили динамічну структуру для управління проектами КСВ та побудови кращого світу, який базується на трьох ключових сферах: здоров'я & Добробут, гендерна рівність та якісна освіта. Ми усвідомлюємо вплив багатьох видів діяльності *Luxoft* на світ, саме тому ми постійно прагнемо досягти найвищих можливих стандартів і прагнути до прозорості як частини нашого прагнення до сталого розвитку. *Luxoft* втілює те, що насправді означає глобально мислити та діяти на місцях. *Luxoft* – це компанія, яка керується принципами стійкості» [19]. Однак питання професійної етики щодо продуктів компанії на сайті знайти не можна.

У компанії *Ciklum*, крім інших політик, на сайті у відкритій інформації прописаний Кодекс поведінки: «Кодекс поведінки є загальнокомпанійським і описує, як ми застосовуємо цінності *Ciklum* у своїй

роботі щодня. Крім того, з різноманітними юрисдикціями, в яких працює *Ciklum*, існує широкий спектр законів, норм, правил, звичаїв та підходів до ведення бізнесу. Постійний успіх *Ciklum* залежить від того, чи дії кожного *Ciklumer* є прозорими, законними та етичними. Таким чином, основна функція цього Кодексу полягає у забезпеченні єдиного набору принципів та поведінки, які призначені діяти як керівництво, яке допоможе вам прийняти правильні рішення для себе та для *Ciklum*. Як правило, ми несемо відповідальність за розуміння та дотримання законів, положень та політики, що стосуються нашої комерційної діяльності. Цей Кодекс застосовується та є обов'язковим для виконання всіма громадянами. Кожен з нас, де б ми не працювали, повинен поводитися відповідно до цих стандартів, маючи справу з колегами-громадянами, клієнтами, постачальниками, зацікавленими сторонами, урядовими влади та конкурентів. Ми також повинні вимагати від наших постачальників дотримуватися цього Кодексу або приймати подібні етичні стандарти» [20].

Отже, важливими змістовними елементами цього кодексу є: застосування єдиної корпоративної професійної етики для усіх співробітників компанії, незалежно від місця та держави знаходження її підрозділів; визначення співробітників як громадян компанії; напрям на встановлення економічних зв'язків з тими компаніями, які пропагують подібні цінності.

До того ж багатонаціональна компанія *Ciklum* визначає ризики та політику комплаєнсу: доброчесність є однією з основних цінностей; ведення бізнесу етично та відповідально [20].

Прикладом компанії на ринку цифрової економіки, яка розробила Корпоративний кодекс, що містить принципи корпоративної етики компанії загалом та її співробітників є «БМС СЕРВІС» [21]. Зокрема до принципів корпоративної етики співробітників належать положення щодо взаємовідносин: співробітників і Компанії; між співробітниками Компанії; між керівниками та підлеглими; з контрагентами; з афілійованими особами; конфіденційність і нерозголошення інформації; громадська діяльність [22]. Це стандартний набір для внутрішніх кодексів професійної етики окремого суб'єкта господарювання.

Отже, можна визначити три різновиди етичних кодексів (кодексів професійної етики) залежно від суб'єкта/суб'єктів їх розробки та прийняття у сфері цифрової економіки.

Кодекси етики в окремій галузі цифрової економіки – це збірка правил та стандартів поведінки, що розробляються певною спільнотою, асоціацією, яка складається з представників різних професійних напрямів, з метою формування спільних принципів і політик на певному ринку (наприклад, у галузі штучного інтелекту тощо). В окремих випадках можуть розроблятися разом з органами державної влади або затверджуватися ними.

Кодекси етики окремої професійної спільноти – це збірка правил і стандартів поведінки, які розробляються певною спільнотою на професійних засадах та які здійснюють діяльність у сфері цифрової економіки.

Етичні кодекси (кодекси професійної етики) окремого суб'єкта господарювання є внутрішньоорганізаційними документами конкретного суб'єкта господарювання, елементом його зовнішньої та внутрішньої політики, у яких встановлені правила діяльності для «громадян компанії», межі відповідальності тощо. Такі етичні кодекси відповідають загальним положенням кодексів етики в окремій галузі цифрової економіки або ж кодексам етики окремої професійної спільноти.

Висновки. Розвиток нормативного регулювання у сфері цифрової економіки має бути пов'язаний із етичністю користування інструментами цифрової трансформації. Саморегулювання цифрової економіки враховує гнучкість застосування різних інструментів, зокрема й етичних кодексів. Структура та зміст етичних кодексів (кодексів професійної етики) кожної компанії відрізняються. Однак у змісті таких кодексів загалом містяться глобальні напрями сучасних вимог до бізнесу: політика сталого розвитку, повага до прав людини, корпоративна соціальна відповідальність, відповідність антикорупційному, податковому законодавству тощо, а також спеціальні, які відображають окремі зобов'язання конкретної компанії. При цьому етичні кодекси можуть включати лише вимоги щодо компанії або ж співробітників, а політики щодо сталого розвитку або ж поваги до прав людини – кодифікуватися в окремих збірках. Розробка та прийняття етичних кодексів є доволі складним процесом, оскільки вимагає значних фінансових та інтелектуальних витрат і подальшої підтримки на рівні організаційних структур.

Держави ЄС приділяють значну увагу питанню щодо стимулювання добровільного прийняття професійних етичних кодексів у сфері цифрової економіки. В Україні таке питання обговорюється в контексті розробки кодексу щодо штучного інтелекту. Європеїзація українського законодавства та низка зобов'язань, узятих Україною в Угоді про Асоціацію з ЄС, вказують на напрям стимулювання розробки етичних кодексів суб'єктами господарювання у різних галузях цифрової економіки в Україні, особливо в електронній комерції. Тому доцільно доповнити ч. 1 статті 10 Господарського кодексу України пунктом 11: «...політика у сфері цифрової економіки спрямована на регулювання державою відносин, які складаються у результаті цифрової трансформації, підтримання добровільного прийняття суб'єктами господарювання кодексів поведінки, які визначають правила професійної етики».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінник О. М. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство та право*. 2020. № 3. С. 56-62.
2. Левицька Н. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 165-169.

3. Czajal I., Urbaniec M. Digital Exclusion in the Labour Market in European Countries: Causes and Consequences. *European Journal of Sustainable Development*. 2019. № 8. 5. P. 324-350. DOI: 10.14207/ejsd.2019.v8n5p324.
4. Яворська О. С. ІТ-право: поняття, зміст, засади. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 21-22 квіт. 2017р.). Тернопіль: *Економічна думка*. 2017. С. 279-282.
5. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Проєкт. URL: <https://ucc.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 10.06.2021).
6. Гончаренко О. Саморегулівні організації у сфері цифрової економіки. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 2. С. 93-97.
7. Anderson E. Private Government: How Employers Rule Our Lives (and Why We Don't Talk about It). The University Center for Human Values Series. 2017. Princeton University Press. DOI: 10.2307/J.CTVC775N0.
8. Девтеров І. Етичні проблеми кіберпростору. Вища освіта України. 2011. № 2. С. 27-32.
9. Uvarova O. Business and rights in the times of global emergencies: a comparative perspective. *Comparative Law Review*. 2020. № 26. P. 225-253.
10. Уварова О. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту». Харків: Право, 2018. 80 с.
11. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80?find=1&text=%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87#w1_1 (дата звернення: 10.06.2021).
12. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 8 червня 2000 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224?find=1&text=%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA#w1_1 (дата звернення: 10.06.2021).
13. Гончаренко О. Конституційні засади саморегулювання господарської діяльності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 28-36.
14. EPAM URL: <https://careers.epam.ua/company/practices> (дата звернення: 10.06.2021).
15. SoftServe. URL: <https://www.softserveinc.com/en-us> (дата звернення: 10.06.2021).
16. SoftServe. Корпоративна соціальна відповідальність. URL: <https://www.softserveinc.com/en-us/corporate-social-responsibility/fair-labor-practices-and-human-rights> (дата звернення: 10.06.2021).
17. GlobalLogic. URL: <https://www.globallogic.com/ua/about/leadership> (дата звернення: 10.06.2021).
18. GlobalLogic. Фінансові інструменти. URL: <https://www.globallogic.com/ua/financial-statements> (дата звернення: 10.06.2021).
19. Luxoft URL: <https://www.luxoft.com/csr/> (дата звернення: 10.06.2021).
20. Ciklum URL: <https://www.ciklum.com/privacy-notice> (дата звернення: 10.06.2021).
21. Кодекс корпоративної етики. БМС СЕРВІС. URL: <https://bmsserv.net/ua/about/codex.html> (дата звернення: 10.06.2021).
22. Корпоративний кодекс БМС СЕРВІС. URL: <https://bmsserv.net/ua/about/codex.html> (дата звернення: 10.06.2021).

Стаття надійшла до редакції 06.06.2021.

Honcharenko O. Ethical codes of conduct for the digital economy entities: the legal aspect.

Background. The use of IT tools in the business sphere requires special legal regulation, given the excellent mechanism of consolidation from areas where the figure is not yet used or its use is quite limited. An important tool of regulatory self-regulation are codes of ethics in the digital economy, which only take into account certain features of digital transformations and are a universal trend of modern development of legal regulation of the economy in Ukraine and the world.

Analysis of recent research and publications. The analysis of types, the content of ethical codes in the field of digital economy is not paid enough attention, which actualizes the purpose of this scientific article.

The **aim** of the study is to determine the features of codes of ethics in the digital economy.

Materials and methods. During the study, both general scientific and special methods of cognition were used: dialectical, systemic, synergetic, formal-logical, generalization, functional, comparative jurisprudence. The information base of the study was national legislation, EU directives, works of domestic and foreign scientists, codes of conduct of international IT companies.

Results. The following types of codes of ethics (codes of professional ethics) depending on the subject, the subjects of their development and adoption in the digital economy are identified: codes of ethics in a particular area of the digital economy; codes of ethics of a separate professional community; codes of ethics (codes of professional ethics) of an individual business entity. Codes of ethics in a particular area of the digital economy are a collection of rules and standards of conduct developed by a community, an association of different professions, in order to develop common principles and policies in a particular market. Codes of ethics of a particular professional community are a collection of rules and standards of conduct that are developed by a particular community on a professional basis and that operate in the digital economy. Codes of ethics (codes of professional ethics) of an individual business entity are internal organizational documents of a specific business entity, an element of its foreign and domestic policy, which sets out the rules of activity for the company's citizens, limits of liability, etc.

Conclusion. It has been established that the digital economy is primarily an area that has emerged through self-regulation, so the development of regulation in the digital economy should be linked to the ethics of using the tools of digital transformation. It has been found that the self-regulation of the digital economy takes into account the flexibility of various tools, including codes of ethics. It is established that the structure and content of codes of ethics (codes of professional ethics) of each company is different. The content of such codes usually includes global trends of modern business requirements: sustainable development policy, respect for human rights, corporate social responsibility, compliance with anti-corruption, tax laws, etc., and special, which reflect the individual obligations of a particular company.

Keywords: digital economy, code of ethics, code of professional ethics, business entity, sustainable development, business and human rights, corporate social responsibility, artificial intelligence.

REFERENCES

1. Vinnyk, O. M. (2020). Perevagy ta ryzyky cyfrovizacii' ekonomiky: problemy pravovogo reguljuvannja [Advantages and risks of digitalization of the economy: problems of legal regulation]. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo ta pravo – Entrepreneurship, economy and law*, (pp. 56-62) [in Ukrainian].
2. Levyc'ka, N. (2019). Vykorystannja cyfrovih tehnologij u pravi [The use of digital technologies in law]. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 9, 165-169 [in Ukrainian].
3. Czaja, I., & Urbaniec, M. (2019). Digital Exclusion in the Labour Market in European Countries: Causes and Consequences. *European Journal of Sustainable Development*, 8, 5, 324-350. DOI: 10.14207/ejsd.2019.v8n5p324 [in English].
4. Javors'ka, O. S. (2017). IT-pravo: ponjattja, zmist, zasady. Ukrai'na v umovah reformuvannja pravovoi' systemy: suchasni realii' ta mizhnarodnyj dosvid : materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Ternopil', 21-22 kvit. 2017r.). Ternopil' [IT-law: concepts, content, principles. Ukraine in the conditions of reforming the legal system: modern realities and international experience: materials of the II International scientific-practical conf. (Ternopil, April 21-22, 2017). Ternopil]. *Ekonomichna dumka – Economic thought*, (pp. 279-282) [in Ukrainian].
5. Cyfrova adzhenda Ukrai'ny – 2020 («Cyfrovij porjadok dennij» – 2020). Konceptual'ni zasady (versija 1.0). Projekt [Digital Agenda of Ukraine – 2020 («Digital Agenda» – 2020). Conceptual principles (version 1.0). Project]. Retrieved from <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (data zvernennja: 10.06.2021) [in Ukrainian].
6. Goncharenko, O. (2020). Samoregulivni organizacii' u sferi cyfrovoi' ekonomiky [Self-regulatory organizations in the digital economy]. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and law*, 2, 93-97 [in Ukrainian].
7. Anderson, E. (2017). Private Government: How Employers Rule Our Lives (and Why We Don't Talk about It). The University Center for Human Values Series. Princeton University Press. DOI: 10.2307/J.CTVC775N0 [in English].
8. Devterov, I. (2011). Etychni problemy kiberprostoru [Ethical problems of cyberspace]. *Vyshha osvita Ukrai'ny – Higher education in Ukraine*, 2, 27-32 [in Ukrainian].
9. Uvarova, O. (2020). Business and rights in the times of global emergencies: a comparative perspective. *Comparative Law Review*, 26, 225-253 [in English].
10. Uvarova, O. (2018). Kerivni pryncypy shhodo biznesu i prav ljudyny: Realizacija Ramkovoii' programy Organizacii' Ob'jednanyh Nacij. «Zahyst, povaga i zasoby zahystu». Harkiv: Pravo [Business and Human Rights Guidelines: Implementation of the United Nations Framework Program. «Protection, respect and remedies.» Kharkiv: Law] [in Ukrainian].
11. Konceptija rozvytku shtuchnogo intelektu v Ukrai'ni: shvaleno rozporjadzhennjam Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 2 grudnja 2020 r. № 1556-p. [The concept of development of artificial intelligence in Ukraine: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 2, 2020 № 1556-r.]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80?find=1&text=%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87#w1_1 (data zvernennja: 10.06.2021) [in Ukrainian].
12. Dyrektyva 2000/31/JeS Jevropejs'kogo parlamentu ta Rady «Pro dejaki pravovi aspekty informacijnyh poslug, zokrema, elektronnoi' komercii', na vnutrishnomu rynku» («Dyrektyva pro elektronnu komerciju») vid 8 chervnja 2000 roku [Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council «On certain legal aspects of information services, in particular e-commerce, in the internal market» («e-Commerce Directive») of 8 June 2000]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/>

- laws/show/994_224?find=1&text=%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA#w1_1 (data zvernennja: 10.06.2021) [in Ukrainian].
13. Goncharenko, O. (2016). Konstytucijni zasady samoreguljuvannja gospodars'koi dijal'nosti [Constitutional principles of self-regulation of economic activity. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. – Foreign trade: economics, finance, law, 1*, 28-36 [in Ukrainian].
 14. EPAM Retrieved from <https://careers.epam.ua/company/practices> (data zvernennja: 10.06.2021) [in English].
 15. SoftServe. Retrieved from <https://www.softserveinc.com/en-us> (data zvernennja: 10.06.2021) [in English].
 16. SoftServe. *Korporatyvna social'na vidpovidal'nist' [Corporate social responsibility]*. Retrieved from <https://www.softserveinc.com/en-us/corporate-social-responsibility/fair-labor-practices-and-human-rights> (data zvernennja: 10.06.2021) [in English].
 17. GlobalLogic. Retrieved from <https://www.globallogic.com/ua/about/leadership/> (дата звернення: 10.06.2021) [in English].
 18. GlobalLogic. *Finansovi instrumenty [Financial instruments]*. Retrieved from <https://www.globallogic.com/ua/financial-statements/> (data zvernennja: 10.06.2021) [in English].
 19. Luxoft. Retrieved from <https://www.luxoft.com/csr/> (дата звернення: 10.06.2021).
 20. Ciklum. Retrieved from <https://www.ciklum.com/privacy-notice>. (data zvernennja: 10.06.2021) [in English].
 21. Kodeks korporatyvnoi' etyky. BMS SERVIS [Code of Corporate Ethics. BMS SERVICE]. Retrieved from <https://bmsserv.net/ua/about/codex.html> (data zvernennja: 10.06.2021) [in Ukrainian].
 22. Korporatyvnyj kodeks BMS SERVIS [BMS SERVICE corporate code]. Retrieved from <https://bmsserv.net/ua/about/codex.html> (data zvernennja: 10.06.2021) [in Ukrainian].

УДК 343.46 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)08](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)08)

JEL Classification: K 32, M 11

СОНЮК Ольга

E-mail: o.sonyuk@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0001-8218-6942

к. ю. н., доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ БЕЗПЕКОЗНАВСТВА

Визначено теоретичні підходи до розуміння поняття «безпека підприємницької діяльності» та її забезпечення. Досліджено об'єкт правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності як комплекс охоронюваних законом інтересів підприємства (економічних, інформаційних, корпоративних). Наведено класифікацію об'єктів правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності.

Ключові слова: безпекознавство, безпека підприємницької діяльності, об'єкт безпеки підприємницької діяльності, правове забезпечення безпеки підприємницької діяльності.

Постановка проблеми. Безпекознавство (безпекологія) – це досить молода міждисциплінарна наука, що досліджує загальні й специфічні закономірності організації та функціонування систем безпеки різних типів, класів, рівнів і на підставі їхнього пізнання формує загальні теоретичні положення, які спрямовані на підвищення ефективності забезпечення безпеки в різних сферах. Забезпечення безпеки у сфері підприємницької діяльності інтегрує теоретичні надбання таких галузей знань, як-от: право, економіка, управління та адміністрування.

Безпекознавче дослідження у сфері підприємницької діяльності (екосесент) потребує узгодження юридичного, економічного, управлінського понятійно-категоріального апарату. До того ж спостерігається різноманітність поглядів щодо трактування одного й того самого поняття у межах навіть однієї галузі знань. Зокрема в науковій спільноті відсутня усталена базова дефініція «безпека». Такий стан зумовлює необхідність систематизувати підходи науковців до трактування поняття «безпека». Ці питання висвітлено у працях науковців різних галузей [1–6].

Тож наукова спільнота визначає безпеку здебільшого через: стан, здатність, ресурси, комплекс, систему. Проте синтез науково цінних ідей і поглядів корисний і можливий з урахуванням того, прихильником якого підходу є автор дослідження.

З погляду правового регулювання, на загальнодержавному рівні національна безпека розглядається як захищеність національних інтересів, а забезпечення безпеки визнається функцією державного управління [7].

Дефініції «безпека підприємницької діяльності», «забезпечення безпеки у сфері підприємницької діяльності», «об'єкти безпеки підприємництва» та інші суміжні поняття законодавцем не визначаються, що передусім не сприяє ефективному правовому регулюванню забезпечення безпеки підприємницької діяльності (БПД).

У цьому дослідженні безпека розглядається як стан захищеності життєво важливих інтересів суб'єкта від впливу зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів. Об'єктом забезпечення безпеки є комплекс життєво важливих інтересів, що прагне реалізувати суб'єкт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти теорії, методології, елементів функціонування та забезпечення системи безпеки підприємства розглянуті вітчизняними та закордонними науковцями. Об'єкт як структурний елемент системи безпеки досліджували А. Дідик, О. Чубукова, Ю. Міронова, Г. Соломіна, Г. Козаченко, О. Кузьмин, М. Небава, Є. Овчаренко, В. Ортинський, Ю. Погорелов та інші. До об'єктів захисту в системі економічної безпеки підприємства належить будь-який елемент системи «підприємство» [8]. Загалом об'єкт системи безпеки – це стабільний економічний стан підприємства, водночас конкретними об'єктами захисту вважають відповідні ресурси підприємства [9]. Об'єктом управління економічною безпекою називають економічні умови функціонування та розвитку об'єктів системи (умови використання всіх видів ресурсів, процесів, структур, середовища) [10]. Проте, попри вагомий доробок вітчизняних дослідників у галузі забезпечення безпеки підприємництва, є суттєві розбіжності у визначенні фундаментальних категорій і суміжних понять, серед яких поняття «безпека підприємницької діяльності», «об'єкт правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності». Це зумовлює необхідність подальшого уточнення категоріального апарату з метою удосконалення правового регулювання забезпечення безпеки, підвищення ефективності організації БПД.

Метою статті є представлення дефініції «об'єкт правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності», вдосконалення понятійно-категоріального апарату науки безпекознавства, формування теоретичних засад забезпечення безпеки підприємницької діяльності.

Матеріали та методи. Інформаційною основою дослідження стали останні праці науковців у зазначеній сфері, законодавство України, понятійний апарат науки безпекознавства. Методологія базується на застосуванні загальнонаукових і спеціальних методів: морфологічного аналізу, абстрагування, системного аналізу, порівняння, синтезу, оглядово-аналітичного, формально-юридичного.

Результати дослідження. У філософському значенні *об'єкт* (від лат. *objectus* – «предмет») розуміють як пізнавану дійсність, що

існує поза свідомістю людини й незалежно від неї; явище, предмет, особу, на які спрямована певна діяльність, увага тощо [11, с. 9]. *Предмет* розглядають як будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття; певну річ, що задовольняє ті чи інші потреби [11, с. 669].

Філософська категорія позначає будь-яку дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості та яка стає предметом теоретичної й практичної діяльності суб'єкта, об'єкт зазнає ціле-спрямованого чи мимовільного діяння з боку суб'єкта, завдяки чому освоюється – перетворюється, пізнається, конструюється та пристосовується до потреб людини й суспільства [12, с. 437].

Категорії об'єкта та суб'єкта утворюють парну, біполярну категоріальну структуру «суб'єкт – об'єкт», яка виражає сутність будь-якої людської діяльності. Так, об'єкт у теорії пізнання є складовою пізнавального процесу, що характеризується як взаємодія об'єкта й суб'єкта. Є окремі різновиди цієї взаємодії. У науковому пізнанні залежно від різновиду взаємодії і способу конституювання виокремлюють різні типи об'єктів. Зокрема за субстанційною основою та способами побудови виділяють об'єкти матеріальні (характеризуються уречевленістю) та ідеалізовані (реконструйовані через сукупність своїх істотних властивостей). Проте між окремими типами об'єктів немає різкого розмежування, отже, одному й тому самому визначеному об'єкту можуть бути притаманні окремі риси кількох типів – ідеалізованого, теоретичного, абстрактного, завдяки чому утворюються класи проміжних або суміжних об'єктів [12, с. 438].

Тож система об'єктів, з якою співвідноситься сучасне наукове знання, утворює багатоструктуровану в горизонтальному та вертикальному відношенні ієрархію, що визначається як онтологія науки. У функціональному відношенні всі типи об'єктів мають однаковий статус, у пізнавальному – істотно різняться між собою. Наявні версії теорії пізнання дають різні, інколи альтернативні витлумачення природи об'єкта, його місця в пізнавальному процесі [12, с. 438].

Узагальнюючи зазначене, можна резюмувати: об'єктом у філософському значенні визначають явище, предмет, особу, на які спрямована діяльність суб'єкта. Відмінною особливістю об'єкта є те, що він представляється у відношенні до суб'єкта, в процесі предметної діяльності останнього, і залежить від виду такої діяльності.

Що називати *об'єктом безпеки*, залежить власне від того, як розуміють безпеку. Дослідники з економічної галузі знань розглядають по-різному безпеку в понад шести підходах: як стан захищеності ресурсів, інтересів, стан виробничих відносин, забезпечення умов збереження майна [3]; сукупність економічних відносин, захист інтересів, потенціалу, запобігання загрозам, збереження та використання ресурсів, наявність конкурентних переваг [13, с. 57–59]; характеристику

суб'єкта, ситуацію. На думку Р. Сніщенка, економічна безпека – це характеристика суб'єкта, показник (ознака) його здатності виконувати свої функції господарювання. Трактуювання цього терміну як ситуації дає змогу обґрунтувати твердження про багатоваріантність і множину станів суб'єкта господарювання, які можна вважати економічно безпечними. Визначення цього терміну як характеристики учасника ринку вказує на специфічну відмінність економічної безпеки підприємства від інших складових його загальної безпеки. Управління ж захистом здійснюється системою економічної безпеки суб'єкта підприємництва [14, с. 10, 35, 45].

Учені-економісти подекуди ототожнюють поняття «безпека», «система безпеки», «механізм забезпечення безпеки» тощо. Дослідники економічної галузі знань єдині в тому, що безумовно складовими економічної безпеки є окремі функціональні складові суб'єкта підприємництва (технологічна, ресурсна, фінансова, соціальна) [7; 13; 14]. Власне об'єкти економічної безпеки досліджуються вкрай рідко, здебільшого з огляду на ресурсний або функціональний підходи [13, с. 31, 38–50]. З юридичного погляду, не можна погодитися з ототожненням зазначених понять та інтеграцією всіх сфер забезпечення безпеки та економічної безпеки.

На основі аналізу нормативно-правових актів (Конституції України, Законів України «Про національну безпеку України», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» тощо), праць учених у галузі правових наук, що досліджували теорію національної безпеки, правове регулювання безпеки підприємницької діяльності (В. Ліпкан, Ю. Крегул, М. Зубок, Р. Банк та інші), доходимо висновку, що на загальнодержавному рівні економічна безпека визнається однією зі сфер забезпечення національної безпеки, поряд з геополітичною, політичною, воєнною, інформаційною, науково-технічною, соціально-культурною, екологічною безпекою. За аналогією економічна безпека підприємства є одним з видів (складовою) безпеки підприємства загалом.

Наразі доцільно розмежувати поняття «безпека підприємницької діяльності», «правове забезпечення безпеки підприємницької діяльності», «об'єкт безпеки», «об'єкт правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності», з позиції матеріальної та процесуальної складової, правовідношення суб'єкта до об'єкта.

З погляду юристів, категорію «об'єкт» також розглядають по-різному. Об'єктом права визнають блага, через які виникають правові відносини [15, с. 561] або явище, на яке спрямовується дія права [16, с. 473]. Насамперед визначення *об'єкта правовідносин* є також досить дискусійним і здебільшого залежить від того, прихильником якої концепції є дослідник. Так, представники класичної моністичної концепції відстоюють єдність об'єкта, розуміючи під об'єктом те, на що направлені взаємозв'язки в системі, зокрема поведінку суб'єктів. Інші автори об'єктом правовідносин визнають те, на що спрямовані

суб'єктивні права та обов'язки учасників. Представники ж класичної плюралістичної концепції визнають множинність об'єктів правовідносин, розуміючи під об'єктом усе те, через що виникли правовідносини (поведінка людей, результати дій та бездіяльності, матеріальні цінності, речі, нематеріальні блага). Деякі дослідники об'єднують дві теорії, зазначаючи, що об'єктом правовідносин є те, що спричинило їх виникнення, на що вони направлені. У науковій літературі зустрічаються погляди навіть про безоб'єктність правовідносин [17, с. 80].

За результатами попередніх досліджень, об'єкти правового регулювання та об'єкти правовідносин [17, с. 86] – це схожі, але не тотожні поняття, які варто розмежовувати, оскільки правовому регулюванню підлягають не власне матеріальні та/чи нематеріальні блага, а дії людей стосовно цих благ. Тож об'єктом правових відносин є те, на що направлені такі правовідносини, внаслідок чого суб'єкти безпосередньо вступають у взаємодію, зокрема реалізація та захист суб'єктивних прав, свобод, задоволення законних інтересів, здійснення підприємницької діяльності, управління та інше. Питання багатоаспектності об'єктів взаємодії (правовідносин) вирішується шляхом виокремлення предмету конкретної взаємодії – того, що опосередковує головну мету взаємодії, те, через що виникає така взаємодія (наприклад, матеріальні ресурси, нематеріальні блага).

Крім того, об'єктом матеріального правовідношення (безпеки підприємницької діяльності) є те, на що воно направлене – врегулювання поведінки суб'єктів (забезпечення взаємозв'язків елементів в системі «підприємство»), тоді предметом таких відносин можуть бути матеріальні й нематеріальні блага, внаслідок чого виникають такі відносини (матеріальні, кадрові та інші ресурси підприємства, продукти, результати їхнього використання тощо). Процесуальні (а також процедурні) відносини забезпечують реалізацію розпоряджень матеріальних приписів, тобто складаються завдяки вирішенню конкретних ситуацій, спрямованих на охорону й захист прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності.

З огляду на системний підхід суб'єкт-об'єктного відношення (взаємодії, взаємозв'язку) об'єкт розглядається як теоретична абстрактна система, суть якої у відношенні елементів. Такого ідеального об'єкта немає в реальності, хоча й інтерпретується за допомогою явищ реальної дійсності, їхній предметності. *Об'єктом безпеки підприємницької діяльності* є те, на що спрямована така діяльність – підприємство як система, його ефективне, позитивне, безконфліктне майнове та організаційне функціонування, відношення до предметів (ресурсів). Об'єктом забезпечення БПД є те, чого прагнуть суб'єкти забезпечення безпеки, – захищеність інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх посягань, захист права на ефективне, стабільне функціонування.

Розуміння ж об'єкта лише як матеріального чи нематеріального блага (ресурсу підприємства) не враховує особливість процесуальних

правовідносин, що виникають у ході здійснення забезпечення БПД. Отже, те, через що створюються конкретні відносини забезпечення безпеки (наприклад, приміщення, персонал та інші ресурси), варто визнати *предметом забезпечення безпеки підприємства*.

Тож правове забезпечення БПД, відносини, які при цьому складаються, направлені на досягнення стану захищеності життєво важливих інтересів підприємства, ліквідацію нападів на ресурси підприємства. Право виділяє юридичну властивість речей, що знаходяться у сфері інтересів суб'єкта, правове регулювання упорядковує відносини, які виникають під час використання різного роду благ і ресурсів. Юристу важливо встановити відповідність між конкретними діями та моделлю поведінки, передбаченої у правових нормах. Якщо така відповідність наявна, одночасно досягається мета, що ставив перед собою суб'єкт, та мета правового регулювання суспільних відносин. У процесі правового забезпечення БПД суб'єкт (юрист, управлінець) окреслює міру своєї свободи, можливих способів захисту інтересів підприємства від реальних і потенційних посягань, забезпечуючи умови ефективної діяльності підприємства, задоволення його інтересів.

Насамперед варто проаналізувати дослідження вчених-юристів стосовно зазначених поглядів на поняття безпеки та її об'єкти дослідників економічної галузі знань. Учений В. Ліпкан вважає, що на основі аналізу нормативно-правових актів та інших джерел у науковій літературі загалом виокремлюють чотири підходи до трактування поняття «безпека»: *статичний* (безпека як стан захищеності), *апофатичний* (безпека як відсутність загроз і небезпек), *діяльнісний* (система заходів, спрямованих на створення певних безпечних умов), *пасивний* (дотримання певних параметрів та норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпека) [18, с. 362]. Увагу привертає статистичний та діяльнісний підходи. У статичному підході вчені розглядають врегулювання матеріальних статичних суспільних відносин, декларування права на безпеку. У діяльнісному – вчені досліджують певний процес (процедуру) досягнення стану захищеності шляхом застосування комплексу заходів, реалізації матеріального права на безпеку. Ці підходи до розуміння поняття «безпека», «забезпечення безпеки» не є тотожними і співвідносяться з матеріальними та процесуальними відносинами, визначення об'єктів яких розкрито вище.

На підтвердження доречно навести дослідження вченого-адміністративіста, безпекознавця Ю. Крегула, який класифікував відносини у сфері адміністративно-правового забезпечення БПД [19]. Перша група відносин пов'язана з упорядкуванням підприємницької діяльності, об'єктом захисту таких відносин, тобто того, що саме органи державної влади мають захищати з метою забезпечення прав і свобод громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, є можливість кожного реалізувати конституційне право на підприємництво [19, с. 21].

Адміністративно-правове забезпечення БПД передусім учені визначають як процес впливу держави на відповідний об'єкт (підприємницьку діяльність) з метою приведення його до оптимального стану [19, с. 33; 20, с. 271].

Варто також розмежовувати поняття «об'єкт безпеки підприємницької діяльності», «об'єкт правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності», «предмет забезпечення безпеки підприємницької діяльності». Під об'єктом БПД як матеріальної категорії розглядають саме підприємство в різних його проявах, аспектах діяльності.

Об'єктом правового забезпечення БПД є комплекс охоронюваних законних інтересів підприємства (економічних, інформаційних, корпоративних), на які може відбуватися посягання. Конкретні ж ресурси (персонал, капітал, інформація тощо) є *предметом* забезпечення БПД, на які здійснюватиметься вплив у процесі забезпечення певного виду безпеки (економічної, кадрової).

Тобто доречно класифікувати об'єкти правового забезпечення БПД по вертикалі, як-от:

загальний об'єкт – комплекс охоронюваних законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності;

родовий (груповий, функціональний) об'єкт – сукупність однорідних інтересів, що охороняються комплексом взаємопов'язаних заходів (економічні, інформаційні, корпоративні та інші);

безпосередній об'єкт (предмет) – конкретний ресурс, на який націлене посягання (майно, приміщення, персонал, техніка, конфіденційна інформація та інше).

Безпосередній об'єкт правового забезпечення БПД є предметом суспільних відносин, що виникають у ході правового супроводу застосування різного роду заходів із забезпечення стану захищеності конкретного ресурсу (фізична охорона персоналу, охорона приміщень, моніторинг інформаційного потоку, захист комерційної таємниці тощо).

Отже, коректне визначення об'єкта забезпечення БПД надає можливість з'ясувати сутність нападу (небезпеки, загрози), його шкідливі для підприємства наслідки, сприяє обранню ефективних заходів захисту законних інтересів підприємства.

Висновки. *Безпекознавство* визначають як сукупність знань щодо безпеки різних видів систем і способів їхнього забезпечення. Поняття *безпеки* є різнобічним та багатоплановим, закономірності її забезпечення проявляються в різних галузях.

Аналіз нормативно-правових, наукових, навчальних, довідково-енциклопедичних джерел засвідчує відсутність системного уявлення про *теорію безпеки підприємницької діяльності*. Це пов'язано передусім з її міждисциплінарним характером. Дослідження теоретичних аспектів БПД, процесу її забезпечення за окремими напрямками діяльності проводять учені в галузі економіки, права, управління та інші. Відтак вивчення системних складових БПД та механізму її забезпечення передбачає інтеграцію наукових доробок дослідників різних галузей.

Підтримуючи загалом позицію вчених-прихильників системного підходу, в цьому дослідженні розмежовано *матеріальні* (регулятивні, декларативні, абстрактні, ідеальні) та *процесуальні* (діяльнісні, процедурні) поняття безпекознавства. Власне безпеку досліджено як матеріальне абстрактне явище – ідеалізований стан захищеності. *Забезпечення безпеки* розглянуто з процесуального огляду – як діяльність щодо досягнення стану захищеності. Відтак визначено поняття «*безпека підприємницької діяльності*» як стан захищеності законних інтересів суб'єктів підприємництва від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів (загроз). *Об'єктом безпеки підприємницької діяльності* є підприємство в різних його проявах. *Правове забезпечення безпеки підприємницької діяльності* – це застосування сукупності засобів, вжиття охоронних і захисних заходів з метою досягнення стабільності й розвитку в межах, визначених законом. *Об'єкт правового забезпечення безпеки підприємницької діяльності* – комплекс охоронюваних законних інтересів підприємства (економічних, інформаційних, корпоративних).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шульга І. П. Формування системи економічної безпеки економічної діяльності акціонерних товариств. Дисертація на здобування наукового ступеня доктора економічних наук: 21.04.02. Київ, 2011. 455 с.
2. Ляшенко О. М. Управління економічною безпекою підприємства. Дисертація на здобування наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.04. Луганськ, 2012. 405 с.
3. Гнилицька Л. В. Основи економічної безпеки підприємства. *Бухгалтерський облік і аудит*. № 7. 2013. С. 41-48.
4. Зачасова Н. В. Управління системою економічної безпеки фінансових установ. Дисертація на здобування наукового ступеня доктора економічних наук: 21.04.02. Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. Київ, 2017. 501 с.
5. Сосновська І. М. Поняття та значення економічної безпеки виробничого господарської діяльності підприємств. *Ефективна економіка*, 2015. № 9.
6. Дідик А. М. Економічна безпека підприємства: підручник. Львів: Львівська політехніка, 2019. 624 с.
7. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.05.2021).
8. Чубукова О., Ольшанська О. Адаптація системи управління економічної безпеки підприємства. *Ефективна економіка*, 2015. № 2.
9. Дуб Б.С. Система економічної безпеки підприємства: поняття та структура. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2016. № 4 (60). С. 5-18.
10. Данілова Е. І. Ідентифікація об'єкта управління економічною безпекою підприємства. *ВІСНИК ЖДТУ*. 2019. № 1 (87). 142 с.
11. Яременко В., Сліпущко О. Новий тлумачний словник української мови. Київ: АКОНІТ, 1999. Т. 3. 928 с.

12. Йолон П.. Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. 438 с.
13. Ткачук Г. О. Економічна безпека підприємств в умовах трансформаційних перетворень : дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04. Одеська нац. акад. харчових технологій. Одеса, 2020. 483 с.
14. Сніщенко Р. Г. Економічна безпека діяльності суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення : дис. ... доктора екон. наук: 08.00.04. Тернопільський нац. економічний ун-т. Тернопіль, 2020. 549 с.
15. Шемшученко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ: Юридична думка, 2012. 1020 с.
16. Гончаренко В. Г., Ромовська З. В. Словник юридичних термінів і понять. Київ: Юстініан, 2013. 600 с.
17. Сонюк О. В. Правовідносини у сфері адміністративного судочинства. Дисертація на здобування наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.07. Київ, 2015. 190 с.
18. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: підручник. Київ: КНТ, 2009. 631 с.
19. Кругул Ю. І., Банк Р. О. Безпека підприємницької діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 240 с.
20. Банк Р. О. Безпека підприємницької діяльності як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. «Науковий вісник» Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 264-272.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2021.

Soniuk O. Conceptual and categorical apparatus of security science.

Background. Security research in the field of entrepreneurial activity requires the coordination of legal, economic, managerial conceptual and categorical apparatus, necessitates the systematization of scientists' approaches to the interpretation of basic concepts, in order to ensure effective protection.

The ***aim*** of the article is to present the definition of «object of legal security of business», improving the conceptual and categorical apparatus of the science of security, the formation of theoretical foundations for business security.

Materials and methods. The information base is the legislation of Ukraine, scientific research, conceptual apparatus of security science. The methodology is based on the use of general scientific and special methods.

Results. We propose to distinguish the concept of «object of business security», «object of legal security of business», «subject of business security». The object of security of entrepreneurial activity, as a material category, is the enterprise itself in its various manifestations, aspects of activity. The object of business security is a set of protected legitimate interests of the enterprise (economic, informational, corporate), which are encroached upon. The classification of objects of legal security of business activity is given.

Conclusion. Supporting the general position of scientists of the system approach, in this study the material (regulatory, declarative, abstract, ideal) and procedural (activity, procedural) concepts of security science are distinguished. In fact, we consider security as a material abstract phenomenon – an idealized state of security. We consider security from a procedural point of view – as an activity to achieve a state of security.

Keywords: security of entrepreneurial activity, legal organization of security of entrepreneurial activity.

REFERENCES

1. Shul'ga, I. P. (2011). Formuvannja systemy ekonomichnoi' bezpeky ekonomichnoi' dijal'nosti akcionernih tovarystv. Dysertacija na zdobuvannja naukovogo stupenja doktora ekonomichnyh nauk: 21.04.02 [Formation of the system of economic security of economic activity of joint-stock companies. The dissertation on obtaining a scientific degree of the Doctor of economic sciences: 21.04.02]. Kyi'v [in Ukrainian].
2. Ljashenko, O. M. (2012). Upravlinnja ekonomichnoju bezpekoju pidpryjemstva. Dysertacija na zdobuvannja naukovogo stupenja doktora ekonomichnyh nauk: 08.00.04. [Management of economic security of the enterprise. The dissertation on obtaining a scientific degree of the Doctor of economic sciences: 08.00.04]. Lugans'k [in Ukrainian].
3. Gnylyc'ka, L. V. (2013). Osnovy ekonomichnoi' bezpeky pidpryjemstva [Fundamentals of economic security of the enterprise]. *Buhgalters'kyj oblik i audyt – Accounting and auditing*, 7, 41-48 [in Ukrainian].
4. Zachasova, N. V. (2017). Upravlinnja systemoju ekonomichnoi' bezpeky finansovyh ustanov. Dysertacija na zdobuvannja naukovogo stupenja doktora ekonomichnyh nauk: 21.04.02. [Management of the economic security system of financial institutions. The dissertation on obtaining a scientific degree of the Doctor of economic sciences: 21.04.02]. Cherkas'kyj nacional'nyj universytet im. Bogdana Hmel'nyc'kogo. Kyi'v [in Ukrainian].
5. Sosnovs'ka, I. M. (2015). Ponjattja ta znachennja ekonomichnoi' bezpeky vyrobnycho-gospodars'koi' dijal'nosti pidpryjemstv [The concept and importance of economic security of production and economic activity of enterprises]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 9 [in Ukrainian].
6. Pro nacional'nu bezpeku Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018 № 2469-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (data zvernennja: 20.05.2021) [in Ukrainian].
7. Didyk, A. M. (2019). Ekonomichna bezpeka pidpryjemstva: pidruchnyk. L'viv: L'vivs'ka politehnika [Economic security of the enterprise: a textbook. Lviv: Lviv Polytechnic] [in Ukrainian].
8. Chubukova, O., & Ol'shans'ka, O. (2015). Adaptacija systemy upravlinnja ekonomichnoi' bezpeky pidpryjemstva [Adaptation of the economic security management system of the enterprise]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2 [in Ukrainian].
9. Dub, B. S. (2016). Systema ekonomichnoi' bezpeky pidpryjemstva: ponjattja ta struktura [The system of economic security of the enterprise: concept and structure]. *Upravlinnja proektamy ta rozvytok vyrobnyctva – Project management and production development*, 4 (60), 5-18 [in Ukrainian].
10. Danilova, E. I. (2019). Identyfikacija ob'jekta upravlinnja ekonomichnoju bezpekoju pidpryjemstva [Identification of the object of economic security management of the enterprise]. *VISNYK ZhDTU – BULLETIN OF ZhSTU*, 1 (87) [in Ukrainian].
11. Jaremenko, V., & Slipushko, O. 919990. Novyj tлумachnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kyi'v: AKONIT, (Vol. 3) [in Ukrainian].
12. Jolon, P. (2002). Filsofs'kyj encyklopedychnyj slovnyk. Instytut filosofii' im. G. S. Skovorody NAN Ukrai'ny [Philosophical encyclopedic dictionary. H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyi'v: Abrys [in Ukrainian].

13. Tkachuk, G. O. (2020). Ekonomichna bezpeka pidpryjemstv v umovah transformacijnyh peretvoren' : dys. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.04. Odes'ka nac. akad. harchovyh tehnologij. Odesa [Economic security of enterprises in the conditions of transformational transformations: dis. ... Dr. of Econ. Sciences: 08.00.04. Odessa National Acad. of food technologies. Odessa] [in Ukrainian].
14. Snishhenko, R. G. (2020). Ekonomichna bezpeka dijial'nosti sub'ektiv gospodarjuvannja: metodologija ocinky ta mehanizmy zabezpechennja : dys. ... doktora ekon. nauk: 08.00.04. [Economic security of economic entities: assessment methodology and support mechanisms: dis. ... Doctor of Econom. Sciences: 08.00.04.] Ternopil's'kyj nac. ekonomichnyj un-t. Ternopil' [in Ukrainian].
15. Shemshuchenko, Ju. S. (2012). Velykyj encyklopedychnyj jurydychnyj slovnyk [Large encyclopedic legal dictionary]. Kyi'v: Jurydychna dumka [in Ukrainian].
16. Goncharenko, V. G., & Romovs'ka, Z. V. (2013). Slovnyk jurydychnyh terminiv i ponjat' [Dictionary of legal terms and concepts]. Kyi'v: Justinian [in Ukrainian].
17. Sonjuk, O. V. (2015). Pravovidnosyny u sferi administratyvnogo sudochynstva. Dysertacija na zdobuvannja naukovoogo stupenja kandydata jurydychnyh nauk: 12.00.07. [Legal relations in the field of administrative proceedings. The dissertation on obtaining a scientific degree of the Candidate of legal sciences: 12.00.07]. Kyi'v [in Ukrainian].
18. Lipkan, V. A. (2009). Teorija nacional'noi' bezpeky: pidruchnyk [Theory of national security: a textbook]. Kyi'v: KNT [in Ukrainian].
19. Kregul, Ju. I., & Bank, R. O. (2016). Bezpeka pidpryjemnyc'koi' dijial'nosti v Ukrai'ni: administratyvno-pravovyj aspekt [Business security in Ukraine: administrative and legal aspect]. Kyi'v: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
20. Bank, R. O. (2012). Bezpeka pidpryjemnyc'koi' dijial'nosti jak ob'jekt administratyvno-pravovogo zabezpechennja [Business security as an object of administrative and legal support]. *Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrai'ny. Serija: Pravo. – Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Law. (Issue 173), (Part. 2), (pp. 264-272)* [in Ukrainian].

УДК 343.1+316.485.2(477) DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)09](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)09)

JEL Classification K33

ЧВАЛЮК Андрій

E-mail: prepod100500@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9795-2734

БАБІН Борис

E-mail: babinb@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9317-3845

к. ю. н., доцент кафедри спеціально-правових дисциплін Донецького державного університету управління

вул. Карпінського, 58, Маріуполь, 87513, Україна

д. ю. н., професор, експерт Асоціації реінтеграції Криму

проспект Оперу, 14, Париж, 75001, Франція

ПРИНЦИПИ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Розглянуто принципи, на яких має ґрунтуватися українська модель перехідного правосуддя. Встановлено, що на нормативному та доктринальному рівнях закріплення принципів вітчизняної моделі перехідного правосуддя досі не відбулось. Запропоновано авторське бачення системи принципів вітчизняної моделі перехідного правосуддя та надано перспективні напрями їх практичної реалізації.

Ключові слова: перехідне правосуддя, принципи, модель, заходи, напрями, реінтеграція тимчасово окупованих територій.

Постановка проблеми. У жовтні 2019 р., окреслюючи ключові моменти в роботі Комісії з питань правової реформи, Президент України В. Зеленський одним з пріоритетних напрямів діяльності цього органу визначив правові питання реінтеграції тимчасово окупованих територій. Президентом наголошено на необхідності розробки концепції перехідного правосуддя для подолання наслідків збройного конфлікту та досягнення миру. Зазвичай у таких випадках запозичують вдалий міжнародний досвід, однак кожна з країн, у якій вже запроваджено модель перехідного правосуддя, мала певні соціально-культурні особливості, що робить неможливим просте копіювання чужого досвіду. Тож Україна має виробити свою власну модель правосуддя перехідного періоду, в основу якої мають бути покладені певні принципи.

Запровадження в Україні принципів перехідного правосуддя ініційовано Українською Гельсінською спілкою з прав людини у 2015 р., однак термін «перехідне правосуддя» знайомий лише обмеженому колу юристів-міжнародників та представникам світових інституцій. Активна діяльність фахівців різних галузей науки допомогла заповнити інформаційний вакуум, однак не сприяла виникненню одностайності поглядів на те, які вихідні положення мають стати основою для вітчизняної моделі перехідного правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмірковуючи про принципи перехідного правосуддя, політики, правозахисники та

науковці вживають мовні кліше, як-от: «напрями», «заходи», «головні засади», «постулати» [1], «суть» [2], «принципи політики щодо підтримки правосуддя перехідного періоду» [3], водночас власне принципи досі не прописані. Це створює певну плутанину. Так, О. Бойко стверджує, що напрями та принципи перехідного правосуддя впливають на розвиток судової системи України [4, с. 67], однак не зазначає жодного принципу перехідного правосуддя (а також і характеру їхнього впливу). А. Багінський у своїй статті називає принципами перехідного правосуддя його функції [5, с. 75]. Необхідність усунення підміни понять тільки підсилює актуальність обраної теми.

Метою цієї статті є формулювання принципів української моделі перехідного правосуддя.

Матеріали і методи. Під час дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання: діалектичний, термінологічний, системний, формально-логічний, узагальнення, структурно-функціональний, моделювання та прогнозування. Інформаційною базою дослідження стали норми міжнародного права, національне законодавство та проекти законів, висновки експертів, праці вітчизняних і закордонних науковців.

Результати дослідження. Принципи перехідного правосуддя – це цінний міжнародний досвід того, як долати наслідки збройного конфлікту та встановлювати правила мирного, безпечного життя після війни [6]. Варто розробити власну модель перехідного правосуддя, яка допоможе розв'язати проблему стратегічного планування дій держави у сфері захисту прав людини. Проте необхідно виокремити зі світового досвіду ті принципи та підходи, що вже довели свою ефективність [7]. Доручаючи Комісії з питань правової реформи розробити концепцію перехідного правосуддя, Президент України зауважив, що вона повинна мати заходи з відшкодування збитків жертвам війни, притягнення до відповідальності винних у скоєнні тяжких злочинів, реалізації права на отримання правди про перебіг подій конфлікту [8]. Пізніше експерт Української Гельсінської спілки з прав людини О. Мартиненко розширив цей перелік. На його думку, у розмаїтті досвіду перехідного правосуддя можна виокремити чотири напрями: сатисфакція збитків жертвам конфлікту, неупереджене судочинство щодо воєнних злочинців, правдиве відтворення фактів і подій, реформи задля мирного майбутнього [6].

На початку квітня 2021 р. анонсовано швидку появу законопроекту «Про державну політику перехідного періоду та процедури перехідного періоду». Подання цього законопроекту до Верховної Ради України передбачено планом пріоритетних дій уряду на 2021 рік, який затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 р. № 276-р. Окрім інших важливих питань, законопроект мав визначити засади та принципи перехідного періоду [9]. Квітень сплинув, але Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, відповідальне за розробку законопроекту, так і не

подало його до парламенту. Через те, що текст документа розміщено у відкритому доступі для громадського обговорення, можна констатувати, що наміри закріпити принципи перехідного періоду в суб'єкта законодавчої ініціативи відсутні.

У ч. 3 ст. 9 «Завдання, спрямування та основні засади державної політики перехідного періоду» укладачі законопроекту зазначають, що «Державна політика перехідного періоду здійснюється, ґрунтуючись на таких загальних засадах: верховенство права; законність; унітарність і територіальна цілісність України; дотримання норм міжнародного права; рівність перед законом; повага до людської гідності; недоторканність права власності; невідворотність покарання за найсерйозніші злочини; забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб; забезпечення прав корінних народів; забезпечення прав національних меншин; парламентський контроль [10]. Деякі з цих засад дійсно є принципами, але принципами права, які є дуже загальними постулатами стосовно концепції перехідного правосуддя. Натомість законопроект постійно відсилає до принципів і норм міжнародного права, що не є панацеєю.

З цього приводу вдало з висловилося експерт ООН по боротьбі з безкарністю Д. Орендлічер (одна з розробників правової бази для правосуддя перехідного періоду): міжнародно-правові норми, що зводять в принцип необхідність покарання за жорстокі злочини, стали потужною протиотрутою проти безкарності. Проте, коли забезпечити виконання цих норм неможливо, краще тимчасово їх не застосовувати, аніж переробляти загальносвітові норми так, щоб переслідування за жорстокі злочини передбачалося в них лише як один з варіантів. Адже якщо загалом відмовитися від формулювання правових зобов'язань, то ті, хто перебуває на передньому краю боротьби за благопристойність у своїх країнах, утратять одне з найпотужніших знарядь в їхньому арсеналі [11, с. 22].

Французький дипломат Л. Жуан 26 червня 1997 р. у своєму звіті надав Економічній і соціальній раді ООН звіт з 42 принципів запобігання безкарності осіб, винних у порушеннях політичних і громадянських прав людини та в порушеннях гуманітарного права [12], згрупувавши їх у розділи: право жертви на інформацію; право жертви на відновлення справедливості; право жертви на відшкодування нанесеної їй шкоди. Д. Орендлічер 8 лютого 2005 р. презентувала оновлений звіт принципів захисту та заохочення прав людини, у якому перелік скоротився до 38 принципів, об'єднаних у такі розділи: боротьба з безкарністю (загальні зобов'язання); право на інформацію; відновлення справедливості; право на відшкодування шкоди/гарантії неповторення порушень [13]. Гарантувати неповторення подій, що призвели до масового порушення прав людини, можна шляхом проведення масштабних реформ, що й намагаються наразі зробити в Україні. Як зазначає Х. Хайдер, правосуддя перехідного періоду спрямоване саме на усунення наслідків великомасштабних зловживань

в минулому та містить такі механізми, як-от: ініціативи по встановленню істини; кримінальне переслідування; процеси відшкодування шкоди; культурні інтервенції; перевірка та інституційна реформа [14]. З приводу останнього Міжнародний кримінальний суд висловив власну позицію: у країнах, що переживають радикальний перехід від репресій до демократії, першим реальним випробуванням за встановлення демократії й верховенства права є те, як вони поводитимуться з особами, які допускали в минулому зловживання, оскільки реакція на них зумовить принципи, що відрізняють новий демократичний уряд від колишнього режиму [15, с. 3].

Зупинимось на вітчизняній доктрині з окресленої теми. Учені у своїх дослідженнях проводять «аналіз національної ситуації запровадження принципів перехідного правосуддя до сфери наукового обговорення» [16, с. 30]. Зазвичай результатами цих досліджень є пропозиції «сформувати окремі напрями наукових досліджень, спрямованих на запровадження принципів і підходів перехідного правосуддя до сфери інтересів вітчизняної юридичної науки» [16, с. 33]. Чи доцільно аналізувати ситуацію навколо певного об'єкта, не дослідивши сам об'єкт? Так, якщо він відомий. Проте як вже зазначалося, принципи вітчизняного перехідного правосуддя все ще не сформульовані. Однак можливо в цьому й є інтрига: перш ніж запровадити принципи, їх необхідно окреслити. Доцільно б припустити, що принципи перехідного правосуддя мають базуватися на загальних принципах здійснення правосуддя, але це не так. Як стверджує Ж. Балабанюк, «правосуддя перехідного періоду... передбачає набір судових і несудових механізмів» [17]. Ці механізми мають знайти своє належне закріплення у принципах *transitional justice*.

Найбільш наблизилися до принципів перехідного правосуддя автори науково-практичного видання «Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції» [18], що вивели принципи діалогу в перехідному правосудді в Україні. Деякі з цих принципів (зокрема примат норм міжнародного права, своєчасність тощо) можуть виступати керівними принципами вітчизняного перехідного правосуддя.

Примат норм міжнародного права розглядається як принцип діалогу в перехідному правосудді в Україні. Насамперед він стосується взаємопов'язаності діалогових і судових процесів щодо встановлення істини та кримінального переслідування винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини, що можна сформулювати як «без справедливості не може бути діалогу». Установлення правди й покарання винних у тяжких злочинах має передувати широко-масштабним діалоговим процесам щодо примирення, або принаймні ці процеси мають відбуватись паралельно. Інший аспект ролі міжнародного права в діалогових процесах щодо перехідного правосуддя – це виявлення під час діалогів випадків можливого порушення норм міжнародного права в частині вчинення воєнних злочинів і грубих порушень прав людини [18, с. 44].

Тільки через дотримання примату норм міжнародного права можна досягти реалізації неупередженого судочинства щодо воєнних злочинців. Покарання злочинців не має бути жорсткішим за типові (середньостатистичні) санкції, які напрацьовані світовим досвідом подолання наслідків збройного конфлікту. Застосування каральних заходів без відповідного діалогу ще більше послабить суспільство та замість примирення призведе до діаметрально протилежних наслідків.

Одразу декілька напрямів перехідного правосуддя можуть бути успішно реалізовані в разі дотримання принципу універсальної справедливості, вважає С. Максимов, який має декілька складових:

- вимога рівності («діяти однаково в однакових умовах»), що формулюється як вимога неупередженості й заборона свавілля (основа справедливої поведінки);
- ідея взаємозв'язку скоєного та розплати за це («кожному своє»), що знайшла втілення в «золотому правилі» (розподільча справедливість);
- вимога рівноваги між утратою та придбанням («справедливість обміну») [19, с. 270–271].

Стосовно перехідного правосуддя зазначені постулати полягають у справедливому та неупередженому судочинстві над воєнними злочинцями, співрозмірності покарання за скоєні злочини, належному відшкодуванні (в межах можливостей правової системи) збитків жертвам конфлікту. До речі, «права на правовий захист і відшкодування збитків жертвам грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права» зазначені ООН як керівні положення правосуддя перехідного періоду [20]. Сюди можна віднести й невідворотність покарання, що, зі слів І. Яременко, має стати основою Стратегії перехідного правосуддя для тимчасово окупованих територій, яку розробляє Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [1].

Принцип об'єктивної (судової) істини – це основне положення, відповідно до якого суд, раціонально використовуючи наявні у сторін можливості й закладений для цього в нормах процесуального права потенціал, встановлює справжні обставини справи [21, с. 94]. Однак іноді висловлюються думки, що досягнення об'єктивної істини у кримінальній справі є одночасно й принципом кримінального процесу, й метою кримінально-процесуальної діяльності (Б. Безлепкін, О. Ларін, М. Михеєнко, М. Строгович). Дійсно, істина є подвійним компонентом пізнання – вона одночасно є й процесом, й результатом пізнавальної діяльності суб'єкта [22, с. 138]. Під час перехідного правосуддя встановити істину – це лише половина справи. Варто також гарантувати правдиве відтворення встановлених фактів і подій. Через що «постає необхідність урахувати контекст гібридної війни

шляхом недопущення політичних маніпуляцій, викривлення інформації щодо діалогів, превентивно реагувати на безпекові ризики всередині й ззовні країни» [18, с. 53]. Досягти цього можна лише шляхом догматизації та повної кореспонденції встановленої істини. Зайвий плюралізм з цього питання спотворить процес встановлення та широкого висвітлення істини про минулі події. Має бути сформована єдина державна позиція, відхід від якої (зокрема з боку опозиційних політичних сил) зведе нанівець усі попередні здобутки, а отже цьому варто запобігати.

Принцип постконфліктної модернізації суспільних відносин. Цей принцип має потрійну мету й відповідно повинен реалізуватися у три етапи:

- відновлення нормального стану суспільних відносин у державі (поновлення старих та організація нових зв'язків між соціальними групами, класами, народами, а також всередині них у процесі їхнього економічного, соціального, політичного, культурного життя та діяльності);
- посилення верховенства права (заходи правосуддя перехідного періоду мають допомагати повторно встановити та посилити верховенство права, яке має розумітись не лише у суворому сенсі реформування законодавства та інституцій, але й по суті – у забезпеченні того, щоб ніхто не був понад законом, щоб інституції мали належні ресурси та були підзвітними, а люди мали рівний та ефективний доступ до правосуддя) [23];
- усунення причин та умов, які були передумовою виникнення збройного конфлікту або сприяли його розпалюванню.

Однак за реалізації зазначеного принципу варто утримуватися від запровадження поспішних кардинальних змін і пам'ятати, що суцільна зміна формації небажана, оскільки може привести суспільство до замкнення у собі, а країну – до міжнародної самоізоляції.

І останній *принцип оперативності та своєчасності*, на якому базується державна політика у сфері надання адміністративних послуг [24] (хоча законодавець так і не зважився розтлумачити зміст цього принципу). Стосовно перехідного правосуддя оперативність має полягати у бистрому проведенні діалогових процесів між колишніми учасниками конфлікту й швидкому публічному висвітленню результатів цих діалогів. Зволікання зумовлює ризики маніпулятивного використання діалогів або повернення до застосування силових методів вирішення конфлікту. Своєчасність передусім вимагає рішучих дій, не очікуючи завершення конфлікту. Так, уже зараз має бути розроблена загальнодержавна програма дій, прийнято відповідне законодавство, сформовані й закріплені критерії до осіб, які в майбутньому вершитимуть правосуддя або вестимуть діалоги. Й саме зараз мають бути сформульовані принципи вітчизняного перехідного правосуддя.

Висновки. Підсумовуючи, варто одразу уточнити, що запропонований перелік принципів перехідного правосуддя не є остаточним. Це лише загальні принципи, в яких важко врахувати всі особливості, пов'язані зі специфікою й цільовою спрямованістю механізмів перехідного правосуддя. Однак запропонованого вже достатньо, щоб дати доктринальний поштовх й спрямувати наукову думку в потрібний бік.

Отже, базова система принципів вітчизняної моделі перехідного правосуддя має виглядати так: примат норм міжнародного права; об'єктивна (судова) істина; універсальна справедливість; постконфліктна модернізація суспільних відносин; оперативність та своєчасність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. У Мінреінтеграції пояснили принципи перехідного правосуддя після визволення окупованих територій. URL: https://informer.press/uminreintehratsii-poiasnyly-pryntsyru-perekhidnoho-pravosuddia-pislia-vyzvolennia-okupovanykh-terytoriy/?fbclid=IwAR1PqJ7Hfe0HjuHWfIMe6eaAV6ec0aT2ZufFqijaWR8kWQO-rA6n_jITkE (дата звернення: 03.05.2021).
2. В Офісі генпрокурора повідомили, що розроблення Концепції перехідного правосуддя перебуває на фінальній стадії. URL: https://lb.ua/pravo/2020/05/07/457021_ofise_genprokurora_soobshchili.html (дата звернення: 03.05.2021).
3. Загальні принципи політики ЄС щодо підтримки правосуддя перехідного періоду. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/zahalni-pryntsyru-polityky-es-schodopidtrymky-pravosuddya-perehidnoho-periodu/> (дата звернення: 03.05.2021).
4. Бойко О. М. Розвиток судочинства в Україні в умовах перехідного правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 40. С. 65-67.
5. Багінський А. В. Правосуддя перехідного періоду: поняття та функції. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 4 (44). С. 74-78.
6. Ясинська М. Перехідне правосуддя – основа деокупації та реінтеграції Донбасу. URL: <http://www.golos.com.ua/article/324612> (дата звернення: 03.05.2021).
7. Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин. URL: <http://kompravlud.rada.gov.ua/print/73937.html> (дата звернення: 03.05.2021).
8. Настав час для більш системних і ґрунтовних кроків у законодавчій сфері України. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-nastav-chas-dlya-bilsh-sistemnih-i-grunt-57585> (дата звернення: 03.05.2021).
9. Ясинська М. Законопроект про перехідне правосуддя з'явиться у квітні. URL: <https://pravo.ua/zakonoproekt-pro-perekhidne-pravosuddia-z-iyavysia-u-kvitni/> (дата звернення: 03.05.2021).

10. Про державну політику перехідного періоду: проект Закону України. URL: <https://docs.google.com/document/d/1YWmNlloRaUQkQo8ddxkKg58Osx9EoO0DF9QPE4AsLn0/edit> (дата звернення: 03.05.2021).
11. Diane F. Orentlicher. «Settling Accounts» Revisited: Reconciling Global Norms with Local Agency. *International Journal of Transitional Justice*, 2007. Vol. 1. Issue 1. P. 10-22. URL: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijm010> (accessed: 03.05.2021).
12. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political) Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 2 October 1997. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1> (accessed: 03.05.2021).
13. United Nations (2005): Report of the Independent Expert to Update the Set of Principles to Combat Impunity, Diane Orentlicher. UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1. URL: <https://undocs.org/E/CN.4/2005/102/Add.1> (accessed: 08.05.2021).
14. Haider H. (2016). Transitional justice: Topic guide. Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham. URL: <https://gsdrc.org/topic-guides/transitional-justice/> (accessed: 08.05.2021).
15. Международный уголовный суд. Конференция по обзору Римского статута. RC/ST/PJ/INF.5. 30 May 2010. Кампала. 11 с.
16. Блага А., Мартиненко О. Концепція перехідного правосуддя в Україні: введення у площину юридичної науки. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 30-35.
17. Правосуддя перехідного періоду в Україні: механізми та перспективи. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-ukrajini-mehanizmy-ta-perspektyvu/> (дата звернення: 10.05.2021).
18. Брунова-Калісецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції. Київ. 2020. 60 с.
19. Максимов С. І. Справедливість як основна правова цінність. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 12 (1). С. 268-273.
20. Права людини та правосуддя перехідного періоду: Резолюція ООН, A/HRC/RES/12/11, 2009.
21. Тимченко Г. П. Принцип об'єктивної (судової) істини: еволюція доктрини і законодавства. *Юридична Україна*. 2010. № 5 (89). С. 89-95.
22. Багнюк А. Л., Стародубець В. О. Філософія. Ч. 2. Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія. Тернопіль. 2005. 412 с.
23. The EU's Policy Framework on support to transitional justice. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf (accessed: 11.05.2021).
24. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. С. 409.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2021.

Chvalyuk A., Babin B. Principles of transitional justice.

Background. The issue of reintegration of the temporarily occupied territories was emphasized by the President of Ukraine as one of the priority areas of work of the Commission on Legal Reform. Instructing to develop a

concept of transitional justice in 2019, the President said that it should include measures to compensate victims of war, bring to trial those guilty of serious crimes, realize the right to receive the truth about the course of the conflict. However, neither the country's leadership nor the scientific community has yet determined the principles on which these measures should be implemented.

Analysis of recent research and publications has revealed that, when thinking about the principles of transitional justice policy, human rights activists and scholars use such language clichés as «directions», «measures», «main principles», «postulates», «essence», «policy principles to support transitional justice». This creates some confusion that needs to be eliminated.

The aim of this article is to formulate the principles of the Ukrainian model of transitional justice.

Materials and methods. During the study, both general and special methods of cognition were used: dialectical, terminological, systemic, formal-logical, generalization, structural-functional, modeling and forecasting. The information base of the study was the norms of international law, national legislation and draft laws, expert opinions, works of domestic and foreign scientists.

Results. The article considers the principles on which the Ukrainian model of transitional justice should be based. Taking into account the fact that at the normative and doctrinal levels the consolidation of the principles of the domestic model of transitional justice has not yet taken place, the author offers his vision of the system of principles of the domestic model of transitional justice and outlines promising areas for their practical implementation.

Conclusion. The author believes that the basic system of principles of the domestic model of transitional justice should look like this: the primacy of international law; objective (judicial) truth; universal justice; post-conflict modernization of public relations; efficiency and timeliness.

Keywords: transitional justice, principles, model, measures, directions, reintegration of temporarily occupied territories.

REFERENCES

1. U Minreintegracii' pojasnyly pryncypy perehidnogo pravosuddja pislja vyzvolennja okupovanyh terytorij [The Ministry of Reintegration explained the principles of transitional justice after the liberation of the occupied territories]. Retrieved from https://informer.press/u-minreintegratsii-pojasnyly-pryncypy-perekhidnogo-pravosuddja-pislja-vyzvolennja-okupovanykh-terytorij/?fbclid=IwAR1PqJ7Hfe0HjuHWfIME6eAV6ec0aT2ZufFqijaWR8kWQO-rA6n_jITtKE (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
2. V Ofisi genprokurora povidomyly, shho rozroblennja Konceptcii' perehidnogo pravosuddja perebuvaе na final'nij stadii' [The Office of the Prosecutor-General reported that the development of the Concept of transitional justice is in the final stage]. Retrieved from https://lb.ua/pravo/2020/05/07/457021_ofise_genprokurora_soobshchili.html (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
3. Zagal'ni pryncypy polityky JeS shhodo pidtrymky pravosuddja perehidnogo periodu [General principles of EU policy regarding support of transitional justice]. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/articles/zahalni-pryncypy-polityky-es-schodo-pidtrymky-pravosuddya-perehidnogo-periodu/> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].

4. Bojko, O. M. (2019). Rozvytok sudochynstva v Ukraini v umovah perehidnogo pravosuddja [Development of justice in Ukraine in the conditions of transitional justice]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu. Serija: Jurysprudencija – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 40, 65-67 [in Ukrainian].
5. Bagins'kyj, A. V. (2019). Pravosuddja perehidnogo periodu: ponjattja ta funkcii' [Transitional justice: concepts and functions]. *Visnyk NTUU «KPI». Politologija. Sociologija. Pravo – Bulletin of NTUU «KPI». Politology. Sociology. Law*, (Vol. 4 (44), (pp. 74-78) [in Ukrainian].
6. Jasyn'ska, M. Perehidne pravosuddja – osnova deokupacii' ta reintegracii' Donbasu [Transitional justice is the basis of deoccupation and reintegration of Donbass]. Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/324612> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
7. Komitet Verhovnoi' Rady Ukrainy z pytan' prav ljudy, deokupacii' ta reintegracii' tymchasovo okupovanyh terytorij u Donec'kij, Lugans'kij oblastjah ta Avtonomnoi' Respubliki Krym, mista Sevastopolja, nacional'nyh menshyn i mizhnacional'nyh vidnosyn [Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights, Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territories in Donetsk, Luhansk Regions and the Autonomous Republic of Crimea, the City of Sevastopol, National Minorities and International Relations]. Retrieved from <http://kompravlud.rada.gov.ua/print/73937.html> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
8. Oficijne internet-predstavnytvo Prezydenta Ukrainy: Nastav chas dlja bil'sh systemnyh i g'runtovyh krokiv u zakonodavchij sferi Ukrainy [Official web-site of the President of Ukraine: The time has come for more systematic and thorough steps in the legislative sphere of Ukraine]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-nastav-chas-dlya-bilsh-sistemnih-i-grunt-57585> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
9. Jasyn'ska, M. Zakonoprojekt pro perehidne pravosuddja z'javyt'sja u kvitni [The transitional justice bill will appear in April]. Retrieved from <https://pravo.ua/zakonoproekt-pro-perekhidne-pravosuddia-z-iavytsia-u-kvitni> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
10. Pro derzhavnu polityku perehidnogo periodu: Projekt Zakonu Ukrainy [On the state policy of the transition period: Draft Law of Ukraine]. Retrieved from <https://docs.google.com/document/d/1YWmNlloRaUQkQo8ddxkKg58Osx9EoO0DF9QPE4AsLn0/edit> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
11. Diane, F. Orentlicher (2007). «Settling Accounts» Revisited: Reconciling Global Norms with Local Agency. *International Journal of Transitional Justice*, (Vol. 1), (Issue 1), (pp. 10-22). DOI: 10.1093/ijtj/ijm010 (accessed: 03.05.2021) [in English].
12. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political) Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 2 October 1997. Retrieved from <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1> (accessed: 03.05.2021) [in English].
13. United Nations (2005): Report of the Independent Expert to Update the Set of Principles to Combat Impunity, Diane Orentlicher. UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1. Retrieved from <https://undocs.org/E/CN.4/2005/102/Add.1> (accessed: 08.05.2021) [in Ukrainian].
14. Haider, H. (2016). Transitional justice: Topic guide. Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham. Retrieved from <https://gsdrc.org/topic-guides/transitional-justice> (accessed: 08.05.2021) [in English].
15. Mezhdunarodnyj ugolovnyj sud. Konferencyja po obzoru Rym'skogo statuta [International Criminal Court. Rome Statute Review Conference]. RC/ST/PJ/INF.5. 30 May 2010. Kampala [in Ukrainian].

16. Blaga, A., & Martynenko, O. (2019). Konceptija perehidnogo pravosuddja v Ukrai'ni: vvedennja u ploshhynu jurydychnoi nauky [The concept of transitional justice in Ukraine: an introduction to the field of legal science]. *Jurydychnyj visnyk–Legal Bulletin*, 4, 30-35 [in Ukrainian].
17. Pravosuddja perehidnogo periodu v Ukrai'ni: mehanizmy ta perspektyvy [Transitional justice in Ukraine: mechanisms and prospects]. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-ukrajini-mehanizmy-ta-perspektyvy/> (data zvernennja: 10.05.2021) [in Ukrainian].
18. Brunova-Kalisc'ka, I., Kysel'ova, T., & Martynenko, O. (2020). Dialog v modeli pravosuddja perehidnogo periodu: osoblyvosti i funkcii' [Dialogue in the model of transitional justice: features and functions]. Kyi'v [in Ukrainian].
19. Maksymov, C. I. (2000). Spravedlyvist' jak osnovna pravova cinnist' [Justice as a basic legal value]. *Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu vnutrishnih sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 12 (1), 268-273 [in Ukrainian].
20. Prava ljudyny ta pravosuddja perehidnogo periodu: Rezoljucija OON [Human Rights and Transitional Justice: UN Resolution], A/HRC/RES/12/11, 2009 [in Ukrainian].
21. Tymchenko, G. P. (2010). Prynyp ob'jektyvnoi' (sudovoi') istyny: evoljucija doktryny i zakonodavstva [The principle of objective (judicial) truth: the evolution of doctrine and law]. *Jurydychna Ukrai'na – Legal Ukraine*, 5 (89), 89-95 [in Ukrainian].
22. Bagnjuk, A. L., & Starodubec', V. O. (2005). Filosofija. Ch. 2. Ontologija. Gnoseologija. Social'na filosofija [Philosophy. Part 2. Ontology. Gnoseology. Social philosophy]. Ternopil' [in Ukrainian].
23. The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Retrieved from https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf (accessed: 11.05.2021) [in English].
24. Pro administratyvni poslugy: Zakon Ukrai'ny vid 6 veresnja 2012 r. № 5203-VI [On administrative services: Law of Ukraine of September 6, 2012 № 5203-VI]. (2013). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 32 [in Ukrainian].

УДК 342.95 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)10](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)10)

JEL Classification: D74, K23, K42

ДУБІНА Олег аспірант Одеського державного університету
внутрішніх справ

E-mail: Oleg.education@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3654-1920 вул. Успенська, 1, Одеса, 65000, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто стан дослідження проблем інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень в українській адміністративно-правовій науці. Доведено, що особливості притягнення неповнолітніх до відповідальності у рамках інституту адміністративної відповідальності можна розглядати як спеціальний «субінститут права». Визначено та систематизовано основні напрями наукового осмислення та розв'язування проблем адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, відповідальність неповнолітніх, захист прав дитини, неповнолітня особа, провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Постановка проблеми. За сучасним українським законодавством *дитина* може бути суб'єктом адміністративного правопорушення з 16 років. Водночас, як прописано в Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р., «деякі права осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності, на важливості яких наголошується у міжнародних документах, не передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення» [1]. Зазначене вимагає комплексного наукового підходу до розв'язання теоретичних і прикладних проблем забезпечення прав дітей у адміністративно-деліктних відносинах, який можливо забезпечити за умови скоординованих дій науковців і фахівців у галузі права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на специфіку тематики та мету статті основу власних висновків утворюють результати аналізу праць українських науковців, присвячених розгляду окремих аспектів інституту адміністративної відповідальності загалом та особливостей відповідальності неповнолітніх зокрема. Серед останніх досліджень варто зазначити праці вчених М. Веселова, І. Іщенко, Н. Коломоєць, К. Маленко, Е. Слепової, О. Ткалі [2–7].

Метою статті є визначення та систематизація основних напрямів наукового осмислення та розв'язання проблем адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні.

Матеріали та методи. Емпіричною базою дослідження стали правові акти законодавства України, наукові розробки вчених у галузі адміністративного права. Завдяки поєднанню загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема діалектичного, формально-юридичного, порівняльного аналізу й синтезу, вдалося опрацювати наявний у вітчизняній адміністративно-правовій науці емпіричний матеріал та отримати власні наукові висновки, що корелюються з метою та завданнями статті.

Результати дослідження. *Адміністративна відповідальність* (на думку В. Колпакова) – «це примусове, з додержанням установленної процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які повинні бути виконані правопорушником» [8, с. 24]. Помітне значення у гносеології адміністративного проступку відіграють ознаки складу, що характеризують саме індивідуального суб'єкта. Ці ознаки (загального чи спеціального суб'єкта) мають значення як під час застосування норм матеріального права (наприклад, у разі кваліфікації делікту, визначення виду та розміру адміністративного стягнення), так і за процесуального – особливості поведження з певними категоріями учасників адміністративно-деліктного провадження (наприклад, особливості складення протоколу про адміністративні правопорушення стосовно судді (ст. 257-1 КУпАП) тощо.

В. Колпаков у своєму фундаментальному дослідженні виокремлює обставини, що характеризують суб'єкта проступку, але до складу не входять, тобто: «це становище особи на військовій службі (ст. 15 КУпАП), відсутність громадянства України (ст. 16 КУпАП), вагітність та сильне душевне хвилювання (ст. 34 КУпАП) тощо. Вони жодним чином не впливають на кваліфікацію вчиненого діяння, проте впливають на вид, розмір та інші характеристики стягнення» [8, с. 22–23]. Правова система передбачає, що діти не здатні повною мірою визначати й захищати свої інтереси. «Фізіологічні та психологічні відмінності дорослих і дітей служать причинами для створення окремої системи юстиції та зумовлюють інше поведження з неповнолітніми за таких правовідносин» [9]. Тому цілком виправдано стверджувати, що неповнолітні особи також підпадають під ознаки так званих *особливих суб'єктів адміністративного проступку*, що не може не вплинути на їхній правовий статус як учасників проваджень у справах про адміністративні правопорушення та не викликати підвищену увагу з боку правників щодо забезпечення прав та найкращих інтересів дітей у цих правовідносинах. У цьому статусі для неповнолітніх має бути одночасно закладений компроміс та визначено баланс між принципами «*невідворотності*» та «*адекватності*» реакції з боку держави.

Протягом тривалого періоду¹ в системі права з'явилася група пов'язаних між собою правових норм, які передбачають особливу форму реагування держави на адміністративні правопорушення з боку неповнолітніх осіб. Але чи можна говорити про цю систему норм як про окремий правовий інститут, і наскільки ця система є досконалою з позиції захисту інтересів дитини, яка опинилася у конфлікті з законом?

«*Правовий інститут* – це заснована на законі сукупність норм, покликаних регулювати в межах предмета даної галузі права певні суспільні відносини, що характеризуються відносною самостійністю, а також пов'язані з ними похідні відносини» [10, с. 67]. Утім, на думку видатного правознавця О. Іоффе, «такі інститути слід виокремлювати не за предметом правового регулювання, а за особливим методом» [11, с. 59]. «*Юридична відповідальність як інститут права* – це багатовимірна категорія. Вона може виступати як: варіант і спосіб правового регулювання суспільних відносин не лише у вигляді встановлення заборон, але й заохочення тощо» [12, с. 9]. Виділяють також загальну та спеціальну відповідальність. Спеціальна відповідальність обумовлена особливостями правового статусу окремих суб'єктів права, що своєю чергою зумовлює характер санкцій і ступень деталізації процедури провадження, порівняно з загальними суб'єктами права [12, с. 12–13]. Відповідальність неповнолітніх через наявність особливого суб'єкта адміністративного проступку має свої відмінності, що втілюється у завданні, методі та характері впливу на зазначену категорію учасників адміністративно-деліктних відносин.

У сучасному суспільстві на *інститут адміністративної відповідальності*, за висловлюванням Н. Кізіми, «слід покласти не тільки і не стільки каральну функцію, скільки виховну та превентивну» [13, с. 122]. За цим твердженням не варто заперечувати, що адміністративна відповідальність здобуває *об'єктивного втілення* в офіційному осудженні за правопорушення особи та застосуванні до неї у процесуальній формі санкцій правових норм уповноваженими на те суб'єктами влади, а *суб'єктивного* – у виховному впливі, що не виключає несприятливих наслідків особистого, майнового та іншого характеру. В. Продаєвич обґрунтовує, що заходи впливу на неповнолітніх, які окреслено у ст. 24-1 КУпАП, варто відносити, як і адміністративні стягнення, до заходів адміністративної відповідальності² ([14, с. 13–14]. Н. Ортинська основною метою адміністративної відповідальності вважає «виховання неповнолітньої особи, що має на меті превентивний характер, як для цієї особи, так і для соціуму загалом» [15, с. 183]. Деякі дослідники (наприклад, І. Іщенко [3], Л. Кожура [16], К. Маленко [5]) не просто підкреслюють профілактичне

¹ За деякими даними, з початку ХХ ст. [2, с. 114–118]

² Оскільки і ті, й інші мають низку спільних ознак. – Прим. авт.

призначення адміністративної відповідальності, а взагалі розглядають останню як засіб ювенальної превенції.

З урахуванням зазначеного ми доходимо того ж висновку, який ще у 2006 р. зробила у своєму дослідженні О. Горбач: «адміністративна відповідальність неповнолітніх більшою мірою, ніж адміністративна відповідальність дорослих правопорушників переслідує насамперед морально-виховні цілі» [17, с. 11]. Учена аргументовано наголошувала, що «поряд із загальними ознаками, притаманними інституту адміністративної відповідальності у цілому, відповідальність неповнолітніх має свої, характерні тільки для неї, специфічні особливості» [17, с. 11]. За переконанням Ю. Ковальчука, Н. Ортинської, особливості відповідальності неповнолітніх за адміністративні проступки виявляються саме у наявності у вітчизняному законодавстві окремого підходу, а саме – застосування до них заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП [18, с. 10; 15, с. 181].

Питання відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень постійно перебували в полі зору українських науковців. Їхні дослідження мали певний вплив на формування в теорії адміністративного права відокремленої сукупності поглядів на проблеми профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб, застосування до них заходів адміністративного впливу, нарешті забезпечення найкращих інтересів дітей як учасників адміністративно-деліктних відносин. Ретельний аналіз цих наукових праць надав змогу виявити певні закономірності в поглядах на проблемні аспекти зазначених суспільно-правових відносин, які здебільшого залишаються актуальними й дотепер.

Першим напрямом, що призводить до багатьох спірних питань, є визначення *оптимального мінімального віку адміністративної відповідальності*. Це питання в адміністративних дослідженнях стало предметом наукової дискусії. Прихильники однієї концепції (зокрема Б. Урбанський [19, с. 221]) підтримують установлений у ст. 12 КУпАП 16-річний вік адміністративної відповідальності. Інші правники (І. Іщенко [3, с. 99], Ю. Ковальчук [18, с. 8], Є. Колосовський [20, с. 181] та ін.) наполегливо доводять доцільність зниження цього віку. До речі, у цьому питанні ми погоджуємося з позицією М. Веселова, який переконаний, що «загальний вік адміністративної відповідальності за всіма складами адміністративних правопорушень в українському законодавстві має бути знижений до 14 років. Але до осіб, які вчинили адміністративне правопорушення у віці від 14 до 16 років, мають застосовуватися суто виховні та реституційні заходи» [21, с. 55].

Другим проблемним напрямом інституту відповідальності дітей є *ефективність виховних заходів*, використання яких передбачають положення КУпАП. Важливою передумовою успішного розв'язання проблеми в науці слугуватиме її правильне формулювання. Через наявні в адмініст-

ративно-правовій науці погляди розв'язання цієї проблеми має два взаємопов'язані блоки: формування оптимального переліку та змісту цих заходів (матеріально-правову компоненту); створення дієвого організаційно-правового механізму їхнього застосування (процедурну компоненту). О. Горбач [17, с. 12], О. Чернецький [22, с. 19], Є. Колосовський [20, с. 182], О. Ткаля [7, с. 90], І. Іщенко [3, с. 99] в унісон наполягають на необхідності перегляду (розширення) чинного переліку заходів впливу до неповнолітніх. Учені Н. Ортинська [15, с. 182] та М. Веселов [23, с. 73] зауважують на певних вадах практичної реалізації зазначених заходів, зокрема «відсутність уніфікованого підходу під час призначення судами таким особам адміністративного стягнення або заходу впливу» [23, с. 73].

Третім проблемним напрямом, що поєднує низку ключових питань у цій сфері правовідносин, є *порядок (процедура) притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності*. У цьому контексті М. Легецький згадує про особливе адміністративно-процесуальне положення неповнолітніх як учасників провадження [24, с. 13]. О. Чернецький до особливостей провадження у справах про адміністративні правопорушення за участю дітей відносить: пріоритетність виховного впливу; розгляд справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх виключно судами; з'ясування під час таких проваджень повного віку та характеру соціального середовища дитини; врахування того, що вчинення правопорушення неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує відповідальність [22, с. 13]. Ю. Ковальчук зауважував, що суттєвим недоліком адміністративно-деліктного законодавства України є відсутність будь-якого згадування про порядок визначення можливого стану неосудності неповнолітньої особи, що скоїла протиправне діяння [18, с. 15]. Т. Корж-Ікаєва обґрунтовувала доцільність обов'язкової участі адвоката [25, с. 12], Є. Колосовський – запровадження медіаційної моделі у справах про адміністративні правопорушення за участю дітей [20, с. 182].

Проведений в статті аналіз сукупно свідчить на користь того, що провадження у справах про адміністративні правопорушення стосовно неповнолітніх повинно мати свої нормативно визначені особливості. Попри низку аргументованих пропозицій науковців і практиків, й до сьогодні важко визнати, що особливе адміністративно-процесуальне положення неповнолітніх дійсно має належне формально-правове закріплення в українському законі. Зміни до адміністративного законодавства з питань удосконалення системи судочинства у частині притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності повинні мати системний характер, а норми – упорядковану та логічну структуру. На цьому тлі цілком доречною виглядає позиція авторів (зокрема Ю. Ковальчука [18, с. 12–13], Б. Урбанського, [19, с. 224], Е. Слепової [6]), які переконливо наполягають на доповненні КУпАП окремим розділом, який визначав би особливості провадження та притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності.

Четвертим, не менш важливим, але найменш дослідженим проблемним напрямом інституту адміністративної відповідальності є захист прав неповнолітніх як учасників такого виду судочинства. Т. Корж-Ікаєва у 2008 р. серед іншого наголошувала на ролі суду як найважливішого органу гарантування, охорони, захисту та відновлення прав і свобод неповнолітніх, до завдань якого віднесено й розгляд справ про адміністративні правопорушення [25, с. 15]. М. Стефанчук у 2013 р. зауважував на відсутності в українському адміністративно-деліктному законодавстві належного регулювання гарантій і процедур дотримання прав неповнолітніх, що вчинили правопорушення, обґрунтовуючи цим важливість зазначеного напряму для подальших наукових розробок [26, с. 496].

Інтереси й потреби дітей часто відходять на другий план у діяльності посадових осіб органів публічного адміністрування, особливо, якщо це стосується розгляду скоєних ними протиправних діянь. У деяких комплексних адміністративно-правових дослідженнях останніх років (зокрема у працях О. Навроцького (2018 р.) [27], Н. Коломоєць (2019 р.) [4]), предметом яких стали засади адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини, проблеми захисту прав дитини як учасника адміністративно-деліктних проваджень не знайшли належного висвітлення (максимум автори зупинялися лише на окремих епізодах зазначеної проблематики).

Наявність суттєвих проблем у частині притягнення неповнолітніх до юридичної відповідальності за адміністративні правопорушення на високому науковому рівні висвітлив М. Веселов (2020 р.) [2]. Учений зауважує, що «правове регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення в Україні на сьогодні має чимало проблем щодо забезпечення прав і найкращих інтересів дитини як учасника цих правовідносин»³ [28, с. 54], що повинно привернути більш активну увагу науковців.

Нарешті, *п'ятим*, новим, але перспективним для української правової науки та законодавства напрямом розвитку та реформування інституту відповідальності неповнолітніх є зміна порядку реагування на суспільно небезпечні діяння, вчинені дітьми до досягнення ними віку, з якого настає кримінальна відповідальність, з виведенням їх поза межі кримінально-правових відносин. Альтернативою призначення судом примусових заходів виховного характеру може стати розв'язання питання щодо застосування до таких дітей адміністративно-правових заходів, спрямованих на їхню соціальну реабілітацію [29, с. 43–44].

Висновки. Сукупність правових норм, що регулює конкретний різновид суспільних відносин, зокрема особливості притягнення неповнолітніх до відповідальності, у рамках інституту адміністративної відповідальності можна розглядати як *спеціальний «субінститут права»*.

³ Усі цитати з іншомовних джерел наведено у перекладі автора статті.

Інститут відповідальності неповнолітніх поєднує такі функції: *правоохоронну*, втілену у захисті публічних інтересів суспільства і прав окремих осіб від протиправних посягань з боку осіб, що не досягли 18 років; *превентивну*, яка полягає у виправленні правосвідомості неповнолітнього правопорушника, спрямованого на те, щоб утримати дитину від девіантної поведінки у майбутньому; *ювенально-протекційну*, що включає врахування вікових особливостей і гарантування найкращих інтересів неповнолітніх у адміністративно-деліктних провадженнях, процесуально-правовий захист прав під час притягнення їх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.

На підставі аналізу вітчизняних адміністративно-правових досліджень пропонуємо об'єднати актуальні для України теоретичні та прикладні *проблеми інституту відповідальності неповнолітніх* за вчинення правопорушень за п'ятьма основними напрямками: перегляд і визначення оптимального мінімального віку адміністративної відповідальності; підвищення ефективності виховних заходів, застосування яких до неповнолітніх правопорушників передбачає законодавство про адміністративну відповідальність; удосконалення порядку (процедури) судочинства в частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; захист прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; реформування порядку реагування на суспільно небезпечні діяння, вчинені дітьми до досягнення ними віку, з якого настає кримінальна відповідальність, з виведенням їх поза межі кримінально-правових відносин та застосуванням до таких дітей адміністративно-правових заходів, спрямованих на їхню соціальну реабілітацію.

Сформульовані у цій статті висновки створюють необхідне теоретичне підґрунтя для подальшого з'ясування та вирішення проблем адміністративно-правового захисту прав неповнолітніх, що перебувають у конфлікті з законом. Визначення проблемних напрямів інституту адміністративної відповідальності неповнолітніх має не лише теоретичний, а й практичний сенс, оскільки завдає орієнтир для подальшого аналізу українського законодавства з метою його системного удосконалення, що стане предметом наших майбутніх наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.07.2021).
2. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. ДЮІ МВС України, ДНДІ МВС України. Київ, 2020. 381 с.
3. Іщенко І. В. Адміністративна відповідальність як засіб ювенальної превенції. Правова держава. 2018. № 30. С. 97-100. DOI: 10.18524/2411-2054.2018.30.132857.

4. Коломоєць Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 40 с.
5. Маленко К. М. Адміністративна відповідальність як засіб профілактики дитячої безпритульності та бездоглядності. Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі: матеріали II Міжнародної наук.-практич. конф. студентів та молодих учених (м. Суми, 17 травня 2019 р.). Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. С. 242-247.
6. Слепова Е. А. Адміністративна відповідальність неповнолітніх. Актуальні проблеми, пріоритетні напрямки та стратегії розвитку України: тези доповідей I Міжнародної наук.-практич. онлайн-конф. (м. Київ, 15 березня 2021 р.). Київ, 2021. URL: <https://itta.info/administrativna-vidpovidalnist-perovpolitnih/> (дата звернення: 24.06.2021).
7. Ткаля О. В. Особливості заходів адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх. Новітні кримінально-правові дослідження: зб. наук. пр. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 87-90.
8. Колпаков В. К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Нац. академія внутр. справ України. Київ, 2005. 39 с.
9. Веселов Н. Ю. Биологические, психологические и социальные факторы правового концепта «ребенок». *Studia Humanitatis*. 2019. № 2. URL: <http://st-hum.ru/content/veselov-nyu-biologicheskie-psihologicheskie-i-socialnye-factory-pravovogo-koncepta-rebenok> (дата звернення: 28.06.2021).
10. Якушев В. С. О понятии правового института. *Правоведение*. 1970. № 6. С. 60-67.
11. Иоффе О. С. Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права). *Ученые записки. Ученые записки ВНИИСЗ*. М., 1968, Вып. 14. С. 45-60.
12. Шестопалова Л. Юридична відповідальність у структурі права. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки. 2018. № 2. С. 5-15.
13. Кізіма Н. В. Адміністративні стягнення за законодавством України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Українське адміністративне право: актуальні проблеми реформування*: збірник наукових праць. Суми: Мрія-1 ЛТД: Ініціатива, 2000. С. 121-123.
14. Продаєвич В. О. Місце адміністративної відповідальності в системі заходів адміністративного примусу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 21 с.
15. Ортинська Н. В. Співвідношення гуманності та дієвості заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*: Збірник наук. праць. Серія Юридичні науки. 2015. № 827. С. 179-183.
16. Кожура Л. Адміністративна відповідальність як засіб адміністративно-правового захисту бездомних осіб і безпритульних дітей. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 5. С. 67-69.
17. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 18 с.

18. Ковальчук Ю. І. Неповнолітній як суб'єкт адміністративної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2007. 21 с.
19. Урбанський Б. П. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх як спеціального суб'єкта. *Митна справа*. 2014. № 5 (95). Ч. 2. Кн. 1. С. 219-225.
20. Колосовський Є. Ю. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т державної податкової служби України. Ірпінь, 2014. 379 с.
21. Веселов М. Інститут адміністративної відповідальності у системі ювенальної юстиції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія. Юридичні науки*. 2019. № 5 (106). С. 49-63. DOI: 10.31617/zt.knute.2019(106)05.
22. Чернецький О. Л. Правове регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 22 с.
23. Веселов М. Захист прав неповнолітніх під час притягнення до адміністративної відповідальності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія. Юридичні науки*. 2020. № 1 (108). С. 73-84. DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(108\)08](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(108)08).
24. Легецький М. П. Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. академія внутр. справ України. Київ, 2004. 22 с.
25. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; КНУВС. К., 2008. 19 с.
26. Стефанчук М. М. Забезпечення органами прокуратури додержання законів про права неповнолітніх при їх притягненні до адміністративної відповідальності. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 495-500.
27. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07. Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2018. 36 с.
28. Veselov M. Administrative and legal ensure of «the best interests of the child» in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*. 2020. Issue 3. P. 49-56. DOI: 10.36690/2674-5216-2020-3-49.
29. Веселов М., Плосконос А. Концепція правового реагування на протиправні вчинки дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 26 лют. 2021 р.)*. Хмельницький: НАДПСУ, 2021. С. 42-45.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2021.

Dubina O., Scientific view on the problems of administrative responsibility of minors in Ukraine.

Background. *The choice of the subject of the article is dictated by the need to clarify the state of research of the problems of the institute of responsibility of minors in administrative and legal science and their systematization.*

The **aim** of the article is to identify and systematize the main areas of scientific understanding and solving problems of administrative liability of minors in our country.

Materials and methods. The empirical basis of the study were legal acts of Ukrainian legislation, scientific works of other authors in the field of administrative law. Thanks to a combination of general scientific and special methods of cognition it was possible to process the specified empirical material and to receive own scientific conclusions.

Results. The article is based on the analysis of existing Ukrainian research on the peculiarities of the administrative responsibility of minors. It is emphasized that this category of persons falls under the characteristics of the so-called special subjects of administrative misconduct, which should affect their legal status as participants in proceedings on administrative offenses. It is proved that the peculiarities of bringing minors to justice, within the institution of administrative responsibility can be considered as a special «sub-institution of law».

Conclusion. According to the results of the study, the main directions of scientific understanding and solving the problems of administrative responsibility of minors in our country are identified and systematized, such as: 1) review and determination of the optimal minimum age of administrative responsibility; 2) increasing the effectiveness of educational measures, the application of which to juvenile offenders provides for legislation on administrative liability; 3) improving the procedure of judicial proceedings in terms of bringing minors to justice for committing administrative offenses; 4) protection of the rights of minors prosecuted for committing administrative offenses; 5) reforming the procedure for responding to socially dangerous acts committed by children before they reach the age from which criminal liability arises.

Keywords: administrative liability, liability of minors, protection of the rights of the child, minor, proceedings in cases of administrative offenses.

REFERENCES

1. Pro shvalennja Nacional'noi' strategii' reformuvannja systemy justycii' shhodo ditej na period do 2023 roku: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 18.12.2018 r. № 1027-r. [On approval of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children for the period up to 2023: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.12.2018 № 1027-r.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (data zvernennja: 07.07.2021) [in Ukrainian].
2. Veselov, M. Ju. (2020). Administratyvno-pravovi zasady funkcionuvannja juvenal'noi' justycii' u systemi zabezpechennja prav ditej v Ukrai'ni: dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.07. DJuI MVS Ukrai'ny [Administrative and legal principles of the functioning of juvenile justice in the system of ensuring the rights of children in Ukraine: dis. ... Dr. of Jurid. Sciences: 12.00.07. DLI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine], DNDI MVS Ukrai'ny. Kyi'v [in Ukrainian].
3. Ishhenko, I. V. (2018). Administratyvna vidpovidal'nist' jak zasib juvenal'noi' prevencii' [Administrative liability as a means of juvenile prevention]. *Pravova derzhava – Constitutional state*, 30, 97-100. Retrieved from DOI: 10.18524/2411-2054.2018.30.132857 [in Ukrainian].

4. Kolomojec', N. V. (2019). Administratyvno-pravovyj zahyst prav dytyny v Ukraïni: avtoref. dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.07. Harkivs'kyj nac. un-t vnutr. sprav [Administrative and legal protection of children's rights in Ukraine: author's ref. dis. ... Dr. of Jurid. Sciences: 12.00.07. Kharkiv National University of Internal Affairs]. Harkiv [in Ukrainian].
5. Malenko, K. M. (2019). Administratyvna vidpovidal'nist' jak zasib profilaktyky dytjachoi' bezprytul'nosti ta bezdogljadnosti. Realii' ta perspektyvy rozbudovy pravovoi' derzhavy v Ukraïni i sviti: materialy II Mizhnarodnoi' nauk.-praktych. konf. studentiv ta molodyh uchenyh (m. Sumy, 17 travnja 2019 r.) [Administrative liability as a means of preventing child homelessness and neglect. Realities and prospects of building the constitutional state in Ukraine and the world: materials of the II International scientific-practical conf. of students and young scientists (Sumy, May 17, 2019)]. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, (pp. 242-247) [in Ukrainian].
6. Sljepova, E. A. (2021). Administratyvna vidpovidal'nist' nepovnolitnih. Aktual'ni problemy, priorytetni naprjamky ta strategii' rozvytku Ukraïny: tezy dopovidej I Mizhnarodnoi' nauk.-praktych. onlajn-konf. (m. Kyi'v, 15 bereznja 2021 r.) [Administrative liability of minors. Actual problems, priority directions and strategies of development of Ukraine: abstracts of reports of the I International scientific-practical online conf. (Kyiv, March 15, 2021)]. Kyi'v. Retrieved from <https://itta.info/administrativna-vidpovidalnist-nepovnolitnix/> (data zvernennja: 24.06.2021) [in Ukrainian].
7. Tkalja, O. V. (2016). Osoblyvosti zahodiv administratyvnogo vplyvu, shho zastosovujut'sja do nepovnolitnih. Novitni kryminal'no-pravovi doslidzhennja: zb. nauk. pr. [*Features of measures of administrative influence applied to minors. The latest criminal law research: Coll. of scient. works*]. Mykolai'v: Ilion, (pp. 87-90) [in Ukrainian].
8. Kolpakov, V. K. (2005). Deliktnyj fenomen v administratyvnomu pravi Ukraïny: avtoref. dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.07. Nac. akademija vnutr. sprav Ukraïny [Tort phenomenon in the administrative law of Ukraine: author's ref. dis. ... Dr. of Jurid. Sciences: 12.00.07. Nat. Academy of Internal Affairs of Ukraine]. Kyi'v [in Ukrainian].
9. Veselov, N. Ju. (2019). Biologicheskie, psihologicheskie i social'nye faktory pravovogo koncepta «rebenok» [Biological, psychological and social factors of the legal concept of «child»]. *Studia Humanitatis*. № 2. URL: <http://st-hum.ru/content/veselov-nyu-biologicheskie-psihologicheskie-i-socialnye-factory-pravovogo-koncepta-rebenok> (data zvernennja: 28.06.2021) [in Russian].
10. Jakushev, V. S. (1970). O ponjatii pravovogo instituta [On the concept of a legal institution]. *Pravovedenie – Jurisprudence*, 6, 60-67 [in Ukrainian].
11. Ioffe, O. S. (1968). Strukturnye podrazdelenija sistemy prava (na materialah grazhdanskogo prava). [Structural subdivisions of the legal system (based on materials of civil law)]. *Uchenye zapiski – Scholarly notes*. Moskva. VNIISZ, (Vol. 14), (pp. 45-60) [in Russian].
12. Shestopalova, L. (2018). Juridichna vidpovidal'nist' u strukturi prava [Legal responsibility in the structure of law]. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. Serija. Juridichni nauki – Foreign trade: economics, finance, law. Series. Legal sciences*, 2, 5-15 [in Ukrainian].
13. Kizima, N. V. (2000). Administrativni stjagnennja za zakonodavstvom Ukraïni: suchasnij stan ta perspektyvi rozvitku [Administrative penalties under the legislation of Ukraine: current state and development prospects]. Ukraïns'ke administrativne pravo: aktual'ni problemi reformuvannja: zbirnik naukovih prac' – Ukrainian administrative law: current issues of reforming: a collection of scientific papers. Sumi: Mrija-1 LTD: Inicijativa, (pp. 121-123) [in Ukrainian].

14. Prodajevych, V. O. (2007). Misce administratyvnoi' vidpovidal'nosti v systemi zahodiv administratyvnogo prymusu: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07. In-t zakonodavstva Verhovnoi' Rady Ukrai'ny [The place of administrative responsibility in the system of measures of administrative coercion: author's ref. dis. ... Cand. of jurid. Sciences: 12.00.07. Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Kyi'v [in Ukrainian].
15. Ortyns'ka, N. V. (2015). Spivvidnoshennja gumannosti ta dijevosti zahodiv vplyvu, shho zastosovujut'sja do nepovnlitnih [The ratio of humanity and effectiveness of measures of influence applied to minors]. Visnyk Nacional'nogo universytetu «Lvivs'ka politehnika»: Zbirnyk nauk. prac'. Serija Jurydychni nauky – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»: Collection of Scient. works. Legal Sciences Series, 827, 179-183 [in Ukrainian].
16. Kozhura, L. (2012). Administratyvna vidpovidal'nist' jak zasib administratyvno-pravovogo zahystu bezdomnyh osib i bezprytul'nyh ditej [Administrative liability as a means of administrative and legal protection of homeless people and homeless children]. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verhovnoi' Rady Ukrai'ny – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 5, 67-69 [in Ukrainian].
17. Gorbach, O. V. (2006). Administratyvna vidpovidal'nist' nepovnlitnih, bat'kiv abo osib, jaki i'h zaminjuyut': avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07. Kyi'vs'kyj nac. un-t vnutr. sprav [Administrative liability of minors, parents or persons replacing them: author's ref. dis. ... Cand. of Jurid. Sciences: 12.00.07. Kyiv National University of Internal Affairs]. Kyi'v [in Ukrainian].
18. Koval'chuk, Ju. I. (2007). Nepovnlitnij jak sub'jekt administratyvnoi' vidpovidal'nosti: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07. In-t derzhavy i prava im. V.M. Korec'kogo NAN Ukrai'ny [Minor as a subject of administrative responsibility: author's ref. dis. ... Cand. of Jurid. Sciences: 12.00.07. V.M. Koretsky Inst. of State and Law of NAS of Ukraine]. Kyi'v [in Ukrainian].
19. Urbans'kyj, B. P. (2014). Osoblyvosti administratyvnoi' vidpovidal'nosti nepovnlitnih jak special'nogo sub'jekta [Features of administrative liability of minors as a special entity]. Mytna sprava – Customs affairs, 5 (95), (Part 2, (Vol. 1), (pp. 219-225) [in Ukrainian].
20. Kolosovs'kyj, Je. Ju. (2014). Administratyvna vidpovidal'nist' nepovnlitnih: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07. Nac. un-t derzhavnoi' podatkovoi' sluzhby Ukrai'ny [Administrative liability of minors: dis. ... Cand. of Jurid. Sciences: 12.00.07. Nat. University of State Tax Service of Ukraine]. Irpin' [in Ukrainian].
21. Veselov, M. (2019). Instytut administratyvnoi' vidpovidal'nosti u systemi juvenal'noi' justycii' [Institute of Administrative Responsibility in the Juvenile Justice System]. Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. Serija. Jurydychni nauky – Foreign trade: economics, finance, law. Series. Legal sciences, 5 (106), 49-63. Retrieved from DOI: 10.31617/zt.knute.2019(106)05 [in Ukrainian].
22. Chernec'kyj, O. L. (2008). Pravove reguljuvannja administratyvnoi' vidpovidal'nosti nepovnlitnih v Ukrai'ni: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk. Harkivs'kyj nac. un-t vnutr. sprav [Legal regulation of administrative liability of minors in Ukraine: author's ref. dis. ... Cand. of Jurid. Sciences. Kharkiv National University of Internal Affairs]. Harkiv [in Ukrainian].
23. Veselov, M. (2020). Zahyst prav nepovnlitnih pid chas pryjagnennja do administratyvnoi' vidpovidal'nost [Protection of the rights of minors during administrative prosecution]. Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. Serija. Jurydychni nauky – Foreign trade: economics, finance, law. Series. Legal sciences, 1 (108), 73-84. Retrieved from DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(108\)08](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(108)08) [in Ukrainian].

24. Legec'kyj, M. P. (2004). Administratyvno-pravovi zahody protydii' pravoporushennjam, vchynenym nepovnlitnymi, u sferi nezakonnogo obigu narkotychnyh zasobiv, psyhotropnyh rečovyn i prekursoriv: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07. Nac. akademija vnutr. sprav Ukrai'ny [Administrative and legal measures to combat offenses committed by minors in the field of illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors: author's ref. dis. ... Cand. of Jurid. Sciences: 12.00.07. Nat. Academy of Internal Affairs of Ukraine]. Київ [in Ukrainian].
25. Korzh-Ikajeva, T. G. (2008). Administratyvno-pravove zabezpechennja prav i svobod nepovnlitnih: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07 [Administrative and legal support of the rights and freedoms of minors: author's ref. dis. ... Cand. of Jurid. Sciences: 12.00.07]. Kyi'v, KNUVS [in Ukrainian].
26. Stefanchuk, M. M. (2013). Zabezpechennja organamy prokuratury doderzhannja zakoniv pro prava nepovnlitnih pry i'h prytyagnenni do administratyvnoi' vidpovidal'nosti [Ensuring that the prosecutor's office complies with the laws on the rights of minors when bringing them to administrative responsibility]. *Universytets'ki naukovy zapysky – University scientific notes*, 3 (47), 495-500 [in Ukrainian].
27. Navroc'kyj, O. O. (2018). Zabezpechennja prav dytyny v Ukrai'ni: teoretychni i praktychni zasady administratyvno-pravovogo reguljuvannja: avtoref. dys. ... dok. juryd. nauk: 12.00.07. Harkivs'kyj nac. un-t im. V. N. Karazina [Ensuring the rights of the child in Ukraine: theoretical and practical principles of administrative and legal regulation: author's ref. dis ... Doc. of Jurid. Sciences: 12.00.07. V.N. Karazin Kharkiv National University]. Harkiv [in Ukrainian].
28. Veselov, M. (2020). Administrative and legal ensure of «the best interests of the child» in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*, (Issue 3) (pp. 49-56). Retrieved from DOI: 10.36690/2674-5216-2020-3-49 [in English].
29. Veselov, M., (2021). Ploskonos A. Koncepcija pravovogo reaguvannja na protypravni vchynky ditej, jaki ne dosjagly viku kryminal'noi' vidpovidal'nosti [Ploskonos A. The concept of legal response to illegal actions of children under the age of criminal responsibility]. *Aktual'ni problemy kryminal'nogo prava, procesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshukovoi' dijial'nosti: tezy IV Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Hmel'nyc'kyj, 26 ljut. 2021 r.) – Actual problems of criminal law, process, criminology and operative-search activity: abstracts of IV All-Ukrainian scientific-practical conf. (Khmelnysky, February 26, 2021)*. Hmel'nyc'kyj: NADPSU, С. 42-45 [in Ukrainian].

ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

УДК 342.95 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)11](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)11)

JEL Classification: D73, D78, K23

ВЕСЕЛОВ Микола д. ю. н., доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін факультету № 2

Криворізького навчально-наукового інституту

E-mail: veselovndi@ukr.net Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-3963-2764 вул. Степана Тільги, 21, м. Кривий Ріг, 50065, Україна

ЄПРИНЦЕВ Пилип к. ю. н., доцент, проректор університету – директор

Криворізького навчально-наукового інституту

E-mail: efs8111@ukr.net Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-9790-9564 вул. Степана Тільги, 21, м. Кривий Ріг, 50065, Україна

ЕТИЧНІ НОРМИ У ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

Зазначено про відсутність в українському законодавстві чіткого визначення та єдиного розуміння поняття «принципу етичної поведінки» суб'єктів публічної служби. Констатовано, що нормативне закріплення етичних норм для різних категорій суб'єктів публічної служби в Україні відбувається здебільшого на підзаконному рівні та має галузевий характер. Установлено, що терміни «принцип етичної поведінки» і «правила етичної поведінки» є взаємообумовленими та взаємозалежними, але не тотожними поняттями.

Ключові слова: публічна служба, суб'єкт публічної служби, принципи діяльності, етична поведінка, правила, норми.

Постановка проблеми. *Публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [1, ст. 4].*

Авторитет «публічних персон», особливо тих, чия діяльність пов'язана з виконанням державних функцій, представництвом інтересів окремої громади на державному або регіональному рівні чи України – у міжнародному масштабі, залежить від їхніх висловлювань, рішень,

дій і поведінки загалом. В умовах оперативного поширення інформації через засоби масової інформації, Інтернет, мобільні додатки дедалі більшої уваги набуває не лише службова діяльність, а й приватне життя таких осіб. Окремі вчинки (зокрема й висловлювання) деяких українських політиків і державних посадовців «кидають тінь» на відповідний державний орган, послаблюють загальний авторитет публічного адміністрування в країні серед населення, створюють негативний імідж для нашої держави в уявленні іноземних політичних партнерів і потенційних інвесторів загалом.

Лише організаційно-правові механізми вдосконалення державної бюрократії не можуть розв'язати всі проблеми, пов'язані з формуванням нового зразку функціонування публічної служби в Україні. Без етичного фундаменту публічної служби правові механізми часто виявляються непрацездатними. Однією з передумов розвитку України в контексті світових геополітичних змін є нова якість публічної служби, її відповідність стандартам демократичної правової держави. Своєю чергою еволюція соціально-правових і політичних засад публічної служби в нашій державі вимагає фундаментальних змін у сфері етики поведінки відповідних суб'єктів, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення та зміст категорій «етика», «етична поведінка», а також правові засади функціонування сучасної публічної (державної) служби, принципи діяльності відповідних суб'єктів розглядалися у наукових працях Ю. Битяка, В. Бігуна, Ю. Буланової, А. Войтенка, В. Якобчук, Н. Пугачової, С. Жукова, Т. Коломоща, О. Самойленко [2–8] тощо. Але, попри вагомий внесок наукової спільноти в розвиток дослідження цього питання, зміст та ефективність практичного втілення принципу «етична поведінка суб'єктів публічної служби» не можна вважати остаточно з'ясованими.

Метою статті є отримання нових наукових результатів у вигляді обґрунтованих висновків та пропозицій щодо розв'язання актуальних теоретично-прикладних та правових проблем визначення принципу та правил етичної поведінки в діяльності суб'єктів публічної служби в Україні.

Матеріали та методи. Емпіричною базою дослідження стали правові акти законодавства України та деяких країн світу (США, Французької Республіки), праці науковців у галузі адміністративного права. Завдяки поєднанню загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема діалектичного, формально-юридичного, порівняльного аналізу та синтезу, вдалося опрацювати зазначений емпіричний матеріал та отримати власні наукові висновки, що корелюються з метою статті.

Результати дослідження. Категорія «етична поведінка» має філософські витoki та разом з поняттям «доброчесність» сформована поза межами юриспруденції. В Україні ця категорія як явище, поняття і загалом дискурс актуалізується у правовому вимірі після подій

2013-2014 рр., з акцентом на етичному вимірі соціальних перетворень як у державних інституціях, так й у суспільстві загалом.

Одним з основних обов'язків державного службовця згідно із Законом України «Про державну службу» (ст. 4) є дотримання принципів державної служби та правил етичної поведінки. Водночас у ч. 3 ст. 3 закону прописано, що сфера його дії не поширюється на низку інших суб'єктів публічної служби, зокрема на посадових осіб місцевого самоврядування; військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, прокурорів, поліцейських тощо. Особливості проходження служби та діяльності цих посадових осіб мають бути врегульовані іншими законодавчими актами. Здавалося б, Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» багато в чому є фактичним віддзеркаленням Закону України «Про державну службу», проте серед основних принципів служби в органах місцевого самоврядування (ст. 4) немає жодного згадування про принцип етичної поведінки [9].

У Законах України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» етична поведінка також конкретно не зазначена серед принципів діяльності поліцейських, але її зміст опосередковано впливає з нормативно закріпленого у ст. 64 Закону «Про Національну поліцію» (текст присяги поліцейських) [10]. У Законі України «Про прокуратуру» прописано, що прокурор повинен неухильно дотримуватись вимог професійної етики та поведінки, однак поняття та зміст цієї категорії законодавчо не визначений [11].

У ст. 38 Закону України «Про запобігання корупції» вказано, що особи, зазначені в п. 1, підпункті «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього закону, «під час виконання своїх службових повноважень зобов'язані неухильно додержуватися вимог закону та загальноновизнаних етичних норм поведінки, бути ввічливими у стосунках з громадянами, керівниками, колегами й підлеглими». Законодавець встановлює, що загальні вимоги до поведінки таких осіб, які окреслено у зазначеному законодавчому акті, мають складати правову основу для кодексів чи стандартів професійної етики суб'єктів публічної служби, «якими вони зобов'язані керуватися під час виконання своїх службових чи представницьких повноважень. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування має затверджувати центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби. Державні органи, органи місцевого самоврядування за необхідності розробляють та забезпечують виконання галузевих кодексів чи стандартів етичної поведінки їхніх працівників, а також інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняних до них осіб, які здійснюють діяльність у сфері їхнього управління» [12]. Тож можна констатувати, що нормативне закріплення етичних норм для різних

категорій суб'єктів публічної служби в Україні передусім відбувається на підзаконному рівні, а також має галузевий характер.

У США етичні вимоги та обмеження, що стосуються державних службовців, здебільшого містяться у ст.ст. 202–209 Розділу 18 («Злочини та кримінальне судочинство») Кодексу США (цей правовий акт має зведену кодифікацію федерального законодавства Сполучених Штатів. – прим. авт.) й у Загальних стандартах поведінки працівників виконавчої влади 5 *C.F.R* § 2635.101 (b). 14 загальних принципів етичної поведінки (5 *C.F.R* § 2635.101 (b) стосуються кожного працівника державної служби і можуть утворювати основу для інших стандартів. У перших загальних принципах проголошується, що: 1) державна служба – це суспільна довіра, яка вимагає від посадовців відданості Конституції, законам та етичним принципам, які ставляться вище приватної вигоди; 2) працівники не повинні мати фінансових інтересів, що суперечать сумлінному виконанню посадових обов'язків тощо. Крім того, є такі цікаві принципи, як-от: 6) посадовці не повинні свідомо брати несанкціоновані зобов'язання чи робити обіцянки, які претендують на зобов'язання уряду; 14) посадовці повинні намагатися уникати будь-яких дій, що можуть створити уявлення про нібито порушення з їхнього боку закону або етичних норм, викладених у цьому правовому акті. Оцінювання конкретних обставин, що здатні створити таке уявлення, визначається з огляду пересічної розумної людини, якій відомо про такі факти. Цей документ містить лише узагальнений короткий зміст основних принципів, проте для ретельного аналізу правової ситуації необхідно посилатися на конкретні (спеціальні) закони, в яких загальногалузеві принципи доповнюються конкретними правилами, що стосуються певних категорій службовців публічного чи приватного сектору управління. Якщо за визначення правомірності чи відповідності поведінки державного службовця етичним нормам ситуація не охоплюється стандартами, викладеними в конкретних правових нормах, варто застосовувати загальні принципи, закріплені в документі 5 *C.F.R* § 2635.101 (b) [13]. Отже, у правовому визначенні етичності представників держави у США спостерігається певний дуалізм – діють загальні принципи (на федеральному законодавчому рівні) та конкретні чи спеціальні (на рівні інших федеральних законів чи правових актів штатів) правила етичної поведінки. Чи можна вважати це корисним прикладом та розглядати доцільність вибудовування подібної ієрархії правових норм (принципів та правил етичної поведінки для суб'єктів публічної служби) в Україні? Можливо.

Загальні правила етичної поведінки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування в Україні (затверджені Наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158) є узагальненням стандартів етичної поведінки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, якими вони зобов'язані керуватися під час виконання своїх посадових

обов'язків. У цих Правилах зазначено: «поведінка державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування має забезпечувати довіру суспільства до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Етична поведінка державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування ґрунтується на принципах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, визначених Законами України «Про державну службу» і «Про службу в органах місцевого самоврядування», а також на загальних вимогах до поведінки цих осіб, що прописані в Законі України «Про запобігання корупції» [14]. Особливо варто звернути увагу на п. 2 розд. I, в якому зазначено, що «у цих Загальних правилах терміни вживаються у значеннях, встановлених Законами України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування» та «Про запобігання корупції» [14]. Проте в цих законодавчих актах немає належного ладу щодо визначення поняття принципу етичної поведінки.

Відсутність чіткої дефініції термінів і «розмитість» понять та змісту одного з вихідних принципів діяльності суб'єктів публічної служби, різноманітність видів її проявів цієї служби змушує вивчати вітчизняне законодавство та шукати відповідь у різних нормативно-правових актах. Але й у цьому разі ми стикаємося з проблемою браку уніфікованого підходу щодо розуміння принципу та змістовного наповнення правил етичної поведінки в діяльності різних суб'єктів публічної служби.

Наприклад, Загальні правила етичної поведінки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування мають такі основні розділи: загальні обов'язки зазначених категорій осіб; умови та обмеження щодо використання службового становища; застосування ресурсів держави та територіальної громади; використання та обмін інформацією [14]. Водночас Правила етичної поведінки поліцейських (затверджено Наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179), крім загальних положень, у яких дублюються принципи діяльності поліції, що наведені у Законі України «Про Національну поліцію», визначають ще основні вимоги до поведінки поліцейського під час виконання службових обов'язків; поводження поліції із затриманою особою; вимоги та умови взаємодії з громадськістю та іншими державними органами; обов'язки та контрольні повноваження керівників поліції за дотриманням етики підлеглими працівниками [15]. Аналогічно до приведених правових актів основні принципи професійної етики та вимоги до професійної поведінки прокурорів прописані в Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів (затверджено Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017 р.), стосовно суддів – у Кодексі суддівської етики (затверджено XI черговим з'їздом суддів України від 22.02.2013 р.). Крім цього, можна навести ще багато прикладів правил етичної поведінки працівників окремих міністерств, державних служб тощо.

На підставі аналізу всіх цих нормативно-правових актів доцільно зробити *перший висновок* – подібні Правила (Кодекси) є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо правил поведінки відповідних суб'єктів публічної служби та спрямовані на забезпечення служіння ними суспільству шляхом забезпечення охорони, сприяння у реалізації прав і свобод людини на засадах етики та загальнолюдських цінностей. Певна частина цих норм містить дуже схожі для всіх вимоги (наприклад, «використання свого службового становища виключно для виконання своїх посадових обов'язків»), а деякі – уособлюють особливості специфіки тієї чи іншої діяльності (як-от вимоги до поведінки поліції із затриманою особою тощо). Важливою відмінністю частини з переглянутих Кодексів чи Правил, наприклад, Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, Кодексу суддівської етики, Кодексу професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України є те, що вони містять положення та вимоги до поведінки суб'єктів публічної служби не лише під час виконання ними посадових обов'язків, а й у повсякденному житті. Так, «прокурору варто уникати особистих зв'язків, фінансових і ділових взаємовідносин, що можуть вплинути на неупередженість та об'єктивність виконання професійних обов'язків, скомпрометувати звання прокурора, не допускати дій, висловлювань і поведінки, які можуть зашкодити його репутації та авторитету прокуратури, викликати негативний суспільний резонанс» [16, с. 21]. Або «участь судді у соціальних мережах, інтернет-форумах і застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади» [17, с. 20] тощо. На підставі цього доходимо *другого важливого висновку* – положення етичних Кодексів чи Правил етичної поведінки повинні також включати вимоги, які б регламентували поведінку суб'єкта публічної служби у позаробочий час у межах мінімального втручання в його особисте (приватне) життя та абсолютного невтручання у сферу реалізації права на свободу совісті, особистих переконань і світогляду. До речі, для деяких посадовців США є певні обмеження навіть протягом перших двох років після звільнення з державної служби [13, с. 7].

Є думка, що етичні норми є суцільно внутрішніми для певного колективу, вони не нав'язуються зовні ані законом, ані розпорядженнями начальства. Постає питання: чи відповідають вони вимозі «публічні цінності завжди переважають над індивідуальними інтересами», чи ні [18]. Це може бути актуальним для корпоративних етичних норм. Але подібна дилема де-юре не може виникати у діяльності суб'єктів публічної служби. У коментарі до Кодексу професійної етики працівників НАБУ прописано, що «цей документ є підзаконним нормативним актом, отже, його положення не можуть

суперечити положенням чинного законодавства України. Водночас як акт, що встановлює морально-етичні вимоги, він має специфічну сферу правового регулювання та має застосовуватися у тих ситуаціях, які не отримали відповідної законодавчої регламентації» [19, с. 10]. Натомість у ст. 4 Кодексу суддівської етики наголошено, що «порушення правил етичної поведінки, встановлених цим Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини» [17]. Відповідно до ст.ст. 32 та 33 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, «оцінка дотримання норм професійної етики та поведінки прокурора може проводитися під час дисциплінарного провадження та надаватися у разі розв'язання питань щодо підвищення по службі, присвоєння класного чину, підготовки характеристик і рекомендацій. Проте їхнє порушення тягне за собою відповідальність, встановлену законом» [16]. Тож виникає цілком слушне запитання: «Для кого існують ці кодекси та/чи правила? Для службовців чи для системи, яка їх контролює?».

Варто підкреслити, що багато вимог, заборон чи обмежень, які містяться в Кодексах чи Правилах етичної поведінки, насамперед визначені у Законі України «Про запобігання корупції» та інших профільних (спеціальних) законах. Звичайно, що підзаконні нормативно-правові акти не можуть їм суперечити, а покликані лише деталізувати застосування законодавчих норм. Тож ці Кодекси чи Правила професійної етики передусім є дієвим інструментом для персоналу суб'єктів публічної служби, а також мають сприяти поінформованості широкого загалу про особливості роботи цих суб'єктів. Вони акумулюють загальноправові принципи державного управління, найвищі стандарти поведінки, професіоналізму та дисципліни осіб, наділених певним обсягом владних повноважень, акцентуючи увагу на особливостях оптимального урегулювання типових для кожної сфери державної діяльності конфліктів публічних і приватних інтересів. Такі правові акти мають бути дієвим інструментом комунікації з суспільством та водночас формувати сталу організаційну культуру відносин всередині державної інституції.

Для порівняння, Кодекс етики національної поліції та національної жандармерії Французької Республіки 2014 р. є не тільки узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо правил поведінки поліцейських та жандармів, а й інструментом гарантування прав цих представників публічної служби, а також їх захисту. Етичні норми, що прописані в цьому Кодексі, впливають з Конституції, міжнародних договорів, зокрема Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, загальних принципів права та законів і норм Республіки. Вони визначають обов'язки правоохоронців щодо виконання своїх завдань під час служби або поза нею і застосовуються без шкоди для статутних правил та інших зобов'язань, яких ці посадові особи матимуть дотримуватися. Етичні норми є предметом

початкової та постійної підготовки поліцейських і жандармів, щоб вони могли бездоганно виконувати свої обов'язки. Зазначений французький правовий акт з урахуванням принципу ієрархічності урегулює відносини між керівниками та підлеглими, згадуючи водночас про деякі важливі зобов'язання держави в особі керівництва перед персоналом поліції чи жандармерії, зокрема функціональний захист. У ст. R. 434-7 цього Кодексу зазначено, що держава захищає поліцейського або жандарма, а також у межах, встановлених законом, його близьких осіб від погроз, насильства, нападів, образ, наклепів, жертвою яких він може стати через виконання своїх функціональних обов'язків. Держава надає поліцейському чи жандарму також правовий захист у разі судового розгляду фактів, що не мають характеру особистої провини [20].

Висновки. Під *принципом етичної поведінки* пропонується розуміти свідоме дотримання суб'єктами публічної служби основоположних принципів верховенства права, поваги до прав і свобод людини, політичної нейтральності, справедливості, неупередженості та рівності тощо, правових, соціальних і корпоративних норм, професійно-етичних вимог, керуючись ними під час здійснення певних дій (або за утримання від їхнього виконання) та прийняття рішень як під час, так і поза виконання службових обов'язків, ставлячи публічний інтерес та авторитет служби понад власної вигоди, усвідомлюючи високий ступінь довіри суспільства та власної відповідальності за свої вчинки перед цим суспільством.

Своєю чергою *правилами етичної поведінки* в діяльності суб'єктів публічної служби є формально визначені та закріплені у правових актах найвищі стандарти поведінки, професіоналізму та дисципліни осіб, наділених певним обсягом владних повноважень, що мають галузеву спеціалізацію та звертають увагу на особливостях оптимального урегулювання типових для кожної сфери державної діяльності конфліктів публічних і приватних інтересів. На відміну від правил дотримання принципу етичної поведінки у діяльності суб'єктів публічної служби ґрунтується на внутрішньому переконанні конкретної людини і залежить від її моральності та добросовісності.

Немає сенсу щодо наявності єдиного правового акта, який би об'єднував етичні норми для всіх видів і проявів публічної служби, оскільки кожен з них має власні особливості втілення цих норм на певному професійному рівні. Водночас у профільних законах варто провести *уніфікацію основоположних принципів публічної служби*, що мають бути в загальних положеннях галузевих Правил та Кодексів етичної поведінки разом зі спеціальними нормами, які уособлюватимуть специфіку тієї чи іншої публічної діяльності.

Положення етичних Кодексів чи Правил етичної поведінки повинні також мати вимоги, які б регламентували *поведінку суб'єкта публічної служби в позаробочий час* у межах мінімального втручання в його особисте (приватне) життя та абсолютного невтручання у сферу реалізації права на свободу совісті, особистих переконань і світогляду.

Враховуючи зазначені узагальнення та пропозиції, в подальших наукових розвідках планується детальніше проаналізувати положення Правил етичної поведінки поліцейських з метою удосконалення їхнього правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Редакція від 26.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 06.06.2021).
2. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Нац. юрид. академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 390 с.
3. Бігун В. С. Добросесність як юридичний термін і сенс. Часопис Київського університету права. 2019. № 1. С. 25-29.
4. Буланова Ю. М. Зарубіжні та міжнародні стандарти дотримання етичних норм службової діяльності. Правові новели. *Науковий юридичний журнал*. 2020. № 10. С. 147-153. DOI: 10.32847/ In.2020.10.21.
5. Войтенко А. Б., Якобчук В. П., Пугачова Н. С. Професійна етика державного службовця в контексті ефективності публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 2. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.2.36.
6. Жуков С. В. Феномен добросесності: до питання методології дослідження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 5. Т. 1. 2018. С. 23-26.
7. Коломоець Т. О. Службове право – це самостійна галузь права чи елементи системи адміністративного права? Питання адміністративного права. Кн. 2. Харків: Оберіг, 2018. С. 131-140.
8. Самойленко О. С. Етичні засади формування службового права. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (19). С. 68-72. DOI: 10.33270/04201901.68.
9. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Редакція від 06.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 06.06.2021).
10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Редакція від 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 06.06.2021).
11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Редакція від 22.05.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 06.06.2021).
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Редакція від 02.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 06.06.2021).
13. The 14 General Principles of Ethical Conduct 5 C.F.R § 2635.101 (b). (n. d.). *justice.gov*. URL: <https://www.justice.gov/archives/ncfs/page/file/761076/download> (дата звернення: 08.06.2021).
14. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 р. № 158. Дата оновлення: 04.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення: 08.06.2021).

15. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> (дата звернення: 08.06.2021).
16. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затв. Рішенням Всеукраїнської конференції прокурорів від 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (дата звернення: 08.06.2021).
17. Кодекс суддівської етики: затв. Рішенням XI чергового з'їзду суддів України від 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення: 08.06.2021).
18. Прошко В. Принцип VI: Етична поведінка. Блогери за добре врядування: 18.03.2019. URL: <https://bloggers4gg.org.ua/2019/03/princip-vi-etichna-povedinka/> (дата звернення: 09.06.2021).
19. Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України. Національне антикорупційне бюро України. Київ. 64 с. URL: <https://nabu.gov.ua/kodeks-profesiynoyi-etyku-pracivnykiv-nabu> (дата звернення: 08.06.2021).
20. Code de déontologie de la police nationale et de la gendarmerie nationale. (2014). Le code de déontologie de la police et de la gendarmerie nationales est codifié au livre IV, titre 3, chapitre 4 de la partie réglementaire du code de la sécurité intérieure. Il entre en vigueur le 1er janvier 2014. URL: <https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Deontologie#:~:text=Code%20de%20d%C3%A9ontologie%20de%20la,1e%201er%20janvier%202014> (дата звернення: 08.06.2021).

Стаття надійшла до редакції 11.06.2021.

Veselov M., Yepryntsev P. Ethical norms in the activities of public service entities.

Background. *The choice of the topic of the article is dictated by the presence of significant theoretical problems and the need to improve the understanding and legal definition of the principle and rules of ethical behavior in the activities of public service entities in Ukraine.*

The aim of the article is to obtain new scientific results in the form of substantiated conclusions and proposals for solving current theoretical, applied and legal problems of determining the principle and rules of ethical behavior in the activities of public service entities in Ukraine.

Materials and methods. *The empirical basis of the study were legal acts of legislation of Ukraine and some other countries, scientific works of other scholars in the field of administrative law. Thanks to a combination of general scientific and special methods of cognition it was possible to process the specified empirical material and to receive own scientific conclusions.*

Results. *It is noted that there is no clear definition and common understanding of the concept of the principle of ethical conduct of public service entities in the Ukrainian legislation. It is stated that the normative consolidation of ethical norms for different categories of public service entities in Ukraine takes place mainly at the by-law level and has a sectoral nature. It is established that the terms «principle of ethical conduct» and «rules of ethical conduct» are interdependent concepts, but not identical.*

Conclusion. According to the results of the research, the author's vision is given to the concepts of «principle of ethical behavior» and «rules of ethical behavior». It is emphasized that the provisions of the Codes of Ethics or the Code of Ethics should also include requirements that would regulate the conduct of the public service entity in the off-hours. The necessity of unification of basic principles of public service in profile laws is substantiated, which should be reflected in general provisions of branch Rules and Codes of ethics together with special norms which will embody specificity of this or that public activity.

Keywords: public service, the subject of public service, principles of activity, ethical behavior, rules, norms.

REFERENCES

1. Kodeks administratyvno sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV. Redakcija vid 26.05.2021 [Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine of July 6, 2005 № 2747-IV. Edited from 26.05.2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (data zvernennja: 06.06.2021) [in Ukrainian].
2. Bytjak, Ju. P. (2006). Derzhavna sluzhba v Ukraini: problemy stanovlennja, rozvytku ta funkcionuvannja: dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.07 [Civil service in Ukraine: problems of formation, development and functioning: dis. ... Dr. of Jurid. Sciences: 12.00.07]. Nacional'na jurydychna akademija Ukrainy imeni Jaroslava Mudrogo. Harkiv [in Ukrainian].
3. Bigun, V. S. (2019). Dobrochesnist' jak jurydychnyj termin i sens [Virtue as a legal term and meaning]. *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law, 1*, 25-29 [in Ukrainian].
4. Bulanova, Ju. M. (2020). Zarubizhni ta mizhnarodni standarty dotrymannja etychnyh norm sluzhbovoi' dijial'nosti. Pravovi novely [Foreign and international standards of compliance with ethical norms of official activity. Legal short stories]. *Naukovyj jurydychnyj zhurnal – Scientific legal journal, 10*, 147-153. DOI: 10.32847/ln.2020.10.21 [in Ukrainian].
5. Vojtenko, A. B., Jakobchuk, V. P., & Pugachova N. S. (2020). Profesijna etyka derzhavnogo sluzhbovcja v konteksti efektyvnosti publicznego upravlinnja [Professional ethics of a civil servant in the context of public administration efficiency]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok – Public administration: improvement and development, 2*. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.2.36 [in Ukrainian].
6. Zhukov, S. V. (2018). Fenomen dobrochesnosti: do pytannja metodologii' doslidzhennja [The phenomenon of virtue: to the question of research methodology]. *Naukovyj visnyk publicznego ta pryvatnogo prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, (Issue 5), (Vol. 1), (pp. 23-26) [in Ukrainian].
7. Kolomojec', T. O. (2018). Sluzhbove pravo – ce samostijna galuz' prava chy elementy systemy administratyvnogo prava? Pytannja administratyvnogo prava [Is service law an independent branch of law or elements of the system of administrative law? Issues of administrative law], (Vol. 2). Harkiv: Oberig, (pp. 131-140) [in Ukrainian].
8. Samoilenko, O. S. (2020). Etychni zasady formuvannja sluzhbovogo prava [Ethical principles of formation of service law]. *Jurydychnyj chasopys Nacional'noi akademii' vnutrishnih sprav – Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs, 1 (19)*, 68-72. DOI: 10.33270/04201901.68 [in Ukrainian].
9. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 № 889-VIII. Redakcija vid 06.03.2021 [On civil service: Law of Ukraine of 10.12.2015 № 889-VIII. Edited on March 6, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (data zvernennja: 06.06.2021) [in Ukrainian].

10. Pro Nacional'nu policiju: Zakon Ukrai'ny vid 02.07.2015 № 580-VIII. Redakcija vid 23.04.2021 [About the National Police: Law of Ukraine of 02.07.2015 № 580-VIII. Edited on April 23, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennja: 06.06.2021) [in Ukrainian].
11. Pro prokuraturu: Zakon Ukrai'ny vid 14.10.2014 № 1697-VII. Redakcija vid 22.05.2021 [About the Prosecutor's Office: Law of Ukraine of October 14, 2014 № 1697-VII. Edited on 22.05.2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (data zvernennja: 06.06.2021) [in Ukrainian].
12. Pro zapobigannja korupcii: Zakon Ukrai'ny vid 14.10.2014 № 1700-VII. Redakcija vid 02.06.2021 [On the prevention of corruption: Law of Ukraine of 14.10.2014 № 1700-VII. Edited from 02.06.2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (data zvernennja: 06.06.2021) [in Ukrainian].
13. The 14 General Principles of Ethical Conduct 5 C.F.R § 2635.101 (b). (n. d.). *justice.gov*. Retrieved from <https://www.justice.gov/archives/ncfs/page/file/761076/download> (data zvernennja: 08.06.2021) [in English].
14. Pro zatverdzhennja Zagal'nyh pravyl etychnoi' povedinky derzhavnyh sluzhbovciv ta posadovyh osib misceвого samovrjaduvannja: Nakaz Nacional'nogo agentstva Ukrai'ny z pytan' derzhavnoi' sluzhby vid 05.08.2016 r. № 158. Data onovlennja: 04.06.2021. [On approval of the General rules of ethical conduct of civil servants and local government officials: Order of the National Agency of Ukraine on Civil Service issues of 05.08.2016 № 158. Date of update: 04.06.2021] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (data zvernennja: 08.06.2021) [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennja Pravyl etychnoi' povedinky policejs'kyh: Nakaz MVS Ukrai'ny vid 09.11.2016 № 1179 [On approval of the Rules of ethical conduct of police officers: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 09.11.2016 № 1179]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> (data zvernennja: 08.06.2021) [in Ukrainian].
16. Kodeks profesijnoi' etyky ta povedinky prokuroriv: zatv. Rishennjam Vseukrai'ns'koi' konferencii' prokuroriv vid 27.04.2017 [Code of professional ethics and conduct of prosecutors: approved by the Decision of the All-Ukrainian Conference of Prosecutors dated April 27, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (data zvernennja: 08.06.2021) [in Ukrainian].
17. Kodeks suddivs'koi' etyky: zatv. Rishennjam XI chergovogo z'i'zdu suddiv Ukrai'ny vid 22.02.2013 [Code of Judicial Ethics: approved by the Decision of the XI regular congress of judges of Ukraine dated February 22, 2013]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (data zvernennja: 08.06.2021) [in Ukrainian].
18. Proshko, V. (2019). Pryncyp VI: Etychna povedinka. Blogery za dobre vrjaduvannja: 18.03.2019 [Principle VI: Ethical Behavior. Bloggers for good governance: March 18, 2019]. Retrieved from <https://bloggers4gg.org.ua/2019/03/princip-vi-etichna-povedinka/> (data zvernennja: 09.06.2021) [in Ukrainian].
19. Kodeks profesijnoi' etyky pracivnykiv Nacional'nogo antykorupciynogo bjuro Ukrai'ny [Code of professional ethics of employees]. Nacional'ne antykorupciyne bjuro Ukrai'ny. National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. Kyi'v. Retrieved from <https://nabu.gov.ua/kodeks-profesijnoyi-etyky-pracivnykiv-nabu> (data zvernennja: 08.06.2021) [in Ukrainian].
20. Code de déontologie de la police nationale et de la gendarmerie nationale. (2014). Le code de déontologie de la police et de la gendarmerie nationales est codifié au livre IV, titre 3, chapitre 4 de la partie réglementaire du code de la sécurité intérieure. Il entre en vigueur le 1er janvier 2014. Retrieved from <https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Deontologie#:~:text=Code%20de%20d%C3%A9ontologie%20de%20la,le%201er%20janvier%202014> (data zvernennja: 08.06.2021) [in France].

УДК 342:316.346.2 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)12](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)12)

JEL Classification: J16, K19

БОНДАРЕНКО Наталіяк. ю. н., доцент, доцент кафедри правового
забезпечення безпеки бізнесу КиївськогоE-mail: bondarenko.natalia@ukr.netнаціонального торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ЖІНОК У СУСПІЛЬСТВІ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Досліджено національне законодавство щодо врегулювання питання гендерної рівності з урахуванням міжнародних стандартів. Проаналізовано парламентську активність жінок в Україні та в закордонних країнах на різних етапах їхнього розвитку. Зроблено висновки з урахуванням позитивних надбань політичної діяльності жінок у світовому парламентаризмі.

Ключові слова: гендерна рівність, демократія, парламентаризм, політичні права жінок.

Постановка проблеми. У ХХ–ХХІ ст. у країнах з різними традиціями та історією яскраво проявили себе в політиці та досягли найвищих посад жінки-лідери, як-от Індіра Ганді, Голда Меїр, Корасон Акіно, Маргарет Тетчер, Біназір Бхутто, Ангела Меркель. Політика стає дедалі професійнішою і надзвичайно важливою сферою діяльності, до якої долучається все більше жінок. Вони обирають цей вид діяльності, бо мають відповідну освіту, уміння, амбіції та бажання.

Недостатнє представництво жінок у державних органах дає підстави для сумнівів щодо ефективності відповідних політичних структур і демократичності державного ладу певної країни, що й визначило актуальний напрям цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти становища жінки в українській політиці досліджувалися багатьма науковцями, зокрема І. Грабовська розглядала українську жінку як частину політичної еліти суспільства [1]; Т. Марценюк, Т. Слабчук, Л. Пиляєва, Я. Радиш [2–5] зосереджувались на певних аспектах прав жінок з огляду політологічних або соціологічних досліджень, спираючись на національний або міжнародний досвід. Останні п'ять років проблематику гендерної рівності вивчали О. Веденєва [6] та В. Смачило [7], зупиняючись на питаннях рівноправного партнерства обох статей у сім'ях, на робочих місцях, у громадах у контексті розвитку громадянського суспільства. С. Білосорочка [8] і Г. Юровська [9] визначили основні характеристики рівності як неодмінної особливості кожної людини, аналізуючи акти Конституційного Суду України стосовно конвенційних стандартів щодо рівноправності жінок та чоловіків.

© Бондаренко Н., 2021

Гендерна рівність як складова розвитку соціальної держави розглянута в працях О. Голуб [10], А. Пекарчук [11]. Сьогодні вимагає від нас здійснення комплексного правового аналізу формування в Україні суспільства гендерної рівності в усіх сферах життя, а також визначення місця жінки в політичній системі суспільства в умовах розбудови демократичної держави.

Метою статті є дослідження національного законодавства на предмет врегулювання питання гендерної рівності в політичній сфері з урахуванням міжнародних стандартів; аналіз механізмів збільшення кількості жінок у політиці на основі узагальнення досвіду країн розвинутих демократій.

Матеріали та методи. Методологічною основою статті стала низка філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових принципів і методів: діалектичний, порівняльного аналізу, системний, аналізу та синтезу, формально-юридичний.

Результати дослідження. Протягом багатьох років жінки борються за свої політичні права, що передбачають активну участь в управлінському процесі з правом голосувати й бути обраними до влади. Першою країною світу, що наділила жінок політичними правами, стала Фінляндія, де у 1906 р. жінки отримали право голосувати, а у 1907 р. національний парламент репрезентував вже 10 % жінок. Такий відсоток представництва жінок у складі європейських парламентів досягнуто лише після II Світової війни: у Швеції – у 1953 р., Данії – у 1966 р., Норвегії – у 1973 р. [4, с. 503].

Важливим аспектом зазначеної проблематики є те, що новітні конституції держав закріпили принцип рівності громадян у виборчому процесі, незалежно від статі, раси та політичних поглядів. Проте у країнах де-факто ця рівність здебільшого відсутня у сфері представництва жінок в парламенті. Так, за даними Міжнародної парламентської спілки, станом на 2018 р. жінки в середньому по світу займали лише 23 % місць у національних парламентах. У складі Верховної Ради України VIII скликання було 12 % жінок, тож Україна в цьому рейтингу посідає 144-е місце з 193 країн світу [2, с. 43].

Досвід європейських країн та США показує, що участь жінок-депутатів у роботі парламентів та інших представницьких установах є вкрай важливою та ефективною для суспільства загалом, оскільки насамперед завжди розглядаються питання охорони здоров'я, виховання дітей, освіти, соціального захисту населення тощо.

Сьогодні від 37 до 45 % парламентарів у Данії, Фінляндії, Норвегії, Швеції становлять жінки. Лідером серед них є Швеція – 45 % жінок у парламенті [5, с. 117]. Розглядаючи регіональний аспект цієї теми, необхідно зазначити, що на Американському континенті відсоток жінок-парламентарів – 22 %, у європейських країнах (не враховуючи скандинавські) – 20 %, країнах Азії та Африки (регіон Сахара) – 18 %, країнах Тихоокеанського басейну – 15 %, арабських країнах – 10 % [4, с. 505].

Запорукою високого представництва жінок у політиці північних країн є запровадження пропорційної виборчої системи, що визнана на

міжнародному рівні демократичнішою, адже адекватно репрезентує весь спектр політичних сил у суспільстві та розподіл симпатій електорату. Не менш важливу роль відіграє й соціально-економічний фактор: представництво жінок зазвичай є вищим у країнах з високим рівнем їхньої зайнятості та освіти, де суспільні відносини дають змогу жінкам поєднувати сімейні обов'язки й роботу або інші суспільні заняття. У цих країнах значну увагу приділяють розвитку та удосконаленню колективних дій жіночих організацій як всередині політичних партій, так і поза їхніми межами, що сприяє зростанню участі жінок у політиці.

Після розпаду СРСР та набуття незалежності в Україні спостерігався колапс в економічній, політичній та соціально-побутовій сферах. У цей період жінки не мають прав у активній участі в політичному процесі. Подальші державотворчі процеси привели до законодавчого врегулювання рівноправності жінки й чоловіка, проте в суспільстві й свідомості продовжували домінувати гендерні стереотипи щодо розподілу ролей, а відтак жінка лише повільно проникала у сферу політики.

Правове положення жінки в суспільстві визначено поняттям її правового статусу, тобто сукупності прав, обов'язків та юридичних гарантій особи [3; с. 181]. Базовим законодавчим актом щодо статусу жінки є Конституція України, у ст. 24 якої прописано: «...Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї...» [12].

8 вересня 2005 р. прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (далі – Закон), у якому закріплено базові поняття, зокрема: рівні права та можливості жінок і чоловіків, дискримінація за ознакою статі, позитивні дії тощо. У ст. 3 Закону зазначено, що «державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків» [13]. У розд. II Закону визначено органи й установи, які наділені повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків. До них належать насамперед Верховна Рада України (далі – ВРУ), уповноважений ВРУ з прав людини, Кабінет Міністрів України. У ст. 8 Закону прописані такі повноваження ВРУ:

- визначення основних засад гендерної політики держави;
- застосування у законодавстві принципу забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків;
- здійснення парламентського контролю за виконанням законодавчих актів із зазначених питань.

Цей закон не позбавлений недоліків у механізмах реалізації політики гендерної рівності, на що слушно звернула увагу Т. Марценюк,

зауваживши на декларативності документа через відсутність юридичної відповідальності за порушення його норм [2, с. 45].

Україна також взяла низку міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Так, ще у 1980 р. УРСР ратифікувала Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і факультативний протокол до неї, що стали частиною національного законодавства [14]. Україна зобов'язалася раз на чотири роки звітувати Комітету Конвенції про виконання своїх зобов'язань. У ст. 7 Конвенції йдеться про те, що «держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у політичному та суспільному житті країни і, зокрема, забезпечують жінкам на рівних умовах з чоловіками право:... брати участь у формуванні та здійсненні політики уряду та займати державні посади, а також здійснювати всі державні функції на всіх рівнях державного управління».

Відповідно до Цілей розвитку тисячоліття, що визначені Самітом тисячоліття ООН у 2000 р. та є обов'язковими до виконання до 2015 р., Україна визначила ціллю «забезпечення гендерної рівності» [15]. У рамках цієї цілі Завданням № 1 було до 2015 р. «забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше ніж 30 до 70 тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та вищих щаблях виконавчої влади». Як бачимо, Україна не досягла цієї мети, оскільки на останніх парламентських виборах від 21 липня 2019 р. до складу ВРУ увійшло 86 жінок-депутатів, що становить 20 % її складу. Отже, де-юре українські жінки отримали рівний з чоловіками статус, а де-факто варто відстежити цей процес, оскільки законодавче визнання та гармонізація національного законодавства з вимогами європейського права – це лише перший крок на шляху розв'язання проблеми, що вимагає належної реалізації цих актів.

Рівень представництва жінок в органах влади характеризує їхню роль у політичному житті країни. На думку І. Грабовської, найяскравішим показником формування суспільства гендерної рівності є кількісний та якісний показники участі жінок у політичному процесі та їх наявність у владних структурах держави, аж до найвищого рівня [1, с. 10]. У цьому дослідженні проаналізовано політичну активність жінок у ВРУ з 1990 до 2019 рр., оскільки це найвищий представницький орган, наділений винятковим правом приймати закони та має бути зразком ідеї рівних прав і можливостей для жінок й чоловіків. На думку фахівців, жінки, що працюють у ВРУ, стикаються з вертикальною та горизонтальною сегрегацією та гендерними стереотипами [2, с. 43].

Розбудова незалежної держави, процеси демократизації суспільства не покращували ситуацію щодо пропорційного представництва обох статей у парламенті України. Так, у 1990 р. до ВРУ потрапили лише 3 % жінок; у 1994 р. – 5.7 %, 1998 р. – 8.1 %, 2002 р. – 5.1 %, 2006 р. – 8.5 %, на позачергових виборах 2007 р. – 7.6 %, у 2012 р. – 10.2 %, 2014 р. – 12.3 %, в 2019 – 19.1 %. У середньому за період незалежності цей показник становить 8.84 %. Сьогодні можна констатувати, що в українському парламенті рівень представництва жінок загалом

покращився, проте залишається незадовільним. Такий стан не відповідає Цілям розвитку тисячоліття ООН, у яких Україна взяла зобов'язання збільшити представництво жінок в парламенті до 30 %. Відсотковий показник участі українських жінок у парламентській діяльності проти розвинутих демократичних країн залишається низьким та потребує запровадження нових механізмів з подолання гендерного дисбалансу.

Жіночий рух за рівні права зумовив появу концепції паритетної демократії, що базується на постулатах розвитку толерантності в суспільстві, гендерній просвіті населення, профілактиці насилля над жінками, розвитку політичної культури суб'єктів права. Отже, головною тезою концепції є те, що чоловіки та жінки володіють рівною громадянською гідністю [3, с. 184].

Політичний досвід переконує, що країна розвиватиметься стабільніше, якщо у структурах влади жінки будуть представлені на рівні 30–40 %. Найуспішніші міжнародні практики передбачають створення парламенту на засадах гендерної рівності шляхом застосування: позитивних дій щодо впровадження гендерних квот; створення державних інституцій для контролю за дотриманням рівності прав жінок і чоловіків; здійснення гендерної експертизи законопроектів.

Здебільшого країни зі значним представництвом жінок у вищих ешелонах влади використовують позитивну дискримінацію, тобто запровадження квот у галузі виборчого права. Вони застосовуються як винятковий тимчасовий захід, якщо через релігійні особливості, стійкі стереотипи в суспільстві жінки не можуть реалізувати нарівні з чоловіками свої права, навіть якщо вони передбачені законодавчими актами.

У Швеції з 1994 р. політичні партії, що йдуть на вибори, повинні мати у своїх виборчих списках однакову кількість чоловіків і жінок, унаслідок чого уряд цієї держави сьогодні на 50 % представлений жінками. У Норвегії закон про квоти поширюється на участь жінок як у політичних і громадських організаціях, так й у керівництві компаній. Законодавством Франції для політичних партій, що беруть участь у виборах, передбачена норма, відповідно до якої у партійному списку має бути не більше ніж 50 % осіб однієї статі [5, с. 117].

На основі узагальнення міжнародного досвіду можна зробити висновок, що запровадження виборчих квот здійснено двома способами: на законодавчому рівні, коли відповідно до вимог нормативних актів держави політичні партії зобов'язані мати у своєму списку встановлений відсоток жінок. Закон також може передбачати певні преференції у разі дотримання жіночих квот під час складання партійних списків у вигляді додаткового державного фінансування або застосування санкцій (зменшення фінансування, відмова у реєстрації) через їх недотримання. До такого способу забезпечення гендерної рівності вдалися Бельгія, Греція, Італія, Франція. Серед політиків та юристів є симпатичні їм супротивники такої політики квот. Останні вважають, що така політика суперечить принципам демократизму, рівності незалежно від статі, зменшує можливості виборців, а самі партії вдаються до нав'язування виборцю своїх кандидатів [4, с. 506].

Здебільшого у країнах Євросоюзу питання надання квот вирішується безпосередньо політичними партіями, оскільки за таких умов партії мають можливість продемонструвати виборцям своє ставлення до проблематики рівних прав і можливостей жінок й чоловіків, а також у такому разі не порушується принцип рівності. Гендерні квоти частіше застосовують партії гуманістичного (зелені) або соціал-демократичного напрямку, про що свідчить досвід країн, як-от: Австрія, Аргентина, Бразилія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Люксембург, Португалія, Угорщина, Швеція [5, с. 117].

У деяких країнах задля подолання фактичної нерівності формують окремі державні інституції для контролю за дотриманням рівності прав жінок і чоловіків. Так, у Греції створено посаду головного секретаря з питань рівності, у Фінляндії запроваджено посаду Омбудсмена з питань рівності та організовано Раду з питань рівних прав, у Португалії зазначене коло питань розглядає міністерство з питань рівності. Завдяки цьому змінюється зміст політики, політична культура та поведінка суб'єктів права один до одного.

Також доцільно здійснювати гендерну експертизу законопроектів. Так, новий гендерний індикатор діяльності ВРУ базується на Плані дій для гендерно-сенситивних парламентів Міжпарламентської спілки, що має такі складові: збільшення кількості жінок у парламенті; вдосконалення законодавства і політики гендерної рівності в діяльності парламенту; підвищення парламентської культури; впровадження гендерної рівноправності в діяльність парламенту; розподіл відповідальності в парламенті за гендерну рівноправність між жінками та чоловіками; заохочення політичних партій до впровадження політики гендерної рівності; гендерна чутливість і рівність персоналу парламенту [2, с. 51].

Американські дослідники дійшли висновку, що жінки є найефективнішими законодавцями. Так, в США між 1984 та 2004 рр. жінки отримали на 49 млн дол. США більше на рік для своїх регіонів, ніж їхні колеги – чоловіки. Жінки-депутати просувають у середньому на 3 закони більше і підтримують в середньому на 26 більше законів, аніж чоловіки, а також залучають більше спонсорів. Усі законопроекти, що внесено в період з 1981 до 2009 рр., які підготовлені жінками, посунулися далі у законодавчому процесі, залучили більше уваги преси і загалом вони вважаються більш значущими [5, с. 118].

З огляду на зазначене доцільно запропонувати заходи, які здатні підвищити статус української жінки в політиці: здійснювати подальший моніторинг національного законодавства та його адаптацію до міжнародних і європейських стандартів з подолання дискримінації жінок та викорінення насильства у сім'ї; запроваджувати національні механізми із забезпечення репрезентації жінок у владних структурах усіх рівнів відповідно до затверджених ООН Цілей розвитку тисячоліття; створювати необхідні соціально-економічні умови для реалізації політичної активності жінок; підвищувати політичну культуру населення України з метою подолання гендерних стереотипів.

Висновки. Цивілізований світ давно зрозумів і сприйняв необхідність активної участі жінок у державотворенні, адже їхня присутність змінює політику на соціально орієнтовані програми, ідеали гуманізму та ненасильства. Активна участь жінок у політичному житті тісно пов'язана з економічним розвитком і демократичними основами суспільства. Доказом цього є показники ООН, які свідчать, що скандинавські країни посідають перші позиції у владному представництві жінок, лідирують за показниками якості життя і економічного розвитку.

Формально Україна законодавчо закріпила основи гендерної рівності жінок і чоловіків у суспільстві, зокрема й на рівні міжнародних стандартів. Однак, як засвідчили результати гендерного аналізу діяльності Верховної Ради України, ситуація з участю жінок у політичному управлінні залишається незадовільною через низький рівень представництва жінок у ВРУ, і хоча останні вибори від 21 липня 2019 р., що відбулися на демократичній основі, сприяли певним гендерним змінам, проте не збільшили представництва жінок до 30 %.

В українському суспільстві сформувалася об'єктивна потреба змінити патріархальний тип політичної культури, усунути перешкоди щодо потрапляння жінок у сферу політики, адже це є шлях демократії та становлення громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабовська І. Жінки в політичній еліті України. *Жіночий світ*. 2004. № 4.3 (19). С. 9-11.
2. Марценюк Т. Жінки у «великій політиці»: гендерний аналіз Верховної Ради України. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2018. Т. 1. С. 43-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAs_2018_1_6.
3. Слабчук Т. Визначення статусу жінки в українській політиці наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. *Інтелекція і влада*. 2010. Вип. 20. С. 180-186. URL: [доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2010_20_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2010_20_21).
4. Пиляєва Л. Участь жінок у політиці: міжнародний досвід та українські реалії. *Збірник наукових праць. Гілея: науковий вісник Київ: ВІР УАН*, 2010. С. 502-509.
5. Радиш Я. Роль жінки в державному управлінні: зарубіжний досвід (за матеріалами літературних джерел). *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 15. С. 113-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_15_27.
6. Веденєва О. Гендерна рівність в контексті розвитку громадянського суспільства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 8. С. 47-51.
7. Смачило В. Гендерна рівність та її вплив на розвиток громадянського суспільства. *Молодий вчений*. 2018. № 5.1. С. 62-67.
8. Білосорочка с. Гендерна рівність в ратифікованих Україною міжнародно-правових документах. *Теорія та практика державного управління*. 2017. Вип. 4. С. 210-215.
9. Юровська Г. Людська гідність і гендерна рівність: конституційні метаморфози. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 1. С. 106-119.
10. Голуб О. Гендерна рівність як складова розвитку соціальної держави. *Держава і право. Юридичні науки*. 2018. Вип. 79. С. 89-96.
11. Пекарчук А. Гендерна рівність в Україні: необхідність переосмислення підходу до розуміння. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 224-228.

12. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
13. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для жінок чоловіків» від 8 вересня 2005. № 2866-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
14. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
15. Цілі розвитку тисячоліття ООН. Україна 2015. Ціль № 6 «Забезпечення гендерної рівності».: URL: <http://www.ukraine2015.org.ua/tsil6>.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2021.

Bondarenko N., Women's political rights in a society of gender equality.

Background. *In the XX-XXI centuries politics is becoming an increasingly professional field of activity, to which more and more women are joining. Insufficient representation of the latter in state bodies gives grounds for doubts about the democracy of the state system, which determined the relevance of the study.*

Analysis of recent research and publications. *Various aspects of the position of woman in Ukrainian politics have been studied by T. Martseniuk, Ya. Radysh, V. Smachylo, and G. Yurovska, but today we are required to carry out a comprehensive legal analysis of the formation of a gender equality society in Ukraine.*

The aim *of the article is to study national legislation on the issue of gender equality in the political sphere, taking into account international standards; analysis of mechanisms for increasing the number of women in politics based on the generalization of the experience of developed democracies.*

Materials and methods, *that were used - dialectical, comparative analysis, systemic, formal and legal scientific methods and principles.*

Results. *An important aspect of the struggle of women for their political rights was that the latest constitutions of the states enshrined the principle of equality of citizens, including in the electoral process, regardless of gender, race and political views. Analysis of the political experience of social democracies has shown that the participation of women deputies in the work of parliaments and other representative institutions is extremely important and effective for society as a whole, because they focus on health care, upbringing, education, social protection of population, etc.*

In Ukraine, equality between woman and man has been established de jure, but gender stereotypes regarding the distribution of roles continue to dominate society and consciousness. The most successful international practices include the creation of a parliament on the basis of gender equality through the application of: positive actions for the implementation of gender quotas; creation of state institutions to monitor the observance of equal rights for women and men; implementation of gender expertise of bills.

Conclusion. *Our study has improved the thesis that in Ukraine there is an objective need to change the patriarchal type of political culture. In this regard, we have proposed measures that can increase the status of Ukrainian woman in politics: to further monitor national legislation; introduce national mechanisms to ensure the representation of women in government; create the necessary economic conditions for the implementation of women's political activity.*

Keywords: *gender equality, democracy, parliamentarism, women's political rights.*

REFERENCES

1. Grabovs'ka, I. (2004). Zhinky v politychnij eliti Ukrainy. [Women in the political elite of Ukraine]. *Zhinochyj svit – Women's world*, 4.3 (19), 9-11 [in Ukrainian].
2. Marcenjuk, T. (2018). Zhinky u «velykij polityci»: gendernyj analiz Verhovnoi Rady Ukrainy [Women in «big politics»: a gender analysis of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sociologija – Scientific notes of NaUKMA. Sociology* (Vol. 1), (pp. 43-53). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_2018_1_6 [in Ukrainian].
3. Slabchuk, T. (2010). Vyznachennja statusu zhinky v ukrai'ns'kij polityci naprykinci XX – pochatku XXI st. [Determining the status of women in Ukrainian politics in the late twentieth – early XXI century.]. *Inteligencija i vlada – Intelligentsia and power*. (Issue 20), (pp. 180-186). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2010_20_21 [in Ukrainian].
4. Pyljajeva, L. (2010). Uchast' zhinok u polityci: mizhnarodnyj dosvid ta ukrai'ns'ki realii' [Women's participation in politics: international experience and Ukrainian realities]. *Zbirnyk naukovykh prac'. Gileja: naukovyj visnyk Kyi'v: VIR UAN – Collection of scientific works. Gileya: scientific bulletin Kyiv: VIR UAN*, (pp. 502-509) [in Ukrainian].
5. Radysh, Ja. (2015). Rol' zhinky v derzhavnomu upravlinni: zarubizhnyj dosvid (za materialamy literaturnykh dzherel) [The role of women in public administration: foreign experience (according to literature sources)]. *Investycii': praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 15, 113-118. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_15_27 [in Ukrainian].
6. Veden'jeva, O. (2017). Genderna rivnist' v konteksti rozvytku gromadjans'kogo suspil'stva [Gender equality in the context of civil society development]. *Bjuleten' Ministerstva justycii' Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 8, 47-51 [in Ukrainian].
7. Smachylo, V. (2018). Genderna rivnist' ta ii' vplyv na rozvytok gromadjans'kogo suspil'stva [Gender equality and its impact on the development of civil society]. *Molodyj vchenyj – A young scientist*, 5.1, 62-67 [in Ukrainian].
8. Bilosorochka, S. (2017). Genderna rivnist' v ratyfikovanyh Ukrainojuz mizhnarodno-pravovyh dokumentah [Gender equality in international legal instruments ratified by Ukraine]. *Teorija ta praktyka derzhavnogo upravlinnja – Theory and practice of public administration*, (Issue 4), (pp. 210-215) [in Ukrainian].
9. Jurovs'ka, G. (2021). Ljuds'ka gidnist' i genderna rivnist': konstytucijni metamorfozy [Human dignity and gender equality: constitutional metamorphoses]. *Visnyk Konstytucijnogo Sudu Ukrainy – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 1, 106-119 [in Ukrainian].
10. Golub, O. (2018). Genderna rivnist' jak skladova rozvytku social'noi' derzhavy [Gender equality as a component of the development of the social state]. *Derzhava i pravo. Jurydychni nauky – State and law. Legal sciences*, (Issue 79), (pp. 89-96) [in Ukrainian].
11. Pekarchuk, A. (2018). Genderna rivnist' v Ukraini: neobhidnist' pereosmyslennja pidhodu do rozuminnja [Gender equality in Ukraine: the need to rethink the approach to understanding]. *Naukovyj visnyk Dniprovs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav – Scientific Bulletin of the Dnieper State University of Internal Affairs*, 3, 224-228 [in Ukrainian].
12. Konstytucija Ukrainy vid 28.06.1996 roku [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennja rivnyh prav ta mozhlyvostej dlja zhinok cholovikiv» vid 8 veresnja 2005. № 2866-IV [Law of Ukraine «On Ensuring Equal Rights and Opportunities for women and men» of September 8, 2005. № 2866-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> [in Ukrainian].
14. Konvencija OON pro likvidaciju vsih form dyskryminacii' shhodo zhinok 1979 roku [UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 1979]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 [in Ukrainian].
15. Cili rozvytku tysjacholitja OON. Ukrai'na 2015. Cil' № 6 «Zabezpechennja gendernoi' rivnosti» [UN Millennium Development Goals. Ukraine 2015. Goal № 6 «Ensuring gender equality»]. Retrieved from <http://www.ukraina2015.org.ua/tsil6> [in Ukrainian].